

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

На правах рукопису

Ходак Інна Володимирівна

УДК 94(477.83/86):282:262.1"1900/1946"(043.5)

**ПРОСВІТНИЦЬКА ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ІЄРАРХІВ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У
ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.**

07.00.01 – історія України

дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник
доктор історичних наук, доцент
Діанова Наталія Миколаївна

Одеса – 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
Розділ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Висвітлення теми в історичній літературі	11
1.2. Аналіз джерельної бази	26
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження	37
Розділ 2. ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНИЙ НАПРЯМ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІЄРАРХІВ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ	
2.1. Екуменічна робота	42
2.2. Місіонерська діяльність на землях Росії та Наддніпрянської України	58
2.3. Утворення греко-католицької церкви на півдні України	67
Розділ 3. ОСВІТНІЙ АСПЕКТ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ РОБОТИ ГРЕКО- КАТОЛИЦЬКИХ ІЄРАРХІВ	
3.1. Внесок духовенства в розвиток світської освіти	75
3.2. Заснування середніх духовних навчальних закладів	86
3.3. Розбудова Львівської богословської академії	103
Розділ 4. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІЄРАРХІВ УГКЦ	
4.1. Участь у громадсько-політичних процесах в період Австро-Угорської імперії (1901-1918 рр.)	116
4.2. Взаємини з урядами УНР і ЗУНР	125
4.3. Роль ієрархів УГКЦ в суспільно-політичному житті Східної Галичини	

в складі Польщі (1921-1939 рр.)	135
4.4. Діяльність вищого духовенства в період 1939-1946 рр.	148
ВИСНОВКИ	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	195

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БНТ	Богословське наукове товариство
ГДАЛО	Галузевий Державний архів Служби безпеки України
ДАЛО	Державний архів Львівської області
ЗУНР	Західно-Українська Народна Республіка
ІР НБУВ	Інститут Рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НАН України)
КА	Католицька Акція
ЛБА	Львівська богословська академія
ЛДС	Львівська духовна семінарія
МДС	Мала духовна семінарія
МО	Митрополичий Ординаріат
ОУН	Організація українських націоналістів
РПЦ	Російська православна церква
УГА	Українська галицька армія
УГКЦ	Українська греко-католицька церква
УКНП	Українська католицька народна партія
УКС	Український католицький союз
УНДО	Українське національне демократичне об'єднання
УНР	Українська національна рада
УПА	Українська повстанська армія
УСС	Українські січові стрільці
УХО	Українська християнська організація
УЦК	Український центральний комітет
ЦДАВОВУ	Центральний державний архів вищих органів влади та правління України
ЦДІАУЛ	Центральний державний історичний архів України у Львові

ВСТУП

Актуальність дослідження. Легалізація Української греко-католицької церкви (УГКЦ) обумовила зміну не тільки суспільних, але й духовних домінант, і сприяла підвищенню наукового інтересу до вивчення історії церкви. У цьому контексті пріоритетного значення набуває дослідження діяльності ієрархів Східної Галичини, які активно займались просвітницькою, громадською та політичною роботою впродовж першої половини ХХ ст. В історіографії з'явилися праці, які стосуються окремих аспектів історії УГКЦ та діяльності митрополита Андрея Шептицького, здебільшого в роки Другої світової війни. Недостатня увага дослідників приділялася роботі вищого духовенства в просвітницькій площині. Розширення джерельної бази із зазначеної проблематики сприяло для активізації подальших студій, але спеціальних досліджень, які б висвітлювали просвітницьку й суспільно-політичну діяльність ієрархів Східної Галичини ще немає. Тож комплексне дослідження є обґрунтованим і цілком відповідає потребам часу.

На сучасному етапі розбудови Української держави, коли особливо нагальною стала проблема національного миру і політичної консолідації суспільства, важливого значення набуває прагнення віруючих різних християнських конфесій до єднання. У цьому контексті актуальності набуває питання екуменізму, ідеологом якого був А. Шептицький. Останнім часом проблема міжконфесійного порозуміння трансформувалася в ідею утворення української помісної церкви, яку особливо активно підтримує українська інтелігенція.

Таким чином, враховуючи вищезазначене, актуальність поданої теми полягає в її недостатньому вивченні і можливості врахування досвіду просвітницької діяльності ієрархів УГКЦ Східної Галичини для застосування його в сучасних умовах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження певною мірою пов'язане з науковою темою, яку розробляє колектив викладачів кафедри історії України історичного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова – «Українське Причорномор'я в історичному і історіографічному контекстах» (№ 217, державна реєстрація 0111U008029), оскільки діяльність ієрархів УГКЦ поширювалася й на південні терени України.

Мета дослідження полягає у висвітленні особливостей просвітницької діяльності греко-католицьких ієрархів Східної Галичини та їх ролі в суспільно-політичних процесах, що відбувалися в регіоні в першій половині ХХ ст.

Для досягнення зазначеної мети передбачено вирішити такі дослідницькі **завдання**:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми;
- з'ясувати ступінь репрезентативності джерельної бази дослідження;
- обґрунтувати методи дослідження й підходи до вирішення основних завдань дисертації;
- дослідити основні напрями просвітницької діяльності вищого духовенства;
- розглянути екуменічну діяльність ієрархів УГКЦ;
- простежити місіонерську роботу на теренах Росії й Наддніпрянської України;
- дослідити процес розбудови греко-католицької церкви на півдні України;
- з'ясувати внесок вищого духовенства в розвиток світської освіти в Східній Галичині;
- проаналізувати суспільно-політичну діяльність вищого духовенства УГКЦ;
- простежити позицію ієрархів УГКЦ стосовно до урядів ЗУНР і УНР;
- з'ясувати особливості суспільно-політичної діяльності греко-католицьких ієрархів Східної Галичини у складі Польщі;

- висвітлити участь греко-католицького духовенства в суспільних і політичних процесах упродовж 1939-1946 рр.

Об'єктом дослідження є ієрархи греко-католицької церкви Східної Галичини.

Предметом дослідження є просвітницька та суспільно-політична діяльність ієрархів УГКЦ Східної Галичини.

Методи дослідження зумовлені поставленою метою та завданнями. Дисертаційна робота базується на загальнонаукових: історичному, логічному аналізу і синтезу, сходження від конкретного до абстрактного та від абстрактного до конкретного; спеціально-історичних: історико-порівняльному, системному, проблемно-хронологічному та дескриптивному; спеціальних джерелознавчих: евристичному, порівняльному, текстологічного аналізу й герменевтичному методах дослідження. У комплексі із принципами історизму, об'єктивності й системності вони становлять методологічну основу дисертаційної роботи.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1900-1946 рр. Нижня межа обумовлена початком діяльності А. Шептицького на посаді митрополита УГКЦ. Верхня межа закінчується 1946 р., коли було офіційно заборонено діяльність греко-католицької церкви на теренах Східної Галичини, яка в цей час входила до складу Радянського Союзу.

Територіальні межі дисертаційної роботи охоплюють територію Східної Галичини, до якої входили сучасні Львівська, Івано-Франківська, центральна і південна частини Тернопільської областей України. У роботі розглянуто й деякі сусідні території, на яких здійснювало відповідну діяльність греко-католицьке духовенство, зокрема Наддніпрянська та Південна Україна й сучасна Російська Федерація.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в комплексному з'ясуванні просвітницької та суспільно-політичної діяльності вищого греко-католицького духовенства Східної Галичини в першій половині ХХ ст., яка вперше стала предметом спеціального дослідження. Проведено евристичну

роботу, в результаті якої неопубліковані джерела з проблематики було виявлено в архівних і бібліотечних установах України, більшість з яких уведено до наукового обігу вперше.

Під час проведеного дослідження одержано результати, які мають наукову новизну, а саме:

уперше:

- на основі залучення значного корпусу джерел і дослідницької літератури зроблено спробу комплексно дослідити просвітницьку діяльність вищого греко-католицького духовенства;
- здійснено аналіз місіонерської роботи ієрархів УГКЦ на теренах Росії, Наддніпрянської та Південної України;
- з'ясовано роль духовенства в навчальному процесі початкових світських навчальних закладів;
- визначено місце і роль ієрархів у розвитку духовної освіти;
- досліджено участь вищого духовенства в суспільно-політичному житті Східної Галичини;

дістало подальший розвиток:

- дослідження екуменічної діяльності ієрархів УГКЦ;
- з'ясування специфіки діяльності вищого духовенства в період Другої світової війни.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони значно розширюють спектр наукових знань з історії УГКЦ. Основні результати, узагальнення та положення дисертації можуть стати основою для подальших наукових розробок проблеми розвитку греко-католицької церкви та діяльності духовенства в контексті регіональної та загальної історії України. Вони можуть бути використані при написанні підручників з історії України й релігієзнавства.

Особистий внесок здобувача. Сформульовані в дисертації наукові положення та висновки автор зробила особисто, і вони є її науковим

доробком. Дисертаційна робота є самостійно виконаною працею, в якій викладено авторське бачення та вирішення поставленої наукової проблеми.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження апробовано на дев'яти міжнародних і всеукраїнських конференціях: Всеукраїнській науковій конференції «Митрополит Андрей Шептицький: церковно-релігійна та громадсько-політична діяльність» (Одеса, 22-23 березня 2007 р.); XIII Міжнародній конференції «Історія релігій в Україні» (Львів, 12-15 травня 2008 р.); IV Всеукраїнській конференції молодих науковців «Україна в умовах світової кризи: шляхи вирішення проблеми» (Одеса, 25-26 березня 2009 р.); V Всеукраїнській конференції молодих науковців «Україна в умовах світової кризи: шляхи вирішення проблеми» (Одеса, 31 березня 2010 р.); XX Міжнародній науковій конференції «Історія релігій в Україні» (Львів, 11-13 травня 2010 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Історія України крізь призму мікроісторії та історії повсякденності» (Київ, 16 вересня 2010 р.); XXI Міжнародній конференції «Історія релігій в Україні» (Львів 26-28 травня 2011 р.); XXIV Міжнародній конференції «Історія релігій в Україні» (Львів 12-15 травня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Нові завдання суспільних наук у XXI ст.» (Київ 7-8 листопада 2014 р.).

Рукопис дисертації обговорено на засіданні кафедри історії України історичного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Публікації. Теоретичні узагальнення й результати дослідження знайшли своє відображення в дванадцяти наукових статтях, п'ять із яких опубліковано у фахових виданнях України, одна – у виданні України, яке включено до міжнародних наукометричних баз, решта – тези та матеріали конференцій (загальним обсягом 3, 8 друк. арк.).

Структура дисертації обумовлена поставленою метою та завданнями дослідження. Дисертація складається з переліку умовних

скорочень, вступу, чотирьох розділів, тринадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел (400 найменувань). Загальний обсяг дисертації 248 сторінок, з яких 194 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Висвітлення теми в історичній літературі

У сучасній історичній науці все більшу роль грає дослідження церковної історії, що вказує на значний інтерес суспільства до релігійних традицій. Пріоритетного значення набуває історія християнських конфесій, у тому числі й греко-католицької. Ієрархи УГКЦ Східної Галичини активно займалися освітянською, громадською та політичною роботою, що зумовлено особливостями політичного становища цього регіону впродовж першої половини ХХ ст.

Тому не випадково, що просвітницька та суспільно-політична діяльність вищого духовенства греко-католицької церкви викликала значний науковий інтерес у дослідників ХХ – ХХІ ст. Аналіз історичної літератури свідчить, що не всі історичні сюжети, які стосувалися ієрархів УГКЦ, завжди були об'єктивними. Це спричинено впливом політичних режимів, наявністю цензури та ідеологічних штампів, які панували в суспільстві. При розгляді історіографічного доробку попередників доцільно виділити три основні періоди: 1) початок ХХ ст. – 1944 р.; 2) 1945 р. – кінець 80-х рр. ХХ ст.; 3) кінець 80-х рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст. Кожен із них має свої особливості, що зумовлені світоглядом дослідників та можливістю об'єктивно висвітлити події, що мали відношення до зазначеної проблематики. Поєднання тематичного і хронологічного принципів дослідження дає можливість більш повно реконструювати діяльність ієрархів УГКЦ Східної Галичини.

Історіографія першого із зазначених періодів не відзначається особливим розмаїттям й незначна за своєю чисельністю. Можна цілком погодитися із С. Гнот, яка в своїй дисертаційній роботі, що стосується діяльності УГКЦ на теренах Галицької митрополії впродовж 1921-1939 рр.,

дійшла висновку, що дослідження цього хронологічного відрізка часу незначні й дуже обмежені [246].

Варто відмітити, що видання, опубліковані за життя митрополита Андрея Шептицького, містять інформацію про його суспільно-політичну діяльність, але мають здебільшого описовий чи публіцистичний характер. Тож зосередимо увагу лише на тих працях, які мають науковий інтерес для зазначеної тематики. Провідне місце серед них посідає дослідження К. Левицького, що стосується історії визвольних змагань галицьких українців у період 1914-1918 рр. [302]. Автор певною мірою висвітив суспільно-політичну роботу А. Шептицького, зокрема його боротьбу за демократизацію виборчої системи в контексті українсько-польського протистояння. Він дотримувався думки про вагомість і значимість екуменічної діяльності Владики, яка представляла загрозу для Російської православної церкви. Згідно його версії саме це стало підґрунтям для арешту митрополита представниками російського уряду.

Греко-католицьке населення Одеси в період Першої світової війни досліджував викладач Московського університету Є. П. Казанський, який одночасно був головою «Одеського відділення Галицько-Руського благочинного товариства [280]. Він з'ясував причини, які спонукали вихідців із Західної України оселитися в місті. Автор намагався пролити світло на проблеми та складні взаємини, що існували між представниками православного та греко-католицького віросповідання. Вчений показав справжні наміри російського уряду, які полягали у ліквідації УГКЦ як церковної інституції та наверненні її віруючих до православ'я. Важко погодитися із дослідником стосовно справжніх причин переходу частини греко-католицьких біженців до православної церкви. Зазвичай це було зумовлено бажанням отримати нормальні умови життя й матеріальну допомогу.

Історіографія другого періоду репрезентована працями радянських дослідників, які відзначались упередженістю та тенденційним підходом до

оцінки ролі УГКЦ та її ієрархів, особливо в період Другої світової війни, трактуючи її як реакційну. Характерною особливістю зазначеного періоду була участь у написанні праць антицерковного спрямування не лише істориків, але й письменників та журналістів. Яскравим прикладом є праця Я. Галана «З хрестом чи з ножем», опублікована 8 квітня 1945 р. Автор піддав різкій критиці Берестейську унію 1596 р., трактуючи її як польське знаряддя «для розбиття єдності і дружби російського та українського народів». У наступній своїй роботі «Що таке унія» Я. Галан називав діяльність митрополита А. Шептицького мерзенною і вказував, що започаткований ним процес меценатства був начебто розрахований на ефект, а не на захист української культури [238, 239]. Отже висловлені ним тези були настільки тенденційними, із свідомим спотворенням історичних фактів, що викликали справжній ажітаж у радянському суспільстві і, по суті, започаткували пропагандистську кампанію, спрямовану проти греко-католицького духовенства, яку в подальшому підхопили радянські історики.

Дослідження агітаційного спрямування, що відзначалися упередженістю та тенденційним підходом до оцінки ролі церкви були характерні і в наступні десятиліття. Прикладом висвітлення діяльності УГКЦ саме з таких позицій є праці Б. Дудикевича [270], В. Замлинського [277], Г. Кирилюка [283] та І. Миронюка [318], які намагалися довести, що ієрархи греко-католицької церкви були активними прислужниками Ватикану і що вони здійснювали антирадянську діяльність на його користь.

Із позицій марксистсько-ленінської ідеології та войовничого атеїзму написані роботи К. Дмитрука «В одній імперіалістичній упряжці» [262] та О. Уткіна «Шлях ганьби і зради» [369]. Автори критично оцінювали суспільно-політичну діяльність митрополита А. Шептицького, таврували його як клерикального реакціонера, звинувачуючи в націоналістичних та профашистських позиціях. Указані дослідники зарекомендували себе активними пропагандистами комуністичних ідей і переконаними борцями проти релігійної ідеології, яку трактували як антирелігійну.

У період брежнєвської епохи дослідники, які працювали над релігійною тематикою, ще більше прагнули очорнити духовенство УГКЦ. У своїх роботах В. Добричев доводив, що керівництво церкви співпрацювало з німецькими окупантами в роки Другої світової війни, було активним натхненником діяльності ОУН. Автор не помітив жодного позитивного моменту в діяльності УГКЦ, «нагородивши» її духовенство такими ярликами як «фарисеї», «оунівські яничари», «бандити» тощо [267].

Водночас з'явилися не лише наукові статті, але й низка монографій та кандидатських дисертацій, які стосувалися релігійної проблематики. Так Л. Маянська у своїй праці «Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму і уніатської церкви» [314] висувала тезу, що діячі УГКЦ здійснювали антирадянську діяльність і під їх керівництвом у монастирях і церквах переховувалися представники українських націоналістів та агенти німецької розвідки. Вказувалося, що ієрархія церкви з нетерпінням чекала нападу гітлерівської Німеччини на СРСР.

Аналогічним стало дослідження Д. Миньковецького «Антинародна діяльність уніатської церкви напередодні та в роки Великої Вітчизняної війни». Автор дотримувався думки, що все духовенство УГКЦ співпрацювало з німцями не лише під час окупації Західної України, але й після її звільнення. Окрему увагу він відводив питанню причетності ієрархів до формування дивізії «СС-Галичина» [317].

Навіть у часи «перебудови», коли розпочалися процеси легалізації УГКЦ, дослідники продовжували, як і в попередні роки, друкувати праці з традиційними звинуваченнями на адресу церкви. Свідченням цього є стаття О. Кириченка, в якій автор продовжував викривати «антинародну» сутність греко-католицизму і вказував на те, що духовенство добровільно перейшло під юрисдикцію РПЦ [284].

Таким чином, спільною ознакою праць радянського періоду було те, що їх автори розглядали події під певним кутом зору, закріплюючи у свідомості людей стереотипи негативного ставлення до діяльності церкви в роки війни.

Переважна більшість розвідок не мали під собою ні належної джерельної бази, ні аргументованих доказів. З приводу такого підходу радянської історіографії відома дослідниця історії церкви в Україні Н. Концур-Карабинович слушно зауважила: «Діяльність УГКЦ розглядалася через призму ідеологічної доцільності, з акцентуванням уваги на вирваних із загального історичного контексту фактах, як наприклад, виконання священниками духовних обов'язків у дивізії «СС-Галичина», зв'язках духовенства із ОУН та УПА, неприйняття політики радянської влади» [290, 292].

З кінця 80-х рр. ХХ ст., розпочався новий етап у розвитку історичної науки, який позначився й на дослідженні історії церкви в Україні. Він характеризується відходом від марксистської парадигми. Почалося переосмислення не лише суспільних проблем в цілому, але й історичної науки та релігійно-церковного життя. Безпосередньою заслугою сучасних дослідників є введення до наукового обігу нових архівних документів, що дозволило неупереджено розглянути церковну діяльність духовенства Східної Галичини. Серед історичної літератури цього періоду можна виділити три основні тематичні групи, які відрізняються предметом дослідження. До першої належать праці, в яких науковці розглядають просвітницьку діяльність греко-католицького духовенства. Освітній аспект цієї роботи розкрито певною мірою в працях Е. Бистрицької та В. Бойка. У своїх наукових розвідках вони підкреслюють особливий внесок митрополита А. Шептицького та Й. Сліпого у розбудову Львівської богословської академії. На їх думку, майбутній ректор духовного навчального закладу стояв біля витоків богословської науки. Завдяки його плідній праці на посаді керівника закладу ця установа отримала визнання не лише в Україні, але й за кордоном [216, 221].

І. Колтун у своєму дослідженні зазначав, що Й. Сліпий був не лише видатним церковним, але й науковим діячем. Його інтелектуальний рівень знань та бажання розвинути богословську науку на західноукраїнських землях призвели до того, що він спочатку був обраний на посаду ректора Львівської духовної семінарії, а згодом академії. Науковець стверджував, що Й. Сліпий

важливого значення надавав не лише організаційним, але й науковим питанням у результаті чого релігійний заклад став справжнім потужним осередком знань [289].

Участь вищої ієрархії в роботі з розбудови богословської освіти та духовних навчальних закладів відображено у публікаціях І. Ходак [372, 378, 379]. Дослідниця на основі архівних та опублікованих джерел розглянула діяльність митрополита Й. Сліпого, яка була спрямована на підвищення освітнього рівня греко-католицького духовенства. Основну увагу приділено функціонуванню Львівської духовної семінарії, згодом академії. Окреме місце у дослідженні відводиться підготовчим навчальним закладам. Авторка зробила свій акцент і на ролі богословського наукового товариства, яке посіло важливе місце у розвитку освіти на західноукраїнських землях.

Значний внесок в розробку питання, що стосується розвитку духовної освіти, вніс М. Пристай. У своєму дослідженні «Львівська греко-католицька духовна семінарія (1783-1945)» він розкрив роль та значення навчального закладу для формування світогляду майбутніх священиків, спираючись на значну джерельну базу та вже опубліковані праці з даної тематики [339].

Характерною особливістю зазначеної тематичної групи є вивчення внеску греко-католицького духовенства у розвиток освітянської справи на дисертаційному рівні. У докторській роботі та низці наукових праць Ю. Щербяка досліджено особливості просвітницької діяльності священнослужителів та проаналізовано їх роль у розбудові навчальних закладів різного типу [390-395].

Окремі аспекти цієї проблеми розкривали в своїх наукових роботах, такі сучасні науковці, як Я. Глистюк, С. Гнот, Л. Крупа, В. Перевезій, О. Сурмач [245, 246, 298, 329, 353]. Основним предметом їх дослідження є висвітлення організації науково-освітянського процесу в навчальних закладах. Проте кожен із вказаних істориків торкається лише окремих аспектів просвітницької роботи священнослужителів. Так О. Сурмач у дисертаційній роботі при розгляді становища церкви в роки Другої світової війни побічно розглядає

функціонування духовної семінарії та богословської академії у вказаний період. Київська дослідниця С. Гнот висвітлює лише добродійну діяльність у повоєнний період. Стрижневою ідеєю її роботи є з'ясування ролі священнослужителів у захисті надбань вітчизняної культури, плеканні рідної мови, збереженні національної школи від асиміляційної політики польського та радянського урядів. Церковно-релігійного напрямку просвітницької діяльності духовенства УГКЦ торкалися одеські дослідники Т. Вінцовський і О. Музичко [229, 323]. На базі джерел та літератури, вони розкрили причини, які штовхали галицьких виселенців прибути до Одеси. Історики підкреслювали, що важлива роль у розбудові греко-католицької церкви на півдні України належала священнику І. Кливаку.

Друга значна за обсягом група праць представлена дослідженнями, які стосуються суспільно-політичних процесів на території Східної Галичини. Особливу увагу науковці відводили процесам ліквідації УГКЦ та трагічній долі священнослужителів.

Цієї проблеми торкається дослідниця Л. Бабенко в своїх працях «Чому митрополит А. Шептицький став об'єктом радянських спецслужб» та «Вжити необхідних агагентурно-оперативних заходів: спецслужби у справі ліквідації Української греко-католицької церкви (1939-1941)». На основі аналізу документів, які знаходяться у Галузевому Державному архіві Служби безпеки України розкривається причина посиленої уваги органів радянської влади до діяльності глави греко-католицької церкви, методи його ізоляції та дискредитації. Дослідниця зауважувала, що представники ієрархії розглядалися державою, як важливе знаряддя репресивної політики, вносили і поглиблювали розкол у церковному середовищі [203, 202].

Дослідження, що стосуються діяльності митрополита А. Шептицького належить до кола наукових інтересів А. Кравчука. Значну увагу історик приділив у своїх працях, написаних на основі опублікованих джерел та літератури, питанню висвітлення взаємин з радянською владою і заходам щодо врегулювання правового статусу УГКЦ у Радянській Україні. Автор

розглянув діяльність духовенства та церкви під час Другої світової війни і висунув тезу, що вона не лише мала потужний потенціал у суспільстві, але й зберігала свої позиції під час перебування в підпіллі [297].

Чимало наукових праць з історії УГКЦ у ХХ ст., здійснила львівська дослідниця С. Гуркіна, яка на основі таємних документів радянських органів державної безпеки та спогадів очевидців дослідила основні моменти життя і діяльності глави Української греко-католицької церкви митрополита А. Шептицького та його позицію стосовно до радянської влади [255].

Авторка розглянула питання про становище греко-католицького духовенства після ліквідації церкви. Вона звернула увагу на кількісний склад «невозз'єднаних» священників, які проживали у Львівській області у 1945-1953 рр., не будучи заарештованими чи депортованими. Наводяться причини необізнаності обласних уповноважених рад у справах РПЦ й у справах релігійних культів щодо їхньої кількості, коротко наведено радянські засоби переконання «невозз'єднаних» та обставини продовження ними душпастирства [256].

Вагомий внесок у дослідження історії УГКЦ вніс полтавський історик В. Пашенко. Він на основі архівних документів та літератури здійснив аналіз сутності політики КПРС і Радянської держави стосовно церкви. Значну увагу автор відводив характеристиці загальнополітичного курсу держави щодо релігії. Висунуті ним тези про ставлення радянського керівництва до церкви сформували нову парадигму стосовно становища УГКЦ у роки Другої світової війни. Використана джерельна база – широке залучення матеріалів з державних архівних установ, дозволила науковцю зосередитися на з'ясуванні причин ліквідації греко-католицької конфесії [328].

На рубежі ХХ – ХХІ ст. з'явилася низка праць стосовно діяльності радянських каральних органів, їхньої ролі в процесі ліквідації УГКЦ. Їх автори, зокрема, А. Боляновський, В. Сергійчук, Н. Сердюк, В. Стоколос, крім аналітичних матеріалів, підготували і опублікували чимало архівних документів органів партійної, державної та місцевої влади [222, 344, 345, 350].

Складність церковно-релігійного життя УГКЦ у Галичині в період гітлерівської окупації проаналізувала у своїх працях львівська дослідниця О. Сурмач [352-358]. Вона вважає, що між ієрархією УГКЦ і вищою німецькою владою (за винятком відвідин губернаторів) не було постійних взаємин. На її переконання, з місцевою адміністрацією утримувалися зв'язки буденного характеру, Митрополичий Ординаріат сприйняв гітлерівську окупацію як справжню загрозу для населення в цілому і для церкви зокрема.

Предметом наукового інтересу дослідників стала діяльність УГКЦ у роки Другої світової війни. Цю проблему розглядали у своїх працях О. Гринів, О. Мишанич та В. Полик. Автори на основі архівно-слідчих справ Галузевого Державного архіву Служби безпеки України зробили спробу дослідити так званий судовий процес над вищим греко-католицьким духовенством, яке звинувачувалось у співпраці з німецькими окупантами. У своїх дослідженнях науковці зауважили, що тяжкі випробування не зломали волю ієрархів. Перебуваючи у неволі вони не зреклися церкви і власних переконань, показавши приклад для своїх віруючих та духовенства [250, 320, 321, 338].

Діяльності священнослужителів у період німецької окупації стосуються наукові розвідки І. Пилипіва [333, 334, 335]. Автором зазначено, що під час Другої світової війни УГКЦ всілякими засобами намагалася захищати та відстоювати права українського народу.

Слід відзначити праці В. Сергійчука, де використана значна джерельна база, причому переважна більшість матеріалів була опублікована вперше. Враховуючи те, що об'єктом дослідження виступає УГКЦ та її духовенство, науковець не оминув увагою і діяльність Г. Хомишина [344].

Суспільно-політична та просвітницька діяльність греко-католицького духовенства знайшла своє відображення у низці робіт І. Ходак [374, 375, 380, 381, 376]. Авторка ставила за мету у своїх працях на основі слідчих справ розкрити причетність радянських органів до ліквідації УГКЦ та вияснити подальшу долю священнослужителів. Хоча переважна більшість

науковців раніше розглядала вказану проблему, проте комплексного дослідження, яке б вказувало на місце ієрархії у суспільно-політичних процесах Східної Галичини, ще не здійснено.

Вагомий внесок у розвиток церковної проблематики вніс львівський історик Б. Боцюрків. На базі архівних матеріалів ним було здійснено аналіз сутності політики КПРС і Радянської держави стосовно УГКЦ. Значна увага приділяється характеристиці загального політичного курсу держави щодо релігії та церкви та політичній лінії Й. Сталіна щодо УГКЦ. На основі використаної джерельної бази Б. Боцюрків доводив, що процес знищення греко-католицької церкви був організований політичним керівництвом СРСР і здійснювався безпосередньо як ієрархами РПЦ так і місцевими радянськими органами. Однією з причин ліквідації УГКЦ дослідник вважав прагнення керівництва держави позбавити віруючих духовної опіки [223].

Проблема суспільно-політичної діяльності, аналіз та механізми ліквідації УГКЦ знайшли відображення у кандидатських дисертаціях Я. Біласа, У. Кошетара, Н. Мадей, І. Поїздник, Н. Сердюк та інших [217, 295, 310, 336, 346]. Особливість цих праць полягає в тому, що автори на основі залучення значного корпусу джерел, здійснили спробу реконструкції взаємин німецького та радянського окупаційних режимів щодо УГКЦ. Висвітлена політична діяльність ієрархів у відповідний період та показана їх роль у консолідації українського суспільства. Слід відзначити, що поки в українській історіографії відсутня комплексна наукова робота, предметом дослідження якої стали б особливості механізмів підготовки ліквідації греко-католицької церкви як спланованої антиунійної політичної акції комуністичного режиму. У своїх розвідках історики на основі архівно-слідчих справ намагаються частково показати трагічну долю конфесії.

Спроба здійснення такого аналізу була зроблена в кандидатській дисертації Н. Сердюк «Репресії органів державної безпеки СРСР щодо УГКЦ в 1944-1949 рр». Авторка дослідила діяльність радянських органів, наслідком яких стало унеможливлення функціонування церкви на західноукраїнських

землях. Вона висунула тезу, що влада використала вказані структури як головний інструмент реалізації репресивної політики стосовно духовенства. Вивчення архівних матеріалів дозволило науковцю зробити висновок, що ліквідація львівської митрополії у Східній Галичині здійснювалася всупереч волі ієрархів та віруючих. У роботі підкреслюється вагома роль карально-репресивних методів у цих процесах, які в подальшому сприяли розпалюванню міжконфесійної ворожнечі у суспільстві. Проте дослідниця не до кінця показала долю всіх ув'язнених та репресованих священнослужителів, що за безумовної важливості має вагоме значення при розгляді даного питання.

Третю групу праць представляють роботи, в яких висвітлено проблеми суспільно-політичної та просвітницької діяльності й інших священнослужителів греко-католицької церкви.

Значна кількість публікацій стосується постаті єпископа Г. Хомишина. Івано-Франківський дослідник П. Мельничук акцентував увагу на церковно-просвітницькій роботі ієрарха, частково розглянув його суспільно-політичну діяльність у роки Другої світової війни [315].

О. Єгрешій дослідив роль єпископа у формуванні окцидентальної течії, яка витворилася в церковному житті. Окрема увага відводилася причинам політичного конфлікту Г. Хомишина з митрополитом А. Шептицьким. Автор розкрив діяльність станіславівського ієрарха в роки Другої світової війни. Варто відзначити, що робота дослідника заслуговує на увагу, оскільки для їх написання автором було опрацьовано значний масив джерел не лише в Україні, але й за кордоном [272, 273].

Історик А. Васьків, досліджуючи роль греко-католицької церкви в духовному житті Східної Галичини, торкнувся питання релігійної діяльності Г. Хомишина. Він зазначав, що релігійні погляди єпископа сприяли пожвавленню на території Станіславівської єпархії протестантського руху [226].

Київський дослідник О. Лисенко розглянув взаємини єпископа вказаної єпархії з українським націоналістами у 1930-х рр., що дало змогу простежити його суспільно-політичні погляди [306]. У роботі досліджено проблему взаємин між релігійними організаціями і радянською державою в Україні з початку визволення її території від німецьких військ до 1946 р. Здійснено аналіз причини нового курсу керівництва СРСР щодо церкви, висвітлюється стан релігійного життя в республіці після німецької окупації та відновлення радянської влади.

У працях А. Яртіся висвітлюються суспільно-політичні погляди А. Шептицького та його концепції українського державотворення розуміння змісту української національної ідеї, прагнення до проголошення соборної Української держави. Вказана наукова робота є цінним надбанням, яке дає змогу зрозуміти суть діяльності А. Шептицького під час Першої світової війни. Автор подає свої коментарі щодо тодішньої ситуації на українських землях і аналізує мотиви політичної та релігійної діяльності глави УГКЦ [397].

Певний інтерес становлять колективні та окремі монографії. Їх автори приділяли основну увагу стосункам УГКЦ з владою. Перші дослідження такого роду були опубліковані науковцями П. Брицьким та В. Трофимовичем у 1995 р. Автори висвітлювали окремі аспекти історії України періоду Другої світової війни, показуючи активну участь українського народу і греко-католицької церкви у боротьбі проти гітлерівських загарбників [225, 363].

Сучасні київські науковці О. Лисенко і О. Реєнт у спільній академічній праці одними з перших у сучасній вітчизняній історіографії проаналізували малодосліджену проблему взаємодії релігійного та національного чинників як на рівні розвитку суспільної свідомості, так і в площині конкретно-історичних подій першої половини ХХ ст. Автори дослідили вплив уніатської церкви на громадсько-політичне життя українців під польською владою в міжвоєнний період, активну подвижницьку діяльність митрополита А. Шептицького, його

позиції щодо комуністичного режиму в радянській Україні, аналіз релігійних аспектів у програмних документах ОУН і УПА [307, 340].

Проте особливістю сучасної історіографії є те, що наукове відображення досліджувана проблема отримала не в спеціальних, а в узагальнюючих працях з історії української церкви. Зокрема, в навчальному посібнику під редакцією А. Колодного, П. Яроцького «Історія релігії в Україні», вперше системно аналізуються церковно-релігійні процеси, що відбувалися в різних конфесіях на теренах України [279].

Дослідження церковної історії знайшло певне відображення в науковій літературі діаспори. Саме там, було започатковано видавництво значної кількості праць, які відображають релігійні події в Україні. Науковці діаспори намагалися об'єктивно висвітлити церковну політику радянської влади, використовуючи документи ватиканських архівів та українського підпілля, спогади сучасників тих подій. Предметом їхніх досліджень стала діяльність священнослужителів греко-католицької церкви.

Одним із перших істориків діаспори вивчення діяльності духовенства розпочав С. Баран. У своїй монографії автор висвітлив події українського життя, які відбувались у Галичині протягом першої половини ХХ ст. [208].

У 1953 р. з'явилась праця М. Чубатого з історії християнства на українських землях. Її цінність полягає в тому, що автор розкриває проблему розколу церкви в Україні і наголошує на важливості ідеї церковного об'єднання [389].

Слід наголосити, що керівництво УГКЦ в діаспорі активно займалося дослідницькою діяльністю. Більшість священнослужителів були учнями Андрея Шептицького, що в свою чергу, спонукало їх до наукового пошуку. У Римі з 1958 р., розпочався беатифікаційний процес над митрополитом. Однією з умов його реалізації стало дослідження усіх можливих публікацій про главу УГКЦ. Збирання матеріалів започаткував о. Кирило Королевський. У його науковій розвідці «Моральність та реалії» містилися відомості про життєвий шлях митрополита. Автор намагався показати як оцінювалася діяльність

А. Шептицького в діаспорній історіографії [398]. Це призвело до того, що з кожним роком там збільшувалась кількість дослідників, які займались вивченням життєвого шляху глави УГКЦ. Підтвердженням є поява низки праць, що стосуються різних напрямів діяльності Владики. Зокрема, І. Гриньох зосереджував свою увагу на питаннях, пов'язаних із ставленням А. Шептицького до політичної та екуменічної діяльності [252].

На особливу увагу заслуговують праці В. Ленцика [304, 305], які стосуються митрополита А. Шептицького. У цьому контексті значну увагу приділено екуменічній діяльності А. Шептицького, який окреслив можливі шляхи для врегулювання проблеми. Хоча більшість його праць має публіцистичний та тезисний характер, але дають можливість значною мірою репрезентувати патріотичну, політичну та просвітницьку діяльність митрополита.

Не менш цінними є роботи єпископа А. Сапеляка «Церква на слов'янському сході» й «Україна крізь віки», в яких розкривається значення УГКЦ в екуменічному процесі [341, 342].

Із західноєвропейських досліджень з даної проблематики інтерес становлять праці польського історика Е. Пруса [400]. Він є провідним фахівцем у дослідженні українсько-польських відносин. Значний вплив на його творчість мало знайомство з радянським автором В. Беляєвим. Свідченням цього є запозичення деяких уривків із його книг. У своїх дослідженнях Е. Прус негативно оцінював діяльність греко-католицького духовенства. Це було обумовлено насамперед політичними обставинами: ностальгія польських переселенців із колишніх східних земель Другої Речі Посполитої за втраченою батьківщиною, що стало підґрунтям більшості звинувачень на адресу українців, які, на думку поляків, були винуватцями їх вимушеного виїзду до Польщі. Отже, праці Е. Пруса повністю відповідали потребам комуністичної пропаганди, а тому пильно охоронялися державою від критики як у самій країні, так і за її межами. Вони відігравали значну

роль у процесі формування численних стереотипів у польській історичній свідомості.

Американський дослідник П. Гатрел у своїй роботі важливу роль відводив діяльності греко-католицької церкви в Одесі. Автор стверджував, що російська влада мала намір повернути віруючих Західної України до православної віри [399].

Процеси демократизації в польському суспільстві позначилися на розвитку історичної науки. З цього періоду дослідники отримали змогу достовірно відтворювати події з власної точки зору, а не з погляду державної ідеології. Здійснив цей процес Р. Тожецький. Користуючись архівними матеріалами він започаткував об'єктивне висвітлення життя і діяльності митрополита Андрея Шептицького [362].

Таким чином, можна стверджувати, що історична література представлена значною кількістю робіт, які відрізняються за своїм науковим рівнем, методологією та фаховою підготовкою авторів. Тема, що стосується дослідження діяльності ієрархів Східної Галичини у першій половині ХХ ст., привертала увагу дослідників ХХ – ХХІ ст. Історіографія, що охоплює період від початку ХХ ст. до 1945 р. досить обмежена. На даному етапі лише окремі сюжети зазначеної тематики почали ставати предметом досліджень. Упродовж 1945-1980-х рр. з'явилась низка праць, які відрізнялися упередженістю відносно УГКЦ, а їх автори були досить далекими від принципу історичної об'єктивності. Особливістю сучасного періоду вивчення проблеми (кінець 80-х рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.) є прагнення дослідників дистанціюватися від фактологічного і позитивістського підходів. Наслідком стала поява значної кількості праць, предметом дослідження яких є різні аспекти багатогранної діяльності греко-католицького духовенства. Проте публікації здебільшого носили фрагментарний та оглядовий характер, який дає можливість для подальшого пошуку матеріалів. Тож зазначена тема не є вичерпаною й має перспективи для свого розвитку. Вивчення просвітницької

та суспільно-політичної діяльності ієрархів УГКЦ досі не стало предметом спеціалізованого наукового дослідження.

1.2. Аналіз джерельної бази

Необхідною умовою для репрезентації дослідження суспільно-політичної та просвітницької діяльності духовенства стало створення потужної джерельної бази, яка дала можливість найбільш повно, дотримуючись принципів історизму та об'єктивності, дослідити усі напрями зазначеної проблеми. Для цього проведена велика евристична робота, націлена на виявлення комплексу письмових джерел, що зберігаються в архівосховищах і бібліотеках України, значна частина яких вперше введена до наукового обігу. Особливість пошукової роботи пов'язана із розпорошеністю документів, які стосуються зазначеної тематики та їх фрагментарністю, що позбавляє можливості здійснити дослідження на матеріалах окремого зібрання. Це зумовило потребу в опрацюванні *чотирьох архівних установ*. Усі джерела у відповідності до типолого-видової класифікації є писемними пам'ятками, які поділяються на документальні та наративні. Серед документальних джерел можна виокремити такі групи: 1) архівні документи, що стосуються діловодної документації, матеріалів митрополичої консисторії, Митрополичого Ординаріату, радянських органів влади, духовних навчальних закладів тощо; 2) опубліковані матеріали: які репрезентують просвітницьку та громадсько-політичну діяльність митрополита А. Шептицького, збірники документів радянських органів державної безпеки та інші; 3) духовна спадщина ієрархів УГКЦ: пастирські повчання, звернення, бесіди; 4) періодична преса.

Матеріали центральних органів влади відкладалися в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ). Основна частина справ міститься у фонді «Дивізія СС УПА» (Ф. 3837). Вони

дають можливість з'ясувати методи та форми, якими керувалися республіканські і місцеві партійні органи, Рада у справах РПЦ УРСР, що проводила державну та політичну лінію стосовно релігії та церкви. Серед архівних справ знаходиться значна кількість листів керівних партійних органів, які з відповідними вказівками надсилалися з Києва на місця та звіти про виконання поставлених завдань. Опрацьовані документи дають можливість простежити основні етапи ліквідації УГКЦ, відтворити тотальну систему репресій проти священників «неприєднанців», представників чернецтва, вірних; проаналізувати форми і методи боротьби із «залишками уніатства». Певний інтерес становлять документи про реакцію світової громадськості на ліквідацію УГКЦ, яку радянські засоби масової інформації замовчували.

Вагоме значення для вивчення діяльності вищого духовенства в період 1939-1946 рр. мають матеріали Галузевого Державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ) (Ф. 9948, 148372, 37540). Особливий інтерес становлять документи, які висвітлюють процес допитів, у тому числі митрополита Й. Сліпого та єпископа Г. Хомишина. Вони дають змогу простежити механізми тиску представників радянської влади на греко-католицьких ієрархів. Проте при опрацюванні таких джерел варто враховувати обставини, за яких давалися покази духовенства під час допитів, становище церкви та проведення львівського «псевдособору» 1946 р. Такі справи вимагають критичного ставлення до них, оскільки відповіді дуже часто давалися під тиском слідчих.

Основний масив документальних матеріалів зберігається у Центральному державному історичному архіві України у місті Львів (ЦДІАУЛ). Досить представницьким є фонд «Греко-католицька богословська академія м. Львів (1783-1945)» (Ф. 451). Тут знаходяться документи, що дозволяють простежити освітній аспект просвітницької діяльності ієрархів УГКЦ, зокрема: історію заснування духовної семінарії (згодом академії), організацію навчального процесу, фінансово-господарську діяльність.

Значна кількість документів міститься у фонді «Шептицький Андрій-Олександр, граф, митрополит греко-католицької церкви 1865-1944» (Ф. 358). Серед документів варто виділити ті, що висвітлюють церковно-релігійний напрям глави УГКЦ. Це звіти та протоколи засідань, документи, які стосуються екуменічної роботи А. Шептицького на теренах Росії, протести проти політики пацифікації та подій на Холмщині, матеріали, які висвітлюють ставлення ієрархів УГКЦ до німецько-окупаційного режиму.

У фонді «Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів (1863-1945)» (Ф. 408) є значна кількість справ, які містять відомості про церковно-політичні погляди А. Шептицького. Науковий інтерес становлять документи, що висвітлюють ставлення польської влади до українського населення та греко-католицької церкви. Вони дозволяють репрезентувати роль вищого духовенства УГКЦ у суспільно-політичному житті Східної Галичини.

Не менш важливе значення для дослідження теми мають документи, що відклалися у фонді «Греко-католицька митрополича консисторія м. Львів» (Ф. 201). Значну частину справ складають пастирські послання, звернення та інші документи, які дають змогу дослідити становище УГКЦ на землях Східної Галичини.

Певна кількість документальних матеріалів, виявлено в Державному архіві Львівської області (ДАЛО) у фонді «Львівський обком компартії України» (Ф. П-3). Тут знаходяться документи про діяльність апаратів уповноважених Ради у справах Російської православної церкви при Раді Народних Комісарів СРСР по Українській РСР, що дозволили з'ясувати механізми та методи діяльності цих структур, їхню роль і вплив на систему державно-церковних відносин. Більшість наявних документів – це доповідні уповноважених західних областей про стан роботи, що фіксують їхню діяльність у напрямі організації і проведення Львівського собору, підготовчі документи його проведення, тексти виступів учасників, інформацію про перехід греко-католицьких священників до РПЦ. Найбільшу цінність для

з'ясування механізмів і засобів взаємин держави і церкви, тотального наступу на церковно-релігійне життя в повоєнній Східній Галичині, спрямованості державно-православної акції з ліквідації УГКЦ та витоків цієї трагедії, політики влади щодо інших конфесій становлять розпорядження органів влади, донесення різних світських і церковних відомств, звіти, інформаційні довідки, результати інспекційних перевірок, листування, відозви ієрархів РПЦ та УГКЦ, циркуляри та інструкції РСРПЦ про роботу уповноважених на місцях.

Окремі документи, що містять відомості про діяльність УГКЦ відклалися в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України (ІР НБУВ) у фонді «Колекція рукописів та архів митрополита А. Шептицького» (Ф. XVIII).

Цінною групою джерел є опубліковані матеріали. Просвітницьку та громадсько-політичну діяльність митрополита А. Шептицького репрезентують збірники документів, які з'явилися на рубежі ХХ – ХХІ ст. В одному з них – «Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії» містяться матеріали, які висвітлюють діяльність митрополита в Росії і греко-католицький рух серед росіян. Переважна більшість із них була опублікована вперше. До складу збірника увійшли 240 документів, які висвітлюють діяльність А. Шептицького впродовж 1899-1917 рр. Вони представлені листами російських греко-католиків до митрополита та його відповідями на них. Більшу частину складають публікації галицьких архієреїв і їх листування з православними ієрархами та старообрядцями. Окремий розділ складають «Додатки», в яких розміщено офіційні програмні документи католицької та православної церков [10].

У контексті дослідження церковно-релігійного напрямку просвітницької діяльності А. Шептицького важливого значення набуває збірка документів «Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Церква і церковна єдність», видані Постуляцією митрополита А. Шептицького спільно з Центральним державним історичним архівом

України у Львові. Вона складається з двох томів, кожен з яких має свою проблематику. На початку видання вміщена передмова редактора А. Кравчука про місце екуменічних процесів у діяльності та в богословській спадщині А. Шептицького.

У першому томі – «Церква і церковна єдність», висвітлюється екуменічна діяльність А. Шептицького, акцентується увага на його взаєминах із церковними особами православного віросповідання. Збірка містить значну кількість матеріалів, які були перекладені на українську мову і друкуються вперше. Взагалі це перша спроба зібрати репрезентативну картину церковної діяльності А. Шептицького. Представлені документальні матеріали відповідають періодові архіпастирського служіння митрополита, адже після його смерті та Львівського собору 1946 р. умови підпільного життя УГКЦ не дозволяли продовжувати повноцінну церковну діяльність і, таким чином, разом з іншими сторонами церковної праці, унійна справа також завмерла. Особливість видання полягає у тому, що в кінці книги є бібліографія праць про митрополита, хронологічна таблиця його основних подій життя [11].

Суттєво доповнюють і конкретизують питання суспільно-політичної діяльності митрополита матеріали опубліковані у другому томі – «Церква і суспільне питання», в яких здебільшого розглядається політичне життя Східної Галичини. Значна кількість матеріалів дає можливість репрезентувати політичні погляди митрополита та його ставлення до проблем внутрішньої та зовнішньої політики тих держав, у кордонах яких перебувала Східна Галичина. Значна кількість документів була перекладена з іноземних мов [12].

Важливе місце серед них посідають збірники документів радянських органів державної безпеки з архівного фонду Галузевого Державного архіву Служби безпеки України, які дають можливість репрезентувати окремі сюжети щодо діяльності ієрархів греко-католицької церкви впродовж 1944-1946 рр. В одному з них, виданому під редакцією М. Гайковського «Хресною дорогою», головна увага відводиться причинам ліквідації УГКЦ радянським режимом [4]. Наведені матеріали висвітлюють план жорстоких

гонінь і переслідувань УГКЦ, де «Ініціативній групі» Г. Костельника і так званому «Львівському собору» відводиться лише другорядне місце. Дані джерела доводять, що Львівській собор не був ані кінцем унії, ані звершенням віковичного прагнення галичан до возз'єднання з Російською православною церквою. У матеріалах вказується, що справжніми замовниками, організаторами і розпорядниками Львівського собору було радянське керівництво. У збірнику є звернення та листи митрополита А. Шептицького та Й. Сліпого, адресовані уряду та керівникам органів влади. Представлено заяви від різних радянських посадовців, що містили агентурні відомості та вказівки стосовно УГКЦ та її керівників, навіть стенографічні записи переговорів у Москві делегації УГКЦ на чолі з К. Шептицьким та високих радянських чиновників, у тому числі уповноважених представників Ради у справах релігійних культів при Раднаркомі СРСР. Унікальні документи розповідають про руйнування історичної пам'яті українців та підступну підривну роботу чекістів, які вилучали церковне начиння. З наведених джерел випливає, що в умовах нелегального становища ієрархів духовенство, чернецтво та миряни зберігали вірність задекларовану Берестейською унією єдності з Апостольським Престолом, чинили героїчний опір компартійному режимові, який насаджував православ'я «більшовицького зразка».

Двотомний збірник документів радянських органів державної безпеки «Ліквідація УГКЦ (1939-1946 рр.)» виданий у 2006 р. за редакцією В. Сергійчука. Він містить 443 справи, які можна умовно розділити на кілька груп. До першої належать нормативно-розпорядчі документи, вказівки керівників НКДБ СРСР, накази і директиви союзних республіканських відомств, вказівки обласним управлінням держбезпеки. Другу групу склали звітні документи, серед яких доповідні записки, спецповідомлення про реагування населення на арешти священиків УГКЦ, довідки співробітників держбезпеки про проведення зборів греко-католицького духовенства, записки про підготовку і проведення собору 1946 р. До третьої групи слід віднести

матеріали, що стосуються церковного життя: листування ієрархів, послання, промови, заяви віруючих, спрямовані до органів влади [5, 6].

Залучення до дослідження зазначених опублікованих матеріалів з архівів колишніх органів держбезпеки радянської держави відкривають можливості для розкриття історичної правди про події пов'язані з ліквідацією УГКЦ та арешт її ієрархів. Ці документи відображають суть діяльності карально-репресивних відомств, що мають величезні інформаційні можливості, оскільки містять інформацію, що дозволяє простежити розвиток подій, роль різноманітних чинників та учасників процесу.

Незаперечну цінність цих джерел визначає унікальність даних, що були зібрані притаманими для спецслужб методами. У ході опрацювання було з'ясовано, що радянські спецслужби відігравали домінуючу роль у багатогалузевій і структурованій системі антирелігійного апарату.

Вагоме місце в переліку використаних документів посідають матеріали, які опубліковані під редакцією професора І. Біласа: «Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953» [1]. Представлені офіційні документи державних установ з питань державної політики щодо церкви, інструкції місцевих органів влади, а також матеріали, що характеризують масштаби та характер українського націоналістичного руху ОУН та УПА, відображають церковно-релігійне життя в Україні в умовах тоталітаризму, розкривають систему державної влади, взаємодії усіх ланок та ступінь її участі в процесі ліквідації УГКЦ.

Аналогічним проблемам присвячено й інші документальні видання, важливе місце серед яких посідає збірник «Літопис Голготи». Опубліковані документи дають можливість дослідити дії партійних органів щодо греко-католицького духовенства і віруючих, які відмовлялися від приєднання УГКЦ до РПЦ [7].

У збірнику документів «Митрополит А. Шептицький документи і матеріали» публікуються записи послань, листи митрополита, акти Митрополичого Ординаріату з часів німецької окупації Східної Галичини, які

вів секретар митрополита В. Грицай. Ці джерела дають змогу дослідити організаційну діяльність церкви за екстремальних умов періоду Другої світової війни, малознаного механізму управління Митрополичого Ординаріату, вплив священників, особливо митрополита на формування поведінки віруючих на основі християнської етики. У збірнику є стаття наукового редактора видання А. Кравчука «Соціальне вчення та діяльність митрополита А. Шептицького під час німецької окупації». У додатках подано довідку про секретаря митрополита о. Володимира Грицай, який записував з голосу А. Шептицького листи, послання [12].

Окрему групу джерел становить творча спадщина А. Шептицького. Значну роль заслуговує на увагу фундаментальна праця «Як будувати рідну хату», присвячена проблемам політичної та національної єдності українського народу [14].

Серед творів суспільно-політичного характеру особливе місце займає Пастирський лист єпископа станіславівської єпархії Г. Хомишина до духовенства і вірних «Про політичне положення українського народу в польській державі» [47]. Владика написав листа 1931 р. в період особливого загострення українсько-польських взаємин, де визначив свою програму нормалізації відносин між двома народами.

До творів антикомуністичного спрямування єпископа належать Пастирські листи «Про грозячі небезпеки» [48], «Пекучі справи сучасності» [49]. У них Г. Хомишин різко виступив проти поширення прокомуністичних впливів у галицькому суспільстві.

Духовна спадщина ієрархів опублікована у вигляді пастирських послань, настанов. Аналіз духовних творів дає змогу відтворити масштаби їхньої діяльності, розглянути власні погляди на актуальні проблеми богослов'я, церковного й громадського життя, з'ясувати особливості проповідницької діяльності. Пастирські послання А. Шептицького опубліковані у двотомному збірнику документів [11, 12].

У дисертаційній роботі широко використані періодичні видання, які включають різноманітні часописи та місцеву пресу. Вони є важливим джерелом для вивчення суспільно-політичної та культурно-просвітницької діяльності духовенства. Слід відзначити часопис «Нова зоря», який заснував і фінансував ієрарх Г. Хомишин. Зокрема, на сторінках часопису розкривається діяльність Української християнської організації у 1925-1930-х рр., простежуються взаємини Г. Хомишина з галицьким політикумом, особливості перетворення УХО в політичну партію [30]. У «Новій зорі» подається значна частина інформації про діяльність патронуваних Г. Хомишином організацій – Української католицької народної партії (УКНП) та Української народної обнови (УНО).

У часописі цінними є статті, що розкривають погляди станіславського єпископа на проблему нормалізації українсько-польських взаємин 1931-1937 рр. У них визначається позиція ієрарха щодо цього питання та реакція громадськості на висунуту ним програму порозуміння між двома народами. Чимало місця на сторінках видання відводиться культурно-просвітницькій діяльності Г. Хомишина, зокрема організаційному розвитку очолюваного ним товариства «Скала».

Особливого значення набуває єпархіальний друкований орган «Вістник Станіславівської Єпархії» [22]. У ньому опубліковано відозви Г. Хомишина до духовенства і вірних, його розпорядження, статут культурно-просвітницького товариства для молоді «Єдність», повідомлення про розвиток «Скали».

Важливі матеріали публікувалися у львівських виданнях: релігійному часописі «Мета» [28] і журналі «Нива» [29]. «Мета» була органом Українського католицького союзу, який очолював А. Шептицький. Між Г. Хомишином і митрополитом існували різного роду суперечності, тому видання були використані для глибшого осмислення причин та суті цих непорозумінь.

Друковані органи «Руслан» [32], «Діло» [25], «Галичанин» [23], «Свобода» [33] надають змогу детальніше дослідити діяльність Г. Хомишина в австрійський період. Враховуючи, що творча спадщина єпископа цього часу порівняно небагата, інформація часописів є особливо цінною. До того ж «Руслан» був органом Української християнсько-суспільної партії, з якою тісно співпрацював владика, а газети «Галичанин» і «Свобода» – відповідно москвофілів та націонал-демократів. Для ґрунтовного аналізу програми Г. Хомишина щодо українсько-польського порозуміння в 1930-ті роки, його «нормалізаторської» ініціативи представників українських і польських політичних кіл та широкої громадськості, широко використано матеріали часописів різних ідейно-політичних напрямків: «Діло» [25], «Новий час» [31], «Католицька Акція» [26],

Документи, що публікувались на шпальтах видань «Курс Католицької Акції в Станіславові», що висвітлюють погляди на культурно-просвітницьку діяльність Г. Хомишина, сприяють чіткішому розумінню мотивів утворення владикою окремого клерикального просвітницького товариства в Галичині. Важливою складовою джерельної бази стали наративні джерела: листи, спогади, мемуари тощо, опрацьовані в рукописному та опублікованому вигляді. Їхня інформативність зумовила їхнє використання в процесі дослідження. Епістолярна спадщина ієрархів, яка дозволяє репрезентувати окремі сюжети їхньої просвітницької діяльності, зберігається у рукописному вигляді у фондах ЦДАЛ (Ф. 201, 358, 408, 451). Більшість листів стосуються освітнього напрямку діяльності вищого духовенства. Це листування А. Шептицького з ректором Львівської богословської академії Й. Сліпим, яке є підтвердженням того, що митрополит постійно цікавився діяльністю духовного закладу й підтримував з ним активні зв'язки.

Значна кількість документів присвячена листування Й. Сліпого з світськими та духовними особами. Вони проливають світло на його освітянську та громадську діяльність.

Важливим є листування вищого духовенства з громадськими організаціями, окремими особами, чернечими об'єднаннями, які зберігаються у фонді «Шептицький Андрій – Олександр, граф, митрополит греко-католицької церкви 1865-1944» (Ф. 358).

Частина епістолярної спадщини ієрархів опублікована наприкінці кінці XIX ст. Певна кількість листів А. Шептицького розміщена в збірнику документів «Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність» [11]. Заслужує на увагу листування Іллі Кливака з Андреем Шептицьким, яке містить надзвичайно цінну інформацію щодо розбудови греко-католицької церкви в Одесі.

Особливе місце посідають спогади матері А. Шептицького – Софії з Фредрів Шептицької, які дають можливість простежити формування світогляду та релігійних переконань майбутнього митрополита [52]. Науковий інтерес становлять листи до матері, написані під час подорожі до Російської імперії в 1887 р. Вони свідчать про його інтелектуальні зв'язки з Володимиром Антоновичем, Марком Кропивницьким, Володимиром Соловйовим, Юрієм Шембеком, Антонієм Храповицьким та іншими представниками світської та духовної еліти суспільства.

Серед наративних джерел важливу роль відіграють мемуари, які дають змогу відчувати атмосферу часу, висвітленого сучасниками подій. На наш погляд – це додатковий матеріал як про особистість автора, так і про прийняття ним певного періоду. Саме ці праці дають змогу не тільки перевірити та уточнити деякі історичні події, роль духовенства в церковно-релігійному житті, але більш достовірно відтворити психологічну атмосферу в українському суспільстві в різні періоди його розвитку, подати більш достовірну картину змін, що відбувалися в індивідуальній та масовій свідомості й поведінці.

Мемуари М. Данилевича [34], І. Конрадової [37] та І. Яновича [53] здебільшого стосуються просвітницької та добродійної діяльності митрополита А. Шептицького.

Мемуари С. Цьорох дають змогу висвітлити функціонування навчальних закладів під опікою черниць на території Львівської архієпархії. Історик позитивно оцінює роль монастиря, називаючи його «вогнищем просвіти і культури, джерелом життя й посіву християнських чеснот» [50].

Таким чином, виявлення й опрацювання корпусу рукописних та опублікованих документів дало можливість сформувати репрезентативну джерельну базу, яка дозволила здійснити комплексне дослідження заявленої тематики.

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

На рубежі XX – XXI ст. в історичній науці досить актуальними стали принципи регіональної історії, до яких звертається значна частина дослідників. Це зумовлено низкою факторів, чільне місце серед яких посідає процес формування нових політологічних і культурологічних моделей сучасного розвитку. Дисертаційне дослідження ґрунтується на принципах регіональної історії, під яким розуміється не лише історія окремих регіонів, але й історія їх взаємин з іншими регіонами. Такий підхід дозволяє всебічно розглянути різноманітні історичні процеси як на місцевому так і на загальному рівнях, уникаючи при цьому проблеми пріоритетів.

Автор спирається на теоретичні засади, розроблені в працях Я. Верменич, Л. Зашкільняка, І. Колесник та інших. Регіональний підхід є закономірним, оскільки регіональне вивчення принципово необхідно для установлення змісту процесів, що досліджуються в цілому. Східна Галичина входила до загальноприйнятої регіоналізації території Західної України. У цьому контексті варто виділити цей регіон, в зв'язку з тим, що в першій половині XX ст., тут відбувалися складні політичні та релігійні процеси, а також знаходилася митрополича кафедра УГКЦ.

Специфіка дисертаційної роботи зумовлена необхідністю обґрунтування семантичного навантаження застосованого категоріального апарату. Проведено термінологічний аналіз основних понять: «ієрарх», (вище духовенство), «просвітницька діяльність», «єкуменічний рух», «суспільно-політична діяльність».

Під терміном ієрархи (вище духовенство) в поданому дослідженні розуміються представники вищого ступеня духовної ієрархії до якого належать митрополити та єпископи.

Термін «просвітницька діяльність» трактується як поєднання єкуменічної, місіонерської та освітньої роботи духовенства.

Під «єкуменічним рухом» розуміється об'єднавчий рух християнських церков з метою досягнення віросповідної єдності віруючих.

Термін «суспільно-політична діяльність» включає участь духовенства у громадських та політичних організаціях метою яких була боротьба за створення української держави.

У сучасній історіографії вагомого значення набуває реконструкція історіографічних образів на основі персонологічного підходу, який дає можливість розглянути церковно-релігійну діяльність ієрархів. На його основі досліджено діяльність А. Шептицького, Г. Хомишина, Й. Сліпого. Це дало можливість визначити їх внесок у розвиток освіти, просвітницької роботи та церкви в цілому.

Методологічний інструментарій дослідження ґрунтується на принципах наукового пізнання: історизмі, об'єктивності та системності.

Принцип історизму дає змогу дослідити історичні явища та процеси з позицій діалектики і вивчати взаємозв'язки між ними. За допомогою вказаного методу досліджено становлення та роль ієрархів у розбудові духовних навчальних закладів та висвітлено їх суспільно-політичну роботу. Застосування принципу об'єктивності дозволило здійснити класифікацію джерельної бази, визначивши ступінь її достовірності та вірогідності.

Принцип системності реалізується через розгляд екуменічної, церковної та просвітницької діяльності духовенства.

Із основного дослідницького інструментарію важлива роль відводиться загальнонауковим й спеціальним (історичним і джерелознавчим) методикам. Вагомого значення в дисертаційній роботі набувають методи аналізу та синтезу, сходження від абстрактного до конкретного. Поряд із загальнонауковими використані й спеціальні історичні методи: історико-типологічний, порівняльний, дескриптивний, проблемно-хронологічна періодизація та класифікації.

У дисертаційній роботі автором були використані спеціальні джерелознавчі методи, зокрема: евристичний, історико-порівняльний, текстологічний аналіз.

Евристичний метод використано під час пошукової роботи в архівних та бібліотечних установах. Для аналізу виявлення історичних джерел та літератури застосовано метод аналізу та синтезу. Типологічні методи (класифікації та періодизації) задіяні при розгляді історіографічного доробку, узагальненні джерельної бази дослідження.

За допомогою дескриптивного й ретроспективного методів вдалося відтворити переважну більшість історичних сюжетів, пов'язаних із діяльністю греко-католицького духовенства. Історико-порівняльний метод використано при здійсненні порівняльного аналізу проповідницької та екуменічної діяльності священнослужителів Східної Галичини.

Метод текстологічного аналізу дозволив здійснити аналіз документів, які знаходяться в рукописному та опублікованому вигляді, з'ясувати суперечливі питання достовірності джерел використання герменевтичного методу. За допомогою дескриптивного методу досліджено значну кількість історичних сюжетів, пов'язаних з діяльністю церковних ієрархів.

Важлива роль у дослідженні належить історико-генетичному методу. Він дає можливість розкрити причинно-наслідкові зв'язки й закономірності

історичного розвитку в їх послідовності і охарактеризовує перебіг історичних подій та участь духовенства у суспільно-політичній та просвітницькій роботі.

За допомогою застосування статистичного, історико-типологічного методів розглянуто роль вищої ієрархії у розбудові церкви на півдні України. Ці методи застосовано при дослідженні діяльності світських та духовних закладів освіти. Історико-порівняльний використано при здійсненні аналізу просвітницької діяльності ієрархів, становлення та розвитку духовних закладів Східної Галичини.

Логічний та історико-системний методи сприяли дослідженню релігійної діяльності ієрархів на півдні України.

Одним із важливих методів, який застосовано при розгляді діяльності вищого духовенства є просопографічний. Його застосування дозволило відтворити основні напрями просвітницької та суспільно-політичної роботи духовенства і розглянути їх у контексті розвитку духовних навчальних закладів, які виникли внаслідок його активної діяльності.

Наслідком аналізу історіографічної та джерельної бази дослідження стали наступні висновки. Історіографічний доробок дає підставу стверджувати, що проблема просвітницької та суспільно-політичної діяльності ієрархів Східної Галичини першої половини ХХ ст. не була предметом спеціального комплексного дослідження. Проте науковий доробок попередників містить значну кількість інформативних матеріалів, які стали підґрунтям для розробки поставлених наукових завдань дисертаційної роботи.

Джерельна база дослідження є достатньо чисельною й репрезентативною. Проведений критичний аналіз дає підстави вважати її автентичною й достатньо вірогідною. Вона основана на комплексному використанні широкого кола документальних джерел, до яких належать архівні документи, опубліковані матеріали, духовна спадщина ієрархів УГКЦ

та періодична преса й наративних документів, що включають епістолярну спадщину ієрархів, спогади й мемуари. Зазначені джерела опрацьовані в рукописному й опублікованому вигляді. Більшість неопублікованих документів, виявлених в архівних установах України, була вперше введена до наукового обігу. Значна і різноманітна кількість наявних джерел і літератури дає можливість при їх комплексному використанні реконструювати та дослідити проблему просвітницької та суспільно-політичної діяльності вищого греко-католицького духовенства Східної Галичини у першій половині ХХ ст.

Методологічний інструментарій дослідження базується на основі історизму, об'єктивності та системності. Основні напрями дисертаційної роботи ґрунтуються на принципах регіональної історії, що дало можливість дослідити просвітницьку та суспільно-політичну діяльність ієрархів УГКЦ. При виконанні роботи використано міждисциплінарний підхід. Комбіноване використання принципів, підходів і методів дослідження дало змогу вирішити поставлені в роботі наукові завдання.

РОЗДІЛ 2

ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНИЙ НАПРЯМ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІЄРАРХІВ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

2.1. Екуменічна робота

У першій половині ХХ ст. важливою складовою церковної діяльності ієрархів УГКЦ стала екуменічна робота. Провідником руху за єдність був митрополит А. Шептицький. За його підтримки відбувалися не лише неформальні зустрічі, а й численні конгреси, на яких піднімалось питання щодо взаєморозуміння між церквами. Важливе місце митрополит відводив формуванню у християнському середовищі ідеї екуменізму, закликаючи представників різних конфесій до співпраці.

Оцінюючи релігійну історію українського народу А. Шептицький прийшов до висновку, «що, напевне, ніякий народ у світі не терпів стільки від нещасного роз'єднання церков, як український» [304, с. 126]. Це спонукало його до активної екуменічної діяльності. Унійну працю, яку проводив митрополит протягом усього свого життя, можна умовно поділити на два напрями. Перший – пропаганда ідеї унії серед католицького духовенства. Вона була спрямована на необхідність глибокого вивчення та пізнання духовності українського народу, другий – унійна праця серед православних. Окремим пріоритетним завданням на думку митрополита, було піднесення духовності та моралі українського народу.

Головною ідеєю Андрея Шептицького стала співпраця церков різних сповідань. Митрополит бажав, щоб усі християни були об'єднані в одній церкві, яку заснував сам Ісус Христос. «Ціль моєї праці, – писав митрополит, – зібрати вас усіх під Стягом Христа» [207, с. 126].

Розповсюджувати свої екуменічні ідеї А. Шептицький намагався за допомогою проповідей та пастирських послань. Перше з них «Зближаються часи» якраз і стосувалося питань церковної єдності. У цьому посланні

А. Шептицький радив священникам поступово здійснювати екуменічну діяльність. Греко-католицьке духовенство підтримало прагнення митрополита щодо об'єднання та взаєморозуміння церков. З цією метою священнослужителі екуменічну роботу здійснювали в двох напрямках. Перший полягав у тому, щоб священники під час Служб Божих молилися не лише за віруючих, але й виголошували молитви за з'єднання церков. Другий напрямок передбачав приготування заздалегідь «апостолів», які працювали б у справі екуменізму [304, с. 54].

У наступних посланнях А. Шептицький пропонував свої ідеї та виробив власні концепції екуменічної діяльності. Він вважав, що церква повинна стати неподільною не тільки у своєму духовному єстві, а також у видимій площині, оскільки істинно правдивою є лише одна Христова церква, її єдність є наслідком дії Христа і його Духа у всіх її частинах у будь-якому місці і в будь-який час. Церква є однією у тому розумінні, – говорив Андрей Шептицький, – що вона належить, до цілого світу, а не до якоїсь окремої групи людей. Єдність віруючих є певного роду участю людства в єдності з Богом. На думку митрополита, «Христос втілює у світі єдність Бога, образ життя Святого Духа і робить нас учасниками єдності Божих осіб у сучасному світі». Він не погоджувався з православними теологами, які зазначали, що існує одна Невидима Церква, яка складається з багатьох видимих церков, наголошуючи на тому, що існує одна Вселенська, але Видима церква» [322, с. 58].

Для здійснення своєї унійної праці А. Шептицький планував наступні етапи: заснування інституцій для підготовки відповідних кадрів, організація чернечих чинів, проведення Велеградських з'їздів, праця над з'єднанням «щоб все було одно». Велике значення митрополит надавав відновленню східного чернецтва Студитів. Це засвідчують численні кодифікаційні устави, які писав А. Шептицький: Унівський устав, Збірка правил «Наші монаші звичаї», «Скнилівський Типікон», де викладено головну мету чернечого життя – в усьому наслідувати Ісуса Христа, йдучи за євангельськими радами [304, с. 121]. Зокрема, у вступі «Типікону» митрополит бажав монахам Божого

миру, Божої благодаті й любові та витривалості у праці священників. Наступною ідеєю А. Шептицького, викладеною у збірці, є головна мета чернечого життя. До неї належить релігійне вчення Ісуса Христа наслідування його заповідей. А. Шептицький вважав, що основною релігійною книгою для ченців мало бути Євангеліє, яке вони повинні щодня вивчати та роздумувати над його постулатами. У свою чергу, в «Унівському уставі» митрополит наголошував на методах праці, яких мали дотримуватися ченці св. Теодора Студита: «Всі монахи повинні намагатися своїм прикладом поширювати Христову віру» [200, с. 53].

Митрополит намагався залучити до унійної роботи монаший чин «Редемптористів», який користувався великим авторитетом. Польський уряд, забороняючи галицьким священникам відправляти службу в церквах, досить толерантно ставився до «Редемптористів», хоча були спроби паралізувати і їх діяльність. Окрім монаших чинів Андрей Шептицький намагався поширювати ідеї екуменізму через наукові інституції. На його думку, вони мали б передувати подальшому зближенню церков. Великі надії він покладав на створення Церковної археографічної комісії, але вона через бойові дії Першої світової війни так і не була відкрита. Необхідно зазначити, що унійну діяльність А. Шептицький планував здійснювати не лише в Україні, але й у Росії. Проте місійна робота УГКЦ на цих землях була досить складною. Адже до прийняття закону про віротерпимість (1905 р.) перехід із православ'я до будь-якої іншої конфесії суворо карався. Звинувачених у віровідступництві позбавляли батьківських прав, вони підлягали виселенню за межі держави з конфіскацією всього майна. Уніатські єпархії були фактично знищені російським урядом, а незначна кількість прихильників Рима, як правило, приймала католицький обряд. У таких умовах митрополит вважав за доцільне сформувати спочатку ієрархічну структуру греко-католицької церкви в Росії шляхом встановлення «діалогу» з представниками православного духовенства, метою якого було створення атмосфери взаємного довір'я та

порозуміння. Це мало стати запорукою подальшої згоди на шляху до єдності [11, с. 38].

Реалізовувати дані ідеї А. Шептицький намагався шляхом пошуку прихильників ідей екуменізму в Росії. Своєю невтомною діяльністю він здобув повагу та симпатії певної частини росіян. Це, зокрема, єпископ Волинський і Житомирський Антоній (Храповицький), майбутній екзарх греко-католицької церкви в Росії – Леонід Фьодоров, священники: Володимир Абрикосов, Гліб Верховський, Йоан Дейбрен, Алексій Зерчанінов, Микола Толстой; миряни: Володимир Балашов, князь Петро Волконський, Любов Фьодова, Наталія Ушакова та інші.

З 1903 р. митрополит Андрей розпочав жваве листування із єпископом Антонієм (Храповицьким). Їх листи були проникнуті взаємною повагою і стосувалися, в основному, богословських проблем. Однією із найважливіших тем, які піднімалися Владиками, було питання про можливість об'єднання Церков. У своїх листах А. Шептицький обґрунтовував думку про конечність християнської єдності, підкреслюючи, що греко-католики, як і православні, належать до східного обряду і різнять їх лише погляди на влаштування Святої Церкви. Митрополит УГКЦ багато дискутував з А. Храповицьким на богословські теми, намагаючись довести, що немає ніякої різниці між православним та католицьким віросповіданнями А. Шептицький підкреслював, що православні віруючі неправильно трактують деякі богословські питання. Особливо вони піддавали критиці догмат про Непорочне Зачаття Пресвятої Богородиці. Митрополит намагався переконати А. Храповицького, що об'єднання православної та католицької церков повинно обов'язково здійснитися. Свою думку він аргументував тим, що в молитвах під час Служб Божих обидві церкви моляться про об'єднання всіх християн. Для того, щоб підтвердити ці ідеї, А. Шептицький наводив приклади зі Святого письма «Отче, да буде все єдино, молився і він про це і з того усі спізнають, що мої ви учні, коли любов взаємну будете мати». На початку листувань з митрополитом УГКЦ ієрарх православної церкви

підтримував його погляди на об'єднання церков. Але згодом він критично поставився до намірів А. Шептицького. Про це свідчить лист, у якому зазначалося, що «немає ніякого сенсу думати, що ересі припиняться і відбудеться повне об'єднання» [207, с. 37]. Далі митрополит зазначав: «Глибока відмінність між західною культурою та православ'ям полягає не стільки в окремих догматах, скільки у загальному ставленні до життя» [10, с. 121]. Останнє і відкривається у змісті та устрої нашого богослужіння. З цих наведених відповідей випливає той факт, що А. Храповицький повністю не заперечував можливості об'єднання Російської православної церкви з греко-католицькою. Проте вважав, що це можливо лише за умови дотримання автентичності східної обрядовості [10, с. 462].

Варто відзначити, що митрополит А. Шептицький і священнослужителі у своїх листах неодноразово підкреслювали, що для досягнення унійної діяльності слід піти на взаємні поступки у догматичних питаннях, адже саме вони, згідно їх переконань, становили перешкоду для нормальних церковних взаємин. Натомість православний єпископ скептично поставився до такої пропозиції.

В одному з листів до А. Храповицького митрополит писав, що церква ніколи не відмовлялася від ідеї апостольської єдності, а навпаки, ставила її за мету усього свого існування. Зі свого боку, А. Храповицький наголошував на тому, що апостольська єдність, до якої прагнуть церкви, має трансцендентний характер, і не варто думати, що існуючі ересі та розколи можуть зникнути в найближчому майбутньому. Владика обґрунтовував своє бачення перспектив об'єднання євангельськими пророцтвами щодо єретичних напрямів [10, с. 760].

А. Шептицький у своїх листах висловлював думку, що для об'єднання церков не потрібно нічого в обрядових питаннях змінювати. Він зазначав, що православна церква повинна існувати проте, в ній варто здійснити деякі реформи. Чільне місце серед них належало вдосконаленню та поверненню до первісних апостольських часів. Крім того, А. Шептицький висував ідею щодо

відновлення російського патріархату, скликання соборів духовенства. Такі погляди поділяв і А. Храповицький [10, с. 39].

Відповідаючи йому, митрополит греко-католицької церкви зазначав: «Я повинен зізнатися, що зовсім не стверджую, що прийде час, коли ересі та розколи припиняться, оскільки єднання всіх, розумію, не абсолютне, – так, щоб зовсім не було сект, але відносно, щоб не було відлучених від істинної церкви великої кількості християн, які знаходилися в одній вірі» [11, с. 111].

Запорукою подальшого порозуміння з православним духовенством митрополит Андрей вважав послання Константинопольського патріарха Йоакима III і синоду Константинопольської Церкви до всіх Православних Церков (1902 р.), де піднімалося питання про взаємини із Західною та Протестантською Церквами і звучав заклик до церковної єдності. Для цього Патріарх пропонував стати на шлях поступового взаємного зближення християн різних конфесій, в результаті якого будуть визначені найкращі заходи і засоби для майбутнього об'єднання [10, с. 764]. Однак, листи Антонія свідчили про глибоку прірву, яка розділяла православних і греко-католиків. Він запевняв А. Шептицького, що той не знає справжнього російського життя і запрошував приїхати в Росію, щоб познайомитися із православ'ям і зрозуміти його глибоку відмінність від католицизму [10, с. 91]. Митрополит Андрей пропонував припинити безпідставні суперечки про перевагу тієї чи іншої церкви і серйозно замислитись над тим, як і яким чином можна зблизитись католикам із православними і краще пізнати один одного. «Що тут довго тлумачити про перевагу однієї церкви над іншою? – писав він. Одна лише є у світі істинна Церква Христова: чи вона православна, як її у вас називають, чи католицька, як її називаємо ми. Тепер вона розділена навпіл. Але не сама вона розділилась, а розділена насильно політикою. Тому вона повинна знову з'єднатись, повинна неодмінно, обов'язково, Христа ради, Бога істинного ради» [261, с. 41].

Владики так і не змогли зустрітися й досягти порозуміння у справі церковного зближення, а з 1907 р. їхнє листування стало більш прохолодним.

У 1907 р. А. Шептицький здійснив таємну подорож до Росії, щоб налагодити контакти з православними єпископами та поширити унійний рух серед населення. Під час перебування на цих теренах активність митрополита досягла піку його екуменічної діяльності. У лютому 1907 р., А. Шептицький особисто зустрівся з папою Пієм VII, де виклав власний проект унійної праці на території Росії. Його суть полягала у оформленні ієрархічної структури греко-католиків та встановленні діалогу з православним духовенством, що в майбутньому стане запорукою церковного об'єднання.

Важливе завдання в напрямку екуменізму глава церкви надавав і місіонерам, які прибували на терени цієї держави. Проте, А. Шептицький вважав, що найперше треба сформувати рідні російські «кадри». Саме вони своєю православною ідентичністю сполучать з приналежністю до церковної спільності та визнаватимуть владу папи Римського. На фоні цього, згодом слід збудувати російську католицьку церкву, організувати парохії та збільшити кількість віруючих.

Слід підкреслити, що основні теоретико-методологічні принципи розбудови унійного руху А. Шептицький черпав з духовної спадщини одного з найвизначніших сподвижників екуменізму папи Льва XIII. Глава УГКЦ цілковито поділяв його ідеї щодо необхідності збереження чистоти східного обряду в структурі майбутньої об'єднаної церкви. На думку митрополита такі дії стали б тим фактором, що доповнює, повертає цілісність, знищує негативні наслідки церковного розколу та взаємні ворожнечі [214, с. 461].

А. Шептицький у своїх пастирських посланнях наголошував: «Свідомість віруючих, належних до неприєднаних православних церков, з більшою готовністю мала б відкритись ідеям церковної єдності, що полягала б не в одноманітності зовнішніх форм, церковних служб, а в дусі істинно-православного благочестя, у твердій вірі і в спілкуванні зі Вселенською Церквою» [10, с. 241].

Митрополит, розробляючи екуменічні ідеї усвідомлював труднощі, які могли постати на її шляху, проте він без сумніву бачив і перспективи для

досягнення церковної єдності. Тому не дарма плацдармом для реалізації його намірів і було обрано територію Росії. На думку А. Шептицького, запровадження там унійних ідей мало було розпочатися із невеликих, проте важливих кроків структуризації та інституалізації нових форм церковного служіння та існування. Для втілення вказаних намірів він не відкидав можливостей або фактів переходу в католицизм східного обряду з ініціативи віруючих. Однак неоднозначно вказував на низьку ефективність таких наворотень в контексті моделі церковної єдності в майбутньому.

Дуже складним для діяльності митрополита був період Першої світової війни, яка принесла для населення Західної України та греко-католицької церкви багато горя і страждань. Представники російської влади прагнули підпорядкувати УГКЦ Священому Синоду, проти чого рішуче виступив А. Шептицький. 6 вересня 1914 р. він виголосив проповідь, у якій закликав населення боронити віру перед наступом Росії. Наслідком цього став арешт і вивезення його спочатку до Новгороду, а згодом до Курська. Та попри все він залишався вірний ідеалам своєї церкви.

Із засланням митрополита церковне становище у Східній Галичині погіршилося, оскільки в цей період представники царського самодержавства при підтримці Російської православної церкви розпочали здійснювати політику з переведення віруючих з УГКЦ до православної. 28 серпня 1914 р. Священний Синод доручив керувати цим процесом активному прибічнику русифікації у Галичині волинському архієпископу Євлогію. Згодом були надіслані укази в різні єпархії із запрошенням священників проводити там церковні богослужіння. В свою чергу Рада Міністрів вирішила виділити 400 рублів з державної скарбниці на влаштування «церковних справ» у Галичині. Для цього незначна частина юнаків отримала можливість безкоштовного навчання у Харківській духовній семінарії. Подібні дії були продиктовані тим, що керівництво Ради сподівалося в майбутньому використати у своїх цілях новоприбулих священників у православних парафіях.

Робилося все можливе, щоб новопризначене духовенство знаходилося в постійному фінансовому достатку.

За часів окупації під керівництвом архієпископа Євлогія в Галичині проводилася широкомасштабна російська православна місія. Адже на той період часу близько трьохсот греко-католицьких парафій не мали своїх священників. За даними, які наводить історик І. Баран, з 265 церковнослужителів частина була звинувачена у москвофільських симпатіях, решта опинилася у концтаборах [210, с. 37]. На перших етапах роботу з «православно-церковного облаштування» виконувала церква при штабі військового генерал-губернатора Галичини. Регулярні богослужіння для православних віруючих проводив священник А. Мурін. З вересня 1914 р. до червня 1915 р. через штабну церкву пройшли та отримали відповідні вказівки понад 50 єпархіальних священнослужителів та знайшли притулок близько 20 вихованців російських духовних семінарій, яких архієпископ Євлогій готував у парафії Східної Галичини. Під його керівництвом вони проходили підготовку до майбутньої роботи.

Політика російського уряду з переведення греко-католицького духовенства у лоно російської православної церкви проводилася досить успішно. Свідченням цього є те, що першими у православ'я перейшли мешканці прикордонних сіл Дудин, Попівець та Нем'яч Бродівського повіту. Зокрема, до березня 1915 р. змінили свою церковну приналежність 52 парафії [209, с. 15]. Таким чином, за 9 місяців управління російської адміністрації в Галичині за розпорядженням генерал-губернатора Г. Бобринського було призначено в греко-католицькі парафії 86 православних священників.

Застосовуючи негідні для духовенства засоби, місіонери спромоглися перевести з греко-католицької у православну віру не лише окремі парафії, але й цілі повіти. Зокрема, у Золочівському окрузі рідне віросповідання змінила певна частина населення 16 сіл, у Жовківському – 18 та у Бродівському – 21 [208, с. 58]. Слід наголосити на тому, що мешканці окремих повітів

неохоче покидали греко-католицьку церкву. Так, у Жидачівському окрузі до православ'я приєдналися лише три парафії. На нашу думку, дане віросповідання у цих місцевостях поширювалося «слабо і туго» через «молодість і повну непідготовленість російських священників». Наприклад, у Рава-Руському повіті православна віра запроваджувалася дуже повільно, а саме через відсутність духовенства для проведення місіонерської діяльності. Необхідно зауважити, що священнослужителі доручили справу навернення греко-католиків у православ'я людям неосвіченим, грубим, з низькими моральними якостями. Зокрема, один із чиновників при військовому генерал-губернаторстві Галичини дав російському духовенству таку характеристику: «З'явився російський православний священник – без убору, неохайний, малоосвічений і замість проповіді читає мало не по складах приписане начальством чергове слово» [208, с. 58].

За підрахунками дослідника І. Барана у Львівській губернії налічувалося 85 парафій, навернених у православну віру. У той самий час 135 із них залишилися без настоятелів. Львівський губернатор А. Мельников вважав, що деякі заходи, спрямовані на зміцнення російської державності в краї, виявилися передчасними. У звіті він писав: «До числа таких я відношу невикликане обставинами часу намагання православного духовенства всебічно домогтися якнайшвидшого переходу греко-католиків у православ'я, [211, с. 14].

Завзятість російського духовенства одержала винагороду. Архієпископу Євлогію за активну діяльність з навернення греко-католиків Галичини у православ'я цар Микола II подарував клобук з діамантовим хрестом. Святий Синод відзначив й інших священнослужителів, які зреклися своєї віри. Священники Ф. Решетилевич, А. Яворський дістали посади архієреїв, а церковнослужителі І. Мосаль та І. Заєць були нагороджені наперсним хрестами і камілавками [10, с. 39].

Упродовж 1920-1930-х рр. вище духовенство греко-католицької церкви особливу увагу приділяло екуменічній діяльності. Однак, для реалізації цієї

ідеї вони бачили багато перешкод: суспільних, національних, культурних та історичних. На їх думку, східне християнство є дійсно особливим, тому що воно створило власну релігійну ідеологію, яка дещо відрізняється від західної. Тож для досягнення єдності християнських церков необхідно поступово та наполегливо працювати. Методами досягнення даної мети можуть стати психологічне порозуміння між віруючими, пошуки єдиної для всіх істини та містичне об'єднання через молитву до Бога. Не менш важливе значення, на думку священників, у процесі екуменізму має відігравати обізнаність віруючих з богословських питань. Проте у мирян обох віросповідань спостерігалася відсутність знань з релігійної історії. Тому за допомогою пастирських листів митрополит намагався подолати богословські бар'єри, які існували між католиками та православними протягом багатьох століть.

Отже, А. Шептицький разом з священниками свої екуменічні ідеї доносили до віруючих шляхом проповідей та релігійних відозв. Саме в них вони відзначали, що між віруючими Східної та Західної церкви немає ніяких відмінностей. Адже християни обох конфесій моляться єдиному Богові, мають одні святі книги, здійснюють церковні богослужіння у візантійському обряді. Такі думки митрополит А. Шептицький намагався обґрунтувати у статті «Дві ментальності», акцентуючи свою увагу на такому понятті як «соборність церкви». Він підкреслював, що з апостольських часів католицька церква протягом усіх періодів своєї історії має почуття свого несповнення, тому, що постійно збагачуючись історично, вона розвивалася, а, з іншого боку, залишалася незмінною. Виходячи з цього твердження, митрополит зазначав, що соборність для християнської церкви є не лише необхідністю, але й таким основним завданням, яке потрібно втілити в життя. На думку А. Шептицького, Христос хотів, щоб католицька церква поширилася по всьому світові і охопила всіх людей. Тому він наділив церкви різноманітними дарами, щоб вони слугували її розвитку. Важливе значення серед них посідав атрибут соборності – риса, яка вимагала співпраці, тобто потреби розділення своїми дарами з віруючими інших віросповідань [322, с. 57].

Теоретичне обґрунтування єдності церкви було зроблене А. Шептицьким і в наступному пастирському посланні «Про єдність церкви». У ньому митрополит зазначав, що єдність церков є початком духовного єднання, оскільки церква є вихователем народу. Проте вона не зможе виявити свою місію, якщо не буде об'єднана. Для досягнення цієї мети митрополит пропонував програму релігійного примирення. На його думку, щоб надати українському народові єдність, християнські церкви повинні позбутися розколу та ненависті, яка призводить до того, що українець – українцеві ворог [11, с. 113].

Початок Другої світової війни вніс певні корективи у церковне життя Східної Галичини. У цей період була повністю відновлена організаційна структура багатьох конфесій. На Західній Україні, крім пануючої греко-католицької церкви, розгорнула свою діяльність і Українська автокефальна православна церква. Проте церковно-релігійне життя населення в даному регіоні повністю залежало від політики уряду. Впродовж 1939-1945 рр. тут тричі відбувалася зміна влади. На першому етапі війни територія Західної України була окупована радянськими військами. Однак такі зрушення спочатку ніяким чином не позначалися на церковному житті населення. Але вже згодом правлячий режим розгорнув справжній терор проти священнослужителів та віруючих. Не менш складним для греко-католицького духовенства був період панування німецької окупації. Їхня політика зводилася до нівелювання церковного життя.

Розуміючи небезпеку, яка загрожувала Україні митрополит А. Шептицький намагався консолідувати українське суспільство, привести його до порозуміння на церковному ґрунті. На засіданні IV архієпархіального собору він зазначив: «Мало який народ так у релігійному житті поділений, як наш, а в тих поділах живуть і діють антогонізми, що ціле людство роз'єднують на табори, які вічно між собою провадять завзяту боротьбу і себе взаємно вважають за крайніх ворогів» [11, с. 371].

У грудні 1941 р. митрополит А. Шептицький звернувся з пропозицією до православних архієреїв про об'єднання греко-католицької та православної церков під владою київського митрополита, який мав бути обраним із православних чи автокефальних архієреїв. Цим він показував відсутність намірів підпорядкувати собі православних, якщо вони вирішать приєднатися до унії [207, с. 328]. Наведені висловлювання митрополита свідчать про активну позицію у справі церковного об'єднання.

На думку А. Шептицького, екуменізм не передбачав підпорядкування собі православних, якщо вони вирішать приєднатися до унії. Більше того, якщо київський митрополит буде з'єднаний із Вселенською церквою, то він висловлював готовність разом з усіма греко-католиками визнати його верховну владу. А. Шептицький розумів, що повна злука – це справа майбутнього. На даному етапі важливим чинником він вважав зближення та взаємне пізнання двох церков, підкреслюючи, що поєднання із Вселенською церквою не потребує будь-яких змін у православній церкві. Греко-католики в обрядових молитвах називають себе православними, «маючи ту свідомість, ту певність, що не втратили жодної цінної пам'ятки минувшини і нічого не втратили з Київського християнства» [373, с. 729].

У грудні 1941 р. митрополит А. Шептицький звернувся до греко-католицького духовенства з посланням «Як будувати рідну хату». У ньому він зазначав: «Якщо християнські різні церкви в Україні мають сповнити завдання: дати уявлення народові єдність, мусять позбутися того духа розколу й ненависті, який спричинює, що українець українцеві ворог. Усі, скільки нас є, мусимо зробити все, що можемо, щоб помиритися і в собі самих побороти духа розколу й ворожнечі супроти братів» [14, с. 8]. У своєму посланні митрополит також намагався провести паралелі між богословським поясненням «національна церква» та «національна єдність». У зв'язку з цим він стверджував, що справжня національна церква – це та, яка зв'язана з Вселенською. До особливих прикмет єдності христової церкви митрополит додавав єдність, яка на його думку об'єднує членів людства в одну

національність А. Шептицький писав: «Але якщо йдеться про ті національні церкви, що не є частинами Вселенської церкви, то треба сказати, що вони не запевняють своїм народам просто ніякої єдності, може навіть вони причиняються до поширення й загострення внутрішніх роздорів у народі» [10, с. 230]. Свідченням цього, на думку митрополита, є протестантська церква. З неї постали пізніше чисельні деномінації. Те саме, стверджує глава церкви, є і з Російською православною церквою: «Так у Росії, як і за кордоном російські православні церкви так розмножилися, що великороси, які розсіяні по світі, всюди де їх тільки кільканадцять, між собою різняться канонічною приналежністю до різних церков» [11, с. 235].

На пропозиції щодо об'єднання церков позитивно відреагував митрополит УАПЦ – Іван Огієнко. Проте переважна більшість вищого православного духовенства у своїх відповідях не підтримала ідею церковного об'єднання. Це виявилось після того, коли митрополит А. Шептицький звернувся з листом до «Всіх Православних архієреїв в Україні», де зазначав, що для досягнення майбутнього екуменізму українських церков православне духовенство і віруюча інтелігенція повинні не лише молитися, але й також працювати над усуненням різних перешкод в цьому напрямку. В своїх відповідях, надісланих главі греко-католицької церкви, православні повністю відхиляли екуменічні ідеї, оскільки розцінювали їх як навернення православних до католицької церкви [373, с. 728].

Проаналізувавши ці відповіді, митрополит дав деякі пояснення на адресу української православної ієрархії та інтелігенції: «Та повна злука греко-католицького і українського православного віровизнань, це справа дальшої майбутності. Із притиском стверджую, що єднання з Вселенською церквою не спричиняє жодної потреби відрікатися якого-небудь звичаю. Ми названі греко-католиками, вважаємо себе самих і в обрядових молитвах називаємо себе православними» [10, с. 313].

Митрополит А. Шептицький дбав про поширення екуменізму на всій території Радянського Союзу. З цією метою 9 жовтня 1939 р. було утворено

екзархати. На Волині новопризначеним єпископом був М. Чарнецький, в Білорусії – А. Неманцевич, в Росії та Сибіру унійну місію виконував М. Чарнецький, а в Україні – Й. Сліпий. Усі священники мали намір шляхом проповідей та пастирського служіння втілити в життя наміри глави УГКЦ.

Представники духовенства в різний спосіб намагалися плідно працювати над втіленням ідеї екуменізму. Пастирська діяльність здійснювалась серед віруючих Росії завдяки виданню та популяризації богословської літератури. Працювати в такий спосіб було дуже складно, адже для місіонерської роботи на цих територіях не вистачало священнослужителів. М. Чарнецький, будучи екзархом Волині, зазначав, що задля досягнення діалогу між віруючими необхідно запроваджувати в богословських академіях викладання російської мови [10, с. 313].

Така активна праця в напрямку екуменічної діяльності дала деякі позитивні результати. Насамперед почали проводитися різноманітні церковні заходи серед населення. Один з них відбувся 1942 р. і стосувався тематики «Тиждень з'єднання церков» [10, с. 115]. Проте через політичні обставини того часу не вдалося здійснити екуменічний процес серед українських церков.

А. Шептицький дбав про поширення унійної діяльності на всій території України. Завдяки його ініціативі 1944 р. були відправлені місіонери до міста Києва. Їх головне завдання полягало у розповсюдженні екуменічних ідей серед населення. Подібну спробу мав намір здійснити і Й. Сліпий. Проте військові обставини перешкодили його намірам. Та незважаючи на це, Й. Сліпий розпочав пошук духовних осіб, які б змогли розвивати не лише церковне життя, але й екуменічну діяльність. Незабаром цю місію зголосилися виконувати священнослужителі П. Процюк та Й. Кладочний [352, с. 175]. Прибувши до Києва, вони з дозволу державної влади утворили греко-католицьку церкву. За визначенням сучасної дослідниці О. Сурмач заснована церква мала великий авторитет не лише серед католиків, а й православних та закріпила за собою парохіяльні будинки, школи, бібліотеку [356, с. 188].

Великі надії в досягненні екуменічної діяльності митрополит покладав на свого заступника Й. Сліпого. На думку А. Шептицького, той перебуваючи на посаді ректора Львівської духовної семінарії, мав насамперед розповсюджувати ідеї церковного єднання шляхом вивчення історії церкви, її прав та обрядів серед майбутніх священиків. 1943 р. глава УГКЦ запропонував для досягнення поставленої мети створити Церковну археографічну комісію як місце для дослідження історії української церкви. До складу комісії були запрошені відомі представники богослов'я, чільне місце серед них займав і Й. Сліпий Проте через військові дії Другої світової війни Церковна археографічна комісія так і не розпочала своєї діяльності. [304, с. 187].

Характеризуючи діяльність греко-католицького духовенства, можемо підкреслити, що, очолюючи УГКЦ Андрей Шептицький першочергового значення в своєму пастирському служінні надавав розвитку екуменічної діяльності. Унійну працю, яку здійснював митрополит на протязі усього життя, умовно можна поділити на два напрямки. Перший полягав у пропаганді унійних ідей серед католицького духовенства. Другий – передбачав поширення екуменізму серед православних віруючих. Окремим пріоритетним завданням на думку митрополита було піднесення духовності та моралі українського народу.

Отже, нами доведена теза про те, що реалізовувати екуменічні ідеї А. Шептицький намагався за допомогою проповідей та пастирських послань, у яких наголошував на об'єднанні православної та католицької церков та створенні патріархату в Києві. Однак, прагнення митрополита не підтримували православні ієрархи, оскільки розцінювали такі дії, як навернення до католицької церкви.

2.2. Місіонерська діяльність на землях Росії та Наддніпрянської України

На початку ХХ ст., УГКЦ на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким розпочала діяльність, спрямовану на розбудову та заснування греко-католицької церкви в Росії. Але здійснювати вказані наміри було надзвичайно складно. Домінуючою релігією в регіоні вважалася Російська православна церква. Це, в свою чергу призводило до напруження російсько-ватиканських відносин. Лише революційна криза в Росії 1905-1907 рр., внесла деякі корективи у зовнішньополітичні пріоритети імперії. Зміни не були кардинальними, проте, враховуючи аспекти релігійно-культурної лібералізації, призвели до поліпшення становища між двома державами. Цьому сприяло намагання царського уряду використати авторитет Святого престолу для вирішення своїх пріоритетних завдань – подолання внутрішніх негараздів, боротьби з польським сепаратизмом. Слід підкреслити, що дане зближення відбувалося виключно в політичній площині, залишаючи церковну сферу недоторканою. Російська православна церква насторожено ставилася до будь-яких спроб налагодження взаємин зі Святим престолом, а ідея уніонізму сприймалася як така, що завдавала їй духовних і матеріальних збитків.

Зазначимо, що будь-які офіційні кроки митрополита націлені на розбудову греко-католицької громади в Петербурзі загрожували йому арештом. Тому першим кроком для реалізації поставлених завдань став пошук особи, яка б залишаючись адміністративно підпорядкована А. Шептицькому, була б здатною приймати власні рішення та брати на себе відповідальність за їх наслідки і повноцінно управляти справами греко-католицької громади. Таку почесну місію удостоївся виконувати О. Зерчанінов, який 29 червня 1907 р. за наказом глави церкви отримав посаду генерального вікарія. Це давало йому широкі повноваження і щодо інших єпархій, створення яких передбачалося у майбутньому. Згодом Папа Пій Х дав згоду на призначення О. Зерчанінова не лише священником Кам'янець-Подільської єпархії, а й пастирем усіх католиків,

які належали до візантійського обряду на всій території Росії [373, с. 730]. Зокрема, в постанові вказувалося: «Отож, як адміністратор недіючих єпископств, ми доручаємо Вам, нашому головному Кам'янець-Подільському наміснику, завідувати всіма духовними справами цих єпархій, відвідувати всі зібрання вірних, спостерігати за діяльністю всіх наших священиків і керувати всім, що необхідно для блага святої католицької віри» [10, с. 143].

Однак, варто відзначити, що О. Зерчанінова обрано на цю посаду не випадково. Хоча він і не відзначався високим рівнем богословської освіти та адміністративними здібностями, але вважався людиною розумною, духовною володів даром красномовства та був цілковито відданим справі католицької церкви. Це підтверджувалося арештами і переслідуваннями, яких О. Зерчанінов зазнавав з боку царського уряду впродовж 1898-1901 рр. [10, с. 144]. Свою духовну кар'єру він розпочав як священик Російської православної церкви і деякий період часу був парохом на теренах російської держави. Однак, згодом в своїх міркуваннях вікарій дійшов висновку, що істинною є католицька церква. Такі погляди О. Зерчанінова призвели його до рішення в 1896 р. змінити віросповідання. Можна висловити припущення, що на таку швидку зміну конфесійної позиції вплинув римо-католицький священик Франциск Ламсаргіс. Він здійснював місіонерську діяльність у Росії серед «нез'єднаних» православних віруючих та став особистим духівником та товаришем О. Зерчанінова.

Новопризначений вікарій на початку своєї пастирської праці здобув авторитет і довіру більшої частини парафіян. Велику прихильність та значні сподівання на нього покладав і митрополит. Між двома священнослужителями тривалий період спостерігалися доброзичливі взаємини. Підтвердженням цього є перша зустріч О. Зерчанінова з галицьким Владикою. У ході її проведення вікарій виголосив наступну промову: «Бачити його, бути деякий час під його крилом і не любити його – це було жахливим злочином. Це радість наша, а не людина» [214, с. 461].

Виконувати обов'язки вікарія О. Зерчанінову було надзвичайно складно. Це пояснювалося тим, що релігійна ситуація в Росії не відзначалася стабільністю. Навіть проголошений урядом указ від 17 квітня 1905 р. про віротерпимість не змінив практики застосування дискримінаційних і репресивних заходів, спрямованих на обмеження релігійних свобод. У ситуації, що склалася, нелегальній громаді греко-католиків постійно загрожувало кримінальне переслідування [214, с. 462]. Ускладнювало ситуацію й те, що офіційного храму у віруючих не існувало, тому священикам доводилося відправляти Служби Божі в римо-католицькій церкві. Їх священнослужителі намагалися розпалювати конфлікти серед парафіян обох конфесій. Адже вони прагнули здійснити політику ополячення. Слід зазначити, що ієрархія римо-католицької церкви в Росії була представлена духовенством польського походження, яке не було зацікавлене у розпорошенні католицької громади на декілька обрядів. У зв'язку з цим й чинило перешкоди у становленні греко-католицької церкви. На думку сучасної дослідниці У. Безпалько офіційні кола державно-адміністративного і церковного апарату в імперії ставилися до поширення східного обряду як до інструменту розповсюдження католицизму в Росії, а також стали виявом українського національного сепаратизму – і аж ніяк не рівноправного віросповідання з окремою ієрархією [214, с. 461].

Про негативну політику польської влади щодо греко-католиків свідчить перше невдале богослужіння, яке проводив О. Зерчанінов в римо-католицькому храмі. Жоден віруючий не відвідав церкву. Така ситуація дуже засмутила вікарія і він вимушений був поцікавитися, що дало привід здійснити вказані дії. Свою поведінку щодо ігнорування літургій парафіяни мотивували тим, що «богослуження, яке проводив О. Зерчанінов – схизматичне, оскільки під час Великого входу віруючі вголос називають себе православними, тобто на, їх думку, російськими схизматиками. Але найбільше не подобалося віруючим, згідно зі слів вікарія, «вбрання російських священиків» [10, с. 227]. З метою запобігання конфліктних ситуацій серед

віруючих було вирішено піти на поступки римо-католицькому духовенству. Вони полягали у тому, що під час богослужінь у неділю та в святкові дні для неполячених російських католиків О. Зерчанінов відправлятиме літургії у ризах, а для парафіян, які підтримують латинський обряд, – в орнаті [10, с. 228]. Домовленості стосувалися і щодо прийняття віруючими святих таїнств. Прихильники візантійського обряду причащалися просфорами, а особи латинського обряду – облатками [10, с. 230].

Згодом, для доказу своєї прихильності вікарієм було вирішено запровадити латинські елементи до східного обряду богослужінь. Таке рішення з боку О. Зерчанінова сприяло налагодженню взаємин з представниками римо-католицького духовенства.

У подальшому за ці поступки вікарію неодноразово закидали не лише парафіяни, але й сам митрополит. Навіть представники ордену асумпціоністів, які займалися справою поширення католицизму в Росії, були вражені непослідовністю, невмотивованими діями священика щодо змішування східного та західного обрядів. Втім, захищаючи свої позиції він намагався пояснити, що штовхало його до таких намірів.

Проаналізувавши документальні матеріали, можна зробити висновок, що постійна відсутність коштів змушувала О. Зерчанінова вдаватися до компромісів, залучаючи до східного обряду елементи латинських богослужінь. Це в подальшому використовували на свою користь представники римо-католицької ієрархії. На початку такі нововведення носили епізодичний характер, однак вже з 1908 р. дана практика стала постійною.

Двозначність становища в якому перебував О. Зерчанінов призводила до непорозумінь як між членами греко-католицьких парафіян, так і з представниками польського кліру. Варто відзначити, що нестабільність у середині громади не лише викликала занепокоєння у А. Шептицького, а й призвела до напружених стосунків у середовищі римо-католиків, які не були зацікавлені в розгортанні конфлікту з російським урядом. Обережна, проте

категорична позиція Святого престолу чітко відображена у листі державного секретаря Ватикану кардинала Меррі дель Валя до митрополита написаного 4 січня 1908 р. У документі вказувалося: «Ваша преподобність усвідомлює живе зацікавлення, яке Апостольська Столиця має до справи організації та розвитку групи католиків греко-руського обряду та великої нагоди дати підтримку цьому рухові для розповсюдження католицизму в Росії» [10, с. 171]. У цьому ж листі святий отець просив допомоги у справі поширення католицизму в старообрядницького священика Буа. Втілювати вказані наміри на думку кардинала, необхідно було лише за умови збереження «чистоти» східного обряду, без будь яких додатків латинських елементів. Таким чином, поляки, демонструючи свою прихильність до О. Зерчанінова, водночас проводили протилежну політику відносно задекларованої у документах.

З метою розв'язання загрозованої ситуації для греко-католиків А. Шептицький вирішив звернутися до двоюрідної сестри міністра Російської імперії Н. Ушакової. Митрополит просив княгиню використати усі наявні можливості, аби запобігти підпорядкуванню церкви католицькій ієрархії, а також вплинути на О. Зерчанінова з метою обмеження його контактів з поляками. При цьому Владика просив зберігати вказані прохання в таємниці від Апостольської Столиці.

Паралельно з цим, А. Шептицький намагався вплинути сам на вікарія, вказуючи на хибності його поведінки, підкреслюючи, що наслідком безвідповідальності може стати ліквідація греко-католиків у Росії.

Усвідомлення всіх складнощів, покладеної на вікарія місії, підштовхнуло його до думки будівництва храму. Підставою для такого рішення було те, що згідно з даними, наведеними парохом костелу Станіслава Вітольдом Чечоттом, кількість віруючих візантійського обряду нараховувала 1500 осіб [10, с. 230]. Вищезазначений настоятель підтримав проект будівництва. Проте здійснити поставлене завдання так і не вдалося. Польське духовенство, дізнавшись про наміри Чечотта, вирішило усунути його з

посади, а на його місце був призначений палкий польський патріот і дипломат Костянтин Буткевич.

Справа будівництва храму для греко-католиків багато разів піднімалася в офіційних колах російської держави. Найактивніші з парафіян збирали підписи серед віруючих, прагненням яких було відвідувати богослужіння окремо від римо-католиків. Свої вимоги вони направили до російського уряду. Проте він так і не задовольнив їх вимоги. У листі, надісланому парафіянам, урядовці пояснювали причину, яка спонукала прийняти рішення щодо поданого прохання. Керівник російського уряду зазначав, що особи, які підписалися під зверненнями, були польської національності. Таку відповідь керівників держави, напевно, можна пояснити тим, що вони намагалися спровокувати конфлікти між представниками обох конфесій. Одержавши такі пояснення, віруючі вирішили самі знайти вихід із цього становища. Завдяки ініціативі парафіянки Ушакової було взято в оренду приміщення квартири по вулиці Полозовій, у якій відкрили каплицю, де Служби Божі правив О. Зерчанінов [11, с. 235].

Вікарій греко-католицької церкви в Росії у своїх листах постійно інформував А. Шептицького про ситуацію, яка склалася в церковному середовищі, про труднощі, які були пов'язані з проведенням екуменічної діяльності серед віруючих. Митрополит у своїх відповідях давав вказівки та поради щодо проведення екуменічної роботи. Він зазначав, що священнослужителі під час Служб Божих мали чітко дотримуватися обрядів та звичаїв. Не менш важливого значення А. Шептицький надавав читанню проповідей, під час яких священники повинні пояснювати парафіянам богословське обґрунтування потреби церковної єдності. В одному зі своїх пастирських послань він зазначав: «Необхідно зберігати звичаї східної католицької церкви, разом з тим особи, які будуть переходити до греко-католицької церкви, не повинні спостерігати різниць в обрядах, до яких вони раніше звикли. Тому для успішної екуменічної діяльності потрібно зробити так, щоб люди, які належали до інших конфесій, були впевнені у тому, що

церковне єднання полягає не лише в звичаях, а в душі істинної віри» [214, с. 462].

О. Зерчанінов, перебуваючи з поляками у доброзичливих взаєминах, мав постійно остерігатися їхніх інтриг, що змушувало його діяти дуже обережно. У подальшому священник не зумів виправдати покладені на нього сподівання, щодо поширення католицької місії та утворення католицького екзархату в Росії. На початку 1909 р., розуміючи ситуацію, яка склалася, О. Зерчанінов вирішив покинути Петербург. Згодом, у своєму листі до парафіянки Л. Федорової, він писав: «Краще було б мені залишатися під колишнім покровительством. Я скоріше міг би спілкуватися з А. Шептицьким, ніж тепер. Ці повноваження зробили мені тільки зло, — нічого ще нема, а всі витріщають на мене очі і пліткують різні дурниці» [10, с. 125].

Така ситуація призвела до того, що О. Зерчанінов залишився без друзів і знаходився під постійною загрозою арешту. Як зазначає сучасна дослідниця У. Безпалько, деякий час священник перебував під опікою польського духовенства, яке його фінансувало. Згодом, він знову повернувся до греко-католицької громади в Росії та здійснював церковне служіння. Але, на жаль, довіру парафіян не вдалося повернути. Крім того, постійно акцентувалася увага на зв'язках колишнього вікарія з римо-католицьким духовенством, що не сприяло співпраці з парафіянами. За їх визначеннями О. Зерчанінов закріпив за собою репутацію латинника та інтригана.

Пожвавлення діяльності російських греко-католиків відбулося наприкінці 1908 р. і пов'язане з діяльністю старообрядницького священника Євстафія Сусалева. Він хоча і відрізнявся глибокою релігійністю і відданістю своїй вірі, вирішив приєднатися до тих парафіян, які прагнули збудувати церкву для вихідців із Західної України, що опинилися в Росії. Саме завдяки наполегливій праці Є. Сусалева вдалося відкрити в Петербурзі першу католицьку каплицю східного обряду [11, с. 262].

Дуже складним для діяльності УГКЦ був період Першої світової війни. Російський уряд прагнув підпорядкувати греко-католиків Священному

Синоду з чим не погоджувався митрополит. У своїх пастирських посланнях А. Шептицький закликав захищати віру перед наступом Росії. Наслідком таких висловлювань стали арешт та заслання Владики.

Лютнева революція 1917 р. принесла митрополиту свободу і дозволила поживати діяльність греко-католицької церкви. Повертаючись із заслання він прибув до Петербурга, де його урочисто зустріли члени української делегації: О. Лотоцький, М. Могильницький, католицьке духовенство на чолі з єпископом І. Цепляком, представники польської, білоруської та литовської громад. Знаходячись в цьому місті, А. Шептицький розпочав діяльність, спрямовану на розбудову там церковного життя. Першим кроком у цьому напрямку стало скликання Священного Синоду 19 травня 1917 р., для росіян-католиків східного обряду. Наслідком його роботи було проголошення екзархату греко-католицької церкви Росії та призначення її екзархом Леоніда Фьодорова, юрисдикція якого розповсюджувалася на територію всієї Росії, за винятком України і Білорусії [214, с. 462].

Таким чином, згідно з постановами Синоду обрання вказаної особи на цю посаду на практиці означало, що формально безпосереднім зверхником Російської держави залишався галицький митрополит. Можна зробити припущення, якби екзарху надали титул єпископа, то він безпосередньо підпорядковувався би Папі римському. У такому випадку місія А. Шептицького відносно російських католиків з юрисдикційної точки зору завершилася. На сьогодні не можливо точно встановити причини, чому саме Л. Фьодоров відмовився прийняти сан єпископа. Можна цілком погодитися з дослідницею У. Безпалько, яка стверджує, що: «Священик не хотів, щоб його висвятив А. Шептицький він прагнув отримати Ватиканську номінацію та бути безпосередньо підпорядкованим папі» [214, с. 463]. Натомість І. Базилевич акцентує увагу на тому, що Л. Фьодоров сам відмовився прийняти вищезазначений сан, тому що боявся обов'язків та відповідальності покладеної на нього [207, с. 107].

Наступним кроком А. Шептицького була справа, пов'язана з упорядкуванням церковного життя на території Наддніпрянської України. Наприкінці 1917 р. відбувся візит митрополита до Києва, який викликав пожвавлення та дебати в офіційних українських колах.

Як духовний лідер церкви А. Шептицький мріяв про відродження та заснування греко-католицької церкви у Києві. Адже на той час в столиці України існувала лише невелика громада греко-католиків, до якої в основному входили переселенці з Галичини. Завдяки заходам митрополита вдалося активізувати її діяльність і встановити апостольський вікаріат в Україні, який очолив М. Цегельський. Вже через рік до парафії належало 5 тисяч жителів міста та 10 тисяч з околиць [261, с. 50].

Таким чином, Українська Центральна Рада хоча і не проводила чіткої політики щодо діяльності УГКЦ, проте й не чинила перешкод на шляху її розвитку. Православне духовенство з прикрістю відзначало активність місії греко-католиків. Зокрема, священник Подільської єпархії повідомляв про приїзд митрополита А. Шептицького на зібрання православного духовенства Поділля, де він пропонував прийняття унії при збереженні при цьому всіх церковних та культурних традицій [10, с. 34].

Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що ієрархи УГКЦ великого значення в своїй церковній діяльності надавали розбудові греко-католицької церкви на території Росії та Наддніпрянської України. Перепоною на шляху реалізації цих планів були домінуючі позиції Російської православної церкви та напружені російсько-ватиканські взаємини.

До того ж, ускладнювало ситуацію у греко-католиків відсутність постійно діючого храму, тому богослужіння доводилося відправляти у римо-католицькій церкві. Це в свою чергу призводило не лише до конфліктів між церковними ієрархами, а й сприяло ополяченню парафіян.

Значну роль у розбудові церковної громади в Росії відіграв священнослужитель О. Зерчанінов, якого призначили вікарієм. Однак, його церковна діяльність зовсім не сприяла покращенню російсько-ватиканських

відносин, а постійна фінансова залежність від римо-католицької ієрархії, навпаки, ще більше поглиблювала релігійний конфлікт.

Підкреслено, що позитивним моментом у справі розбудови церковного життя стало проголошення екзархату греко-католицької церкви.

2.3. Утворення греко-католицької церкви на півдні України

На початку ХХ ст., УГКЦ на чолі з митрополитом А. Шептицьким розпочала діяльність, спрямовану на розбудову греко-католицької церкви на півдні України. Втілювати вказані наміри було надзвичайно складно у зв'язку з тим, що в даному регіоні присутність церковних громад даної конфесії майже не спостерігалася. Перша світова війна надала сильний поштовх міграції галичан в Одесу, що зумовило в подальшому розвиток греко-католицької громади. Багато греко-католиків поселилося в різних регіонах Південної України. Одна з церковних громад, на чолі з отцем Іллею Кливаком почала діяти в Одесі. Уявлення про причини переселення вихідців з Західної України до міста у 1914-1916 рр. надають повідомлення преси про прозелітистську діяльність Російської православної церкви та російських чорносотенців. Активну роль у допомозі переселенцям Галичини та Буковини надавало засноване у 1915 р. в місті Одеське відділення «Галицко-руського благодотворительного общества». Причинами його утворення стали потреби в облаштуванні повсякденного життя, яке в умовах міграції було нестерпним. Головними проблемами знедолених вигнанців стали безробіття, хвороби, відсутність житла. Влада не мала можливості допомогти громадянам ворожої держави, тому змилюватися погоджувались недержавні структури – польський або російський комітети допомоги біженцям. До складу товариства входило понад 120 осіб, серед них були як місцеві українці так і відомі галичани. Чільне місце у ньому посідали православні ієрархи та професори Новоросійського університету. Завдяки відділенню «Галицко-руського

благотворительного общества» російська влада намагалася сприяти поступовій ментальній, мовній та релігійній русифікації уніатів-галичан. Засновники товариства на перших етапах своєї діяльності демонстрували прихильне ставлення до виселенців, взявши їх під фінансову та моральну опіку. Про це свідчить той факт, що вихідцям із Західної України були надані безкоштовні притулки, які розташовувалися при монастирях. Дорослі чоловіки мали право проживати на території подвір'я Андріївського монастиря, який знаходився на вулиці Пантелеймонівській. Допомогу жінкам та дітям надавало товариство «Дамська жіноча комісія», яка діяла у складі «Галицко-руського благотворительного общества». Завдяки діяльності вказаної організації вони одержали можливість поселитися на подвір'ї Ільїнського монастиря. Її керівництво надавало мешканцям не лише матеріальну допомогу, але опікувалося освітянським та духовним життям. Завдяки ініціативі товариства на Андріївському подвір'ї була заснована школа та бібліотека. У навчальному закладі освіти здобували 32 учні. Особливу увагу керівництво школи приділяло розвитку релігійного виховання. Провідне місце серед навчальних предметів посідали релігія, церковний спів та російська мова. Викладачами закладу були світські та духовні особи. Освітній процес школи перебував на високому рівні. Це підтверджується тим, що учні протягом двох місяців навчання майже бездоганно оволоділи російською мовою та вивчили православні церковні молитви.

У зв'язку з тим, що значна частина вихідців із Західної України не мала освіти, керівництвом «Галицко-руського благотворительного общества» було засновано недільну школу, де значна увага приділялася проповідницькій роботі серед дорослого населення. Завдяки діяльності російського православного священика А. Кальнева, який викладав у школі проводилися богословські читання, головна мета яких полягала у перевихованні віруючих на православний лад. На своїх лекційних заняттях та проповідях він та інші вчителі намагалися змінити ставлення у вихідців із Західної України до своєї релігійної приналежності, переконуючи, що «істинно правдивою є

православна віра» [280, с. 15]. Поступово вказана тактика дала позитивні результати. Свідченням цього є те, що в 1916 р. в Одеському кафедральному соборі відбувались помпезні церемонії зречення галичанами греко-католицької віри та навернення їх до православ'я. Зокрема, з 1-19 травня 1916 рр. 281 мешканець виявив бажання змінити віросповідання, з 29-21 листопада таке рішення прийняло 135 осіб [229, с. 473]. Слід зауважити, що організатори наголошували на добровільності подібних акцій. Але ця теза є доволі сумнівною. Можна цілком погодитися з думкою сучасного історика О. Музичка, що в умовах відсутності греко-католицького осередку та морального тиску з боку православної церкви, розгублені люди перетворювалися на об'єкт ідеологічної гри [323, с. 114].

Напевно, саме політичні причини змусили емігрувати до Одеси представників галицької інтелігенції, чільне місце серед них належало греко-католицькому духовенству. До кола відомих провідників належали діяч української партії соціалістів-революціонерів В. Мурський, греко-католицькі священники А. Вишинський та Е. Темницький.

З 1917 р. вказані особи входили до складу «Українського комітету допомоги виселенцям Галичини, Буковини й Угорщини», який був утворений у місті. Головою комітету став В. Боровик, а на посаду заступника призначили І. Кливака. Активну участь у роботі засідань брав В. Мурський. Він розробляв різноманітні документи, що спрямовувалися на відродження української державності в Одесі. Зокрема, 30 червня 1917 р. В. Мурський написав резолюцію з цього приводу, яка включала наступні вимоги: 1) «домагаємось, щоб усі українські приходи були обсажені духовенством, що знає українську мову і зможе зараз же вести богословські проповіді на українській мові; 2) домагаємось, щоб в українських школах учителями були люди, які знають українську мову. Повернути вчителів, засланих в Росію, домагаємось від Тимчасового уряду повернення з Сибіру всіх бранців – галичан» [229, с. 473]. Реалізувати вказані постанови взявся 21 листопада 1917 р. греко-католицький священник А. Вишинський, заходами якого було

відправлено молебн українською мовою в Успенській церкві на вулиці Преображенській. Надалі провідні позиції у розбудові церковного життя належало священнику І. Кливаку, що стояв біля витоків заснування Української греко-католицької церкви в Одесі.

Народився майбутній священник у 1880 р. в селі Перемилові сучасного Гусятинського району Тернопільської області. Зростав він у глибоко віруючій християнській сім'ї. Початкову освіту Ілля Кливак здобув у тернопільській гімназії. Після її закінчення юнак вирішив стати священником. Духовну освіту І. Кливак одержав у тернопільській духовній семінарії, яку успішно закінчив 1908 р., отримавши сан священника. Саме з цього часу розпочинається його проповідницька діяльність.

Дуже складним для діяльності священника був період Першої світової війни, яка принесла для населення та її греко-католицької церкви багато горя і страждань. З окупацією Східної Галичини російськими військами І. Кливак був заарештований і вивезений до Симбірська. Лише у 1915 р. священник одержав свободу і повернувся із заслання спочатку на терени Східної Галичини, а згодом оселився в Одесі.

Проте на сьогоднішній день через відсутність документальних свідчень неможливо точно встановити, чи з власної ініціативи о. І. Кливак здійснив свій візит до вказаного міста. Сучасні історики О. Музичко та Т. Вінцковський схиляються до думки, що приїзд священника до Одеси був здійснений за ініціативою митрополита А. Шептицького. Свідченням цього є те, що один парафіянин греко-католицької церкви зазначав: «В Одесі отець перебував за дорученням глави УГКЦ». На подорож священника благословив митрополичий вікаріат у Києві, а дозволив відправляти Службу Божу в місті о. Тиряк – римо-католицький єпископ. При одеському костьолі І. Кливаку було надано тимчасове приміщення [229, с. 473, 323 с. 112].

Опинившись в Одесі, священник почав активну релігійно-просвітницьку та громадську діяльність. Завдяки його зусиллям при римо-католицькому

костелі відкрилася україномовна школа, на започаткування якої погодився єпископ римо-католицької церкви о. Кеплер.

Пріоритетним завданням о. Іллі Кливака в Одесі була побудова храму для віруючих Західної України. Вказані наміри священика пояснювалися тим, що під час революційних подій 1917 р. значна кількість греко-католиків поселилася в різних регіонах Південної України, в тому числі і в вище зазначеному місті.

Спочатку, у зв'язку з відсутністю своєї церкви, богослужіння здійснювалися в приміщенні католицького костьолу. Тож 5 червня 1918 р. о. І. Кливак та віруючі греко-католики надіслали листа митрополиту А. Шептицькому, в якому висловили прохання допомогти побудувати храм для віруючих Західної України в Одесі. Автори наголошували: «В Одесі та окрузі її є чимало наших вірних, як здавен осілих тут, так і недавно прибулих сюди, – українців Галича і Холма, а також руських та білорусів. Вони, розкинуті по безкраїх степах Низової України, як родинами, так і самотніми особами, здавен вже вмирають з голоду духовного. Їх треба згуртувати в одне стадо Христове. Далі наводилися факти стосовно гонінь на греко-католиків в Російській імперії та схвально віталосся падіння «фараонова царства». Події після розпаду імперії були зображені виключно як повне падіння та хаос, занепад віри. Творення греко-католицької громади в Одесі уподібнювалося до насадження Божої правди в пустелі, дії без жодної допомоги та поради. «Храма, свого власного храма нам треба, де би ми могли розвинути свою красу і величавість правди і святості наших ідеалів» - твердили автори заяви [40, с. 155]. І. Кливак у листах до А. Шептицького наголошував, що серед української одеської інтелігенції він не має ворогів. Зокрема, він зазначав: «Всі крім московських деяких кругів духовних, відносяться до нас прихильно» [10, с. 134]. В іншому листі він згадував про прихильність до нього приятелів, «хоч і по-вірі поки що чужих, але рідних по душі і ідеї, а Бог дасть і по вірі». «І. Кливака всі тут люблять і поважають», — повідомляв

А. Шептицького ієромонах Йосиф Бала, що відвідав Одесу у серпні 1918 р. [38, с. 155].

Незабаром греко-католики вже звернулися з відозвою до митрополита про збір пожертв на побудову свого храму у місті. Одним із перших відгукнувся А. Шептицький, який надіслав матеріальну допомогу на розбудову церкви. У листі до митрополита І. Кливак дякував не лише за фінансову поміч, але й за відправлені до Одеси книжки. За ініціативою священника вони були розпродані за 200 рублів, частина виручених коштів пішла на побудову храму. І. Кливак звітував і про численні відвідування всіх можновладців Одеси, здійснених з метою отримання фінансової допомоги. Зокрема, він повідомляв, що ним було винайдено у тимчасове користування будинок за 3600 карбованців для церковних потреб [10, с. 152]

У своїх листах до митрополита І. Кливак описував заходи, які він здійснював з метою поширення впливу УГКЦ. Це і виступи з лекціями в різних установах, в тому числі і в Новоросійському університеті, і публікація численних статей на релігійну тематику. Він просив надіслати священників, маючи великі плани націлені на поширення впливу УГКЦ у регіоні.

22 серпня 1918 р. о. Ілля Кливак повідомляв А. Шептицького про те, що влада виділила площу під церкву в дуже зручному та гарному місті, а Український комітет надав 10 тисяч карбованців на будівництво храму і 25 тисяч крб. на створення дитячого притулку. Ось як він описував місцевість, відведену під церкву: «Місце для церкви дуже пригоже, бо лучить місто з двома передмістями: Пересипом і Молдаванкою, чудний вид навкруги і домінує на оба передмістя, де живуть в більшості наші люди і має вид на море, навіть, є місцем де сходяться трамваї з трьох чи чотирьох сторін світу». Цей опис дозволяє стверджувати, що греко-католицьку церкву планували побудувати в районі сучасного Херсонського скверу. Площа під храм займала близько 500 саженив вартістю у 250 тис. карбованців. Згодом І. Кливак планував відкрити гімназію або ліцей католицький [377, с. 88]. Однак ці плани так і не були реалізовані.

У документальних джерелах 1919-1920 рр. відсутні згадки про перебування І. Кливака в Одесі. Ймовірно у період більшовицького режиму йому було небезпечно залишатися в місті. Тому найвірогідніше, що десь на початку 1919 р., він виїхав з Одеси. Подальші роки свого життя І. Кливак провів у родинному селі Мшанець на Тернопільщині. З такою ж завзятістю як і в місті, священник розпочав жваву місіонерську діяльність на теренах Західної України.

Таким чином, серед місіонерської роботи духовенства важливе місце посідала розбудова УГКЦ на півдні України. У відповідності із місією І. Кливака в Одесі тут мало бути споруджено приміщення для греко-католицьких переселенців із Східної Галичини. Реалізовувати вказані наміри мав І. Кливак, який прибув до Одеси у 1917 р. Він брав активну участь у роботі Українського комітету допомоги переселенцям із Галичини та Буковини. Проблеми, які священник намагався розв'язувати, — це безробіття, хвороби, відсутність житла.

Зміна політичної влади змусила його залишити південний регіон і повернутися до Західної України, а питання розбудови церкви так і не було вирішено.

Підсумовуючи все вищевикладене, можна зробити висновок, що ієрархи УГКЦ важливу роль відводили церковній та просвітницькій діяльності. Очільником цих процесів був митрополит А. Шептицький. Пріоритетним напрямом просвітницьких процесів духовенства була екуменічна діяльність. Її головною метою стала ідея щодо об'єднання православної та греко-католицької церков, яку запропонував митрополит. Відмічено, що всі представники вищого духовенства підтримали екуменічні прагнення глави УГКЦ, головною метою яких мало стати об'єднання православної та греко-католицької церков.

З'ясовано, що наступним кроком місіонерської діяльності ієрархів стала праця націлена на впорядкування церковного життя на теренах Росії та

Наддніпрянської України. Одним із важливих її напрямів була розбудова храму для греко-католицьких парафіян. Втілювати в життя вказані наміри мав священнослужитель О. Зерчанінов. Однак, його церковна діяльність була непослідовною. Постійна фінансова залежність від римо-католицького духовенства змушувала його відступати від інтересів своєї церкви, що розпалювало конфлікти між обома конфесіями.

Лютнева революція 1917 р. внесла зміни у суспільство й дозволила поживати церковну діяльність. Важливим кроком у цьому напрямку було проголошення екзархату УГКЦ та призначення її екзархом Л. Фьодорова. Проте подальші політичні події, які привели до встановлення радянської влади, унеможлилювали результативну місіонерську діяльність на цих землях.

Окремим важливим завданням ієрархів церкви була діяльність спрямована на розбудову греко-католицької церкви на півдні України. Одним із перших священників, який стояв біля витоків був І. Кливак. У відповідності із планами митрополита його пріоритетним завданням стало будівництво храму для греко-католицьких переселенців в Одесі. Це необхідно було з метою залучення віруючих до УГКЦ. Матеріальну допомогу для розбудови УГКЦ надавав А. Шептицький. Епістолярна спадщина митрополита дає можливість стверджувати, що за ініціативою глави церкви відбувся збір коштів на будівництво церковної споруди. Незважаючи на активну діяльність, І. Кливаку не вдалося реалізувати поставлені завдання, бо на початку 1919 р. він у зв'язку із зміною політичної влади був вимушений залишити Одесу.

РОЗДІЛ 3

ОСВІТНІЙ АСПЕКТ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ РОБОТИ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ ІЄРАРХІВ

3.1. Внесок духовенства в розвиток світської освіти

У першій половині ХХ ст. важливим напрямом просвітницької діяльності ієрархів УГКЦ була освітянська робота. Духovenство співпрацювало з світськими навчальними закладами і зробило важливий внесок у формування мережі початкових середніх та духовних навчальних закладів.

У період Першої світової війни освітня справа у Східній Галичині набула значного розвитку. Тут працювало 6 державних та 15 приватних гімназій, близько 3.000 народних шкіл. З українських освітніх товариств найбільшого поширення набула «Просвіта». У 1914 р. 75% населених пунктів у Галичині мали «Читальні».

Особливу увагу вище греко-католицьке духовенство Східної Галичини приділяло розвитку шкільної освіти та релігійному вихованню. У всіх школах навчальні предмети ґрунтувалися на християнських засадах. Головне місце серед них посідало знання релігійної історії. Релігійні науки в школах для дітей викладали катехити та місцеві священики [391, с.110].

Викладання релігійних предметів було обов'язковим в усіх школах, виняток становили лише вищі та приватні навчальні заклади. Священикам дозволялося викладати Закон Божий, якщо в навчальному закладі навчалося хоча б 12 дітей з католицьких сімей, в іншому випадку діти змушені були ходити на уроки в іншу школу. Кількість годин і навантаження для учнів встановлювало міністерство віросповідань. Інформація в підручниках контролювалася Митрополічим Ординаріатом. З метою перевірки стану викладання релігії в школах єпископ призначав спеціального візитатора, який разом з інспектором та директором відвідував уроки, проте в повноваження

даних осіб не входило право екзаменувати учнів. Обов'язком кожного вихованця було відвідування в недільні та святкові дні богослужінь. За станом навчання та релігійного виховання слідували катехити та вчителі.

Важливу роль у справі морально-релігійного виховання шкільної молоді відводилося парафіяльним священикам та катехитам. Адже їх діяльність спрямовувалася на утвердження високоморальних ідеалів учнів та розглядалась як фактор гуманізації освіти. Виходячи з цього греко-католицькі ієрархи дбали, щоб у кожному навчально-освітньому закладі Східної Галичини був катехит. Його завдання окреслювалося на сторінках релігійного часопису «Нива», де вказувалося: «катехит повинен не лише учити релігії, але його обов'язком є доповнювати працю учителів виховувати молодь у душі народній, бо руські діти якраз мають мало учителів» [391, с. 112]. На думку сучасного дослідника Ю. Щербяка у роботі катехитів спостерігався ряд недоліків науково-методичного характеру. Насамперед ускладнювало здійснення їх нормального функціонування відсутність високопрофесійних навчальних програм та мала кількість фахових підручників. Виходячи з цього, церковна влада вирішила заснувати «Товариство Руських катехитів». У його статуті чітко прописувалися основні завдання та цілі організації. Зокрема, наголошувалося, що пріоритетне значення в своїй педагогічній діяльності товариство відводило лекційному викладанню, обговоренню шкільних проблем, проведенню наукових конференцій, викладанню часописів, підручників та творів катехитичного змісту.

Важливою подією у науково-педагогічній діяльності духовенства було проведення у 1921 р. у Львові загальних зборів катехитів. Підсумком їх роботи стали пропозиції, надіслані на адресу митрополичого ординаріату. У постановах з'їзду були чітко окреслені основні вимоги до професійних та моральних якостей вчителів та катехитів у школах. Важливе значення серед них надавалося інтелектуальним рисам, що включали в себе знання історії, літургії, історії церкви та церковного співу. Пріоритетне значення відводилося і моральним якостям характеру майбутніх вчителів. У постановах

підкреслювалося, що це повинні бути глибоковіруючі люди, які є взірцями християнських чеснот і сумлінно виконують катехитичну працю [212, с. 37].

Натомість, легковажне ставлення священників до катехизації учнівської молоді негативно позначалося не тільки на моральному мікрокліматі родин, але й відбивалося на власній долі священника, який ніс відповідальність за виконання своїх обов'язків. Таку категорію духовенства, митрополит А. Шептицький у посланні «До духовенства про катехизацію» застерігав: «В совісті тяжко пред Богом відповідатимуть священники за душі тих дітей, що до школи не ходять і не вчаться катехизму в церкві» [391, с. 113].

Таким чином, церковне керівництво окрім високих моральних якостей, вимагало від отців катехитів й високої результативності у справі навчання й виховання. Для того щоб отримати відповідну посаду у школі необхідно було скласти письмові іспити з таких дисциплін як філософія, історія, культура, психологія і соціологія.

Катехитична робота та план навчання чітко окреслювали єпископським ординаріатом. Священнослужитель Ю. Гірняк активно залучився до розробки шкільних програм та курсів. За його клопотанням був розроблений «План навчання релігії в народних школах». Він включав у себе предмети та навички, якими повинні володіти учні з першого по восьмий клас. Аналізуючи навчальну діяльність серед вихованців, робимо висновок, що перший рік навчання був найважчим для катехитів, оскільки діти, ще не розуміючи стислої педагогічної мови, не вміли уважно слухати та висловлювати власні думки. Тому дуже часто вихователю доводилося застосовувати відповідні методи морально-релігійного виховання, такі як зохочення, покарання, сповідь, причастя. Навчаючи дітей у другому класі релігії катехиту потрібно вже прищеплював основи християнських чеснот. На третьому році навчання учні переходили до систематичного вивчення катехизму, проте більше уваги приділялося формуванню інтелектуальних та розумових здібностей. Такий підхід поділяв священник О. Квіт у статті «До студій над релігійним вихованням». У ній наголошувалося: «Тут молодь вже ставляє кроки до

зрілого життя. Це авангард, що не любить скорятися, але здобуватись до самого ядра і катехит вже не тільки мусить їх вчити, але й переконувати» [395, с. 140].

Відповідно до програми, розробленої Ю. Гірняком пропонувалося, щоб у старшій школі навчання релігії включало такі предмети, як історія Біблії, літургіка, історія церкви та катехизм. Окрім цього пропонувалося залучати учнів до участі у церковних Богослужіннях та справ милосердя.

Аналізуючи особливості педагогічної праці священників зазначимо, що учні, які погано засвоювали катехитичні знання, не могли бути корисними членами суспільства. Натомість, школярі з високою результативністю релігійних знань вважалися законопослушними громадянами держави. Необхідно підкреслити, що дуже часто успіхи учнів залежали не лише від моральних якостей катехитів, а й від педагогічної майстерності. Дослідник Ю. Щербяк висунув тезу, що значна кількість вчителів використовувала у викладацькій роботі застарілі методи та форми навчання й виховання, які вимагали від школярів вивчення напам'ять багатьох незрозумілих дефініцій, церковних правил та теологічних догматів.

Необхідно зазначити, що на території Східної Галичини освітні навчальні заклади знаходилися під опікою монастирів. Зокрема, найбільший чернечий жіночий чин Святого Василя Великого у Львові (василіанки) займався справою відкриття жіночих шкіл, інтернатів та закладів для сиріт. Цілком слушно зауважував дослідник І. Перевезій, що це мало велике значення для тогочасної освіти для дівчат, адже окремих державних українських жіночих шкіл в Східній Галичині не існувало. Діяльність, спрямовану на розширення мережі освітніх закладів, сестри-василіанки розгортали у Львові та Перемишлі. Завдяки їх ініціативі при львівському монастирі були відкриті початкові школи. Освітній процес в них відбувався на високому рівні. Про це свідчить той факт, що учениці сестер василіанок вивчали українську, польську, німецьку мови, географію, історію України-Руси, письмо, геометрію, спів, малювання. Крім обов'язкових

предметів вихованки опанували французською мовою мистецтво гри на фортепіано та хореографію. Поза офіційною програмою викладалися стенографія, машинопис. Важлива роль у справі виховання покладалася на вчителів, катехитів, опікунок та черниць. Зокрема, останні слідкували за здоров'ям дітей, матеріальним становищем, забезпеченням підручниками учениць. Обов'язком опікунки школи було звітування батькам та керівництву закладу про успіхи та недоліки у навчально-виховному процесі. Це свідчило про тісну співпрацю педколективу з батьками дітей, допомагало глибше зрозуміти проблеми, створювало в закладі атмосферу наближену до родинної й максимально покращувало рівень знань.

Варто наголосити на тому, що завдяки черницям-василіанкам відкривалися й інші навчальні заклади - народні школи. Зокрема, у 1915 р. при монастирі Святої Мокрини у Львові була заснована народна школа, яка з 1925 р., була реорганізована у «Школу вправ» при Львівській духовній семінарії. У народній школі навчання тривало сім років. Даний заклад хоча і був розрахований лише на дівчат, але вже з четвертого класу керівництво заохочувало вступати й хлопців. Головні проблеми школи пов'язувалися з поганим фінансуванням викладачів та неспроможністю керівництва забезпечувати безкоштовним навчанням малозабезпечених учнів. Активну матеріальну допомогу їй надавав голова львівської шкільної кураторії С. Сабінський. Монастир Святої Мокрини здійснював не лише освітню діяльність, але й опікувався сиротами. Зокрема, в його стінах діяло «Товариство захисту імені А. Шептицького», яке допомагало дітям з малозабезпечених сімей здобувати початкову та середню освіту.

Після закінчення початкової школи вихованки мали змогу продовжити навчання у примонастирських гімназіях сестер Василіанок. Перша з них у 1906 р., розпочала функціонувати на базі монастиря Святого Василя Великого. Заснований заклад вважався школою класичного типу, яка складалася з восьми класів. Навчальні програми відповідали програмам державних середніх шкіл, В. Щурат був призначений керівником жіночої

гімназії. Викладацьку діяльність здійснювали переважно вчителі державних середніх шкіл, рідше ченці. Свідченням цього є те, що з 38 вчителів лише 8 належало до духовного стану. Особлива увага в навчальних програмах відводилася релігійним предметам, які викладали священники та отці катехити. Поглиблювали знання учнів й інші предмети, викладачами яких були відомі діячі культури та науки. Зокрема, в гімназії історію викладали І. Крип'якевич і Б. Барвінський, математику – М. Зарицький та І. Сітницький, навчання української мови відбувалося під керівництвом В. Щурата, Ф. Колесси, Ю. Дзеровича та багатьох інших [395, с. 141]. Керівництво гімназії намагалося активно залучати своїх учнів до наукової діяльності в гуртках. При навчальному закладі діяв «гурток прихильників пташок і тварин», існували кабінети з фізики, географії та хімії. Таким чином, такі ґрунтовні знання, які надавалися у гімназії сприяли не лише збільшенню кількості учениць, але й популярності закладу. За свідченням сучасної дослідниці І. Комар гімназія в перші роки свого існування отримала схвальну оцінку світської громадськості. Підтвердженням цього є те, що в газеті «Вчитель» вказувалось: «монастир Василіанок не жаліє жодних сил та матеріальних засобів на утримання гімназії. Шкільний будинок знаходиться в найздоровішій частині міста» [339, с. 42]. За статистичними даними у 1906 р., у гімназії навчалось 35 дівчат, у 1910 р. – 126, у 1917 р. – випускниць нараховувалося 157, а в 1920 р. їх кількість зросла до 330. Незважаючи на зусилля керівництва, поширювати освітню діяльність, гімназія в подальші роки не мала можливості. Матеріальні та фінансові труднощі та неспроможність застосовувати на практиці здобуті знання призводили до зменшення кількості учениць. Нормальному функціонуванню закладу перешкоджала й політика польської влади. Згідно з розпорядженням чиновників освітня діяльність жіночої гімназії була заборонена. Щоб завершити навчання, переважна більшість учениць змушена була виїхати за кордон. Незважаючи на всілякі заборони з боку польської влади, сестри-василіанки продовжували приїмати на навчання дітей до гімназії. Свідченням цього є те, що до 1934 р. у

навчальному закладі загальна кількість учнів коливалася в межах від 220 до 408 осіб [339, с. 435].

Іншим видом шкіл, які започаткували черниці монастиря Святого Василя Великого, були фахові навчальні заклади: учительські семінарії та промислові школи. Вступ до них проводився на конкурсній основі. До переліку предметів, які необхідно було скласти належали українська, польська мови, математика, географія, природознавство та історія. Навчання в учительських семінаріях тривало чотири роки. Окрім обов'язкових предметів вихованки вчили педагогіку та методику викладання. Для набуття професійного досвіду, педагогічної майстерності при кожному монастирі існували 4-х класові школи вправ, де учні могли практикувати набутті знання. Важливо наголосити на тому, що ті діти, які не мали можливості сплачувати за навчання, здобували освіту безкоштовно за рахунок монастиря. Отже, учительські семінарії забезпечували ґрунтовну професійну освіту в галузі дошкільного виховання, давали глибокі знання з педагогіки, психології та формували практичні навички роботи з дітьми.

Окреме місце в освітній системі займали фахові промислові школи. У 1928 р. при львівському монастирі була відкрита «Фахова школа», де навчалася приблизно 70 дівчат. Очолювали цей заклад професори С. Ерделі та М. Янович. Викладацький склад школи налічував 12 вчителів. Поруч із теоретичними предметами (релігія, українська і польська мови, господарські науки, бухгалтерія) тут викладали й практичні предмети, зокрема ведення домашнього господарства. Після закінчення трьох років навчання випускниці школи складали державний іспит, що в подальшому давало їм право відкривати власні майстерні або займатися викладацькою діяльністю [212, с. 32].

Крім того, при львівському монастирі діяв інститут «немісцевих учениць». У даному закладі навчалася близько 50 дівчат. Його керівники забезпечували своїх вихованок лише харчуванням та безкоштовним проживанням, а фінансове утримання та сплата за навчання покладалися на

батьків. Учениці інституту отримували знання з різних навчальних дисциплін, зокрема таких як релігія, математика, географія та інших, але основний акцент робився на музичному вихованні.

Греко-католицьке духовенство дбало про систему початкової та середньої освіти. Напередодні Першої світової війни її становище потребувало кардинальних змін. На території Східної Галичини початкова освіта залишалася обов'язковою для дітей. Існували окремі школи для дівчат і хлопців — польські та українські. Середні були державними та приватними. Навчання в них відбувалося як на платній, так і безкоштовній основі. Отже, з одного боку, держава начебто забезпечувала всі умови для здобуття населенням освіти, але з іншого, доступ до середньої а тим паче вищої освіти був обмеженим для українців.

У період війни галицькі послы у Відні продовжували відстоювати національні освітні права для народних шкіл. У 1917 р. група українських послів надіслала до Австрійського парламенту пропозиції щодо покращення умов навчання. На жаль, усі ці заходи уже не мали ніякого значення, оскільки Австро-Угорська імперія перебувала у складному економічному та політичному становищі.

Після приходу до влади уряду ЗУНР було створено Державний секретаріат освіти, однак організація освіти здійснювалася за старим зразком. При цьому запроваджувалась українська мова навчання, а у школах з переважною більшістю польських дітей – так звана змішана система навчання. На приватні польські школи молодий український уряд давав дозвіл без жодних перешкод. За спогадами М. Дзеровича, ставлення уряду в Галичині до освітніх та культурних потреб польської меншості було таке доброзичливе, що «кращого годі собі уявити» [36, с. 205].

Національно-визвольні змагання 1918-1923 рр., поряд із невдачами, втратами та розчаруваннями, мали неоцінене ідейно-психологічне та виховне значення для українців. Ця боротьба була підсумком і стимулом для подальшого національного відродження.

Болячи переживши події війни, митрополит А. Шептицький зробив певні висновки для подальшої своєї діяльності. Він зазначав, що на перешкоді національної самореалізації стояла, в першу чергу, низька освіта. Митрополит неодноразово звертав увагу своїх підданих на те, що тільки високоосвічені народи заслуговують на Боже благословення. На думку А. Шептицького українські навчальні заклади мали готувати національні наукові кадри, які в подальшому працювали б для збагачення своєї батьківщини.

З входженням Східної Галичини до складу польської держави державні чиновники намагалися обмежити українців в усіх ділянках життя, не виключенням стала і галузь освіти. У таких умовах адаптуватися учням було важко, адже їх оточувало в основній масі польське та єврейське середовище. Відсоток українців серед учнів був надзвичайно низький. Польські чиновники намагалися повністю контролювати діяльність українських шкіл та впроваджувати власні порядки. Переважна більшість вчителів у закладах була польської національності. Тому в своїй педагогічній діяльності вони керувалися власними релігійно-етнічними інтересами. В освітній галузі вчителі намагалися обмежити не лише вивчення української мови, але й викладання релігійних наук. Особливість педагогічної методики полягала в тому, що дітей змушували молитися за католицьким обрядом, а у випадку відмови їм загрожувало покарання. Зокрема, у Рогатині польська вчителька жорстоко побила дітей за читання молитви українською мовою. Такі ж випадки були зафіксовані й у школах міста Снятинщини. Негативним наслідком такої політики стало те, що частина дітей не вміла читати українською мовою [390, с. 72]. Крім того, польська влада видала законопроект, який забороняв викладання релігійних предметів у школах. Протягом 20-30-х рр. ХХ ст. ці дисципліни не входили до переліку навчальних предметів у таких містах як Стрий, Бережани, Тернопіль. Відповідно до прийнятого закону частина викладачів була позбавлена роботи. Так, у с. Кутах місцевому священику, який виконував обов'язки вчителя, був заборонений вхід до школи, а дітей насильно змушували вивчати римо-католицьку релігію.

У село Межиріччя регулярно приїжджав польський священник з метою навчати дітей латинському катехизу [109, арк. 2].

Згідно з розпорядженням польських чиновників 31 липня 1924 р. був прийнятий закон, який забороняв мешканцям західних областей України здійснювати навчання в українських навчальних закладах. З цього часу освіти можна було отримати лише в польських школах. Український дослідник В. Перевезій відзначає, що до прийняття цього закону на території Галичини в 1918 р. нараховувалося 2500 народних і 17 середніх шкіл, тоді вже як у 1922 р. діяло 2247 польських та 422 українських, станом на 1937-1938 рр. налічувалося 2127 польських та 352 українські школи [331, с. 142].

У таких умовах перед українським духовенством стояло особливо важливе завдання: зберегти молодь для рідного обряду, що, в свою чергу, означало збереження частини молодого покоління для нації. Відстоювати освітні права українського населення взялися ієрархи греко-католицької церкви. Завдяки їх ініціативі були створені спеціальні комітети, які розглядали скарги громадян, після чого надсилали їх польським чиновникам. Активну участь у засіданнях комітетів брали представники духовенства. На свої наради вони запрошували батьків дітей і разом з ними обговорювали освітні питання. Діячі духовенства намагалися їх переконати у тому, що кожен народ повинен вчитися і культурно розвиватися в своїй школі власною мовою [331, с. 143]. Така діяльність з боку представників церкви викликала протест серед керівництва польської держави. Тому влада вирішила застосувати ряд заходів, які обмежували участь духовенства у комітетах. Зокрема, під час засідань було заборонено висловлювати позиції щодо освітніх прав українського народу. За невиконання даних розпоряджень священникам загрожувала карна відповідальність.

Доступ до шкільної освіти став ще більш обмеженим і здобути знання можна було лише в польських навчальних закладах. Звичайно, така ситуація не подобалася греко-католицькому духовенству, яке завжди відстоювало інтереси та права українського народу. Проте, в таких складних політичних

умовах потрібно було обирати або діти навчалися хоча б в польських школах, або взагалі не здобували освіти. У результаті духовенство погодилося з першим варіантом.

Українські діти, навчаючись в польських школах, змушені були підпорядковуватися освітнім законам польської держави. Найбільший протест у представників греко-католицького духовенства викликав закон міністерства освіти щодо впровадження викладання всіх предметів польською мовою та створення навчальних закладів, де одночасно навчалися хлопчики і дівчата. Такий законопроект не підтримали діячі греко-католицької церкви. 25 травня 1936 р. митрополит А. Шептицький звернувся з меморандумом до міністерства освіти польської держави. У ньому він просив відмінити спільне навчання для хлопчиків та дівчат. Також глава церкви наполягав на тому, щоби була відкрита окрема дівоча гімназія [331, с. 43]. Розглянувши висунуті вимоги, міністерство освіти скасувало закон, за яким запроваджувалася система спільного навчання у школах.

Таким чином, польська держава не була зацікавлена у поширенні освіти серед українського населення, тому грошові дотації на неї були мізерними, а місцева політика спрямовувалась на дискредитацію українського шкільництва. Українська громада мусила шукати шляхів щодо вирішення проблеми. А. Шептицький, розуміючи загрозливий стан освіти, вважав своїм обов'язком допомогти українським освітнім товариствам, виділяючи закладам певні кошти.

Польський уряд не міг змиритися із величезною популярністю та багатством церкви, а тому спробував провести її секуляризацію і перевести духовенство на державне утримання. Звичайно, українські священнослужителі добровільно на це не могли згодитися – здійснення таких заходів позбавило б церкву самостійності, а також призвело б до занепаду освітніх та культурних товариств, які користувалися церковними пожертвами [97, арк. 3]. У кінцевому результаті офіційна влада не могла вжити радикальних заходів до УГКЦ загалом, оскільки та підпорядковувалася

безпосередньо Римові. Тому поляки часто вдавалися до підриву авторитету окремих духовних осіб, зокрема А. Шептицького, але у даному випадку антиреклама призводила до зростання авторитету митрополита в очах співвітчизників.

Таким чином, важливим напрямом просвітницької діяльності греко-католицьких ієрархів Східної Галичини у першій половині ХХ ст. була робота в освітній площині. Відправною є теза про провідну роль священнослужителів у процесі становлення мережі початкових і середніх навчальних закладів. Підкреслюється, що до розбудови освіти активно долучалися черниці монастирів. Під їх керівництвом функціонували дошкільні установи, гімназії, вчительські семінарії та фахові школи. Вони давали можливість учням, здобути освіту, опанувати практичні вміння і навички.

3.2. Заснування середніх духовних навчальних закладів

Основну увагу греко-католицьке духовенство приділяло розвитку духовних навчальних закладів. За клопотанням митрополита А. Шептицького у вересні 1919 р. була заснована Мала духовна семінарія імені Св. Йосафата. Головне завдання даного закладу полягало в підготовці його вихованців до вступу в духовні семінарії [378, с. 470]. При новоствореному закладі функціонували: середня школа, гімназія, інститут та інтернат. Першим ректором Малої духовної семінарії був професор Іван Бучко. Його на посаді змінив голландський священник Тома Перрідон, який очолював духовний навчальний заклад до листопада 1931 р. За розпорядженням митрополита він виїхав за кордон викладати лекції для українських студентів та ознайомитися з релігійною ситуацією в країнах Європи [151, арк. 2]. Тому новим ректором було призначено Лева Глинку. Проте дане рішення не знайшло належної підтримки у деякої частини духовних осіб. Найбільш активну позицію проти

призначення нового ректора зайняли М. Блозовський та Л. Лужницький. Вони були не лише священиками, але й співредакторами львівської газети «Новий час» [150, арк. 1]. Їх зусиллями у жовтні 1931 р. вийшла стаття під назвою «Некультурний інцидент у Львові». В ній зазначалося: «Отець ректор Перрідон уступив, новим ректором іменовано Л. Глинку, що приїхав після закінчення наукових студій з Риму і почав чистку» [150, арк. 12]. Автори доводили, що він змушував студентів приймати celibat. Учні, які не виконували дане розпорядження, повинні були залишити духовний навчальний заклад.

Лев Глинка, намагаючись захистити свою репутацію, надіслав два листи до редакції, в яких спростовував наведену інформацію. У них він наголошував: «що ніякої чистки не проводив і не погрожував учням, що будуть відрахованими з Малої семінарії, якщо не підпишуть заяви, щодо прийняття celibату» [150, арк. 13]. Проте її керівництвом дана справа розглянута так і не була.

Обійнявши посаду ректора, Лев Глинка першочергового значення надавав розвитку богословської науки та налагодженню дисципліни в середовищі учнів Малої семінарії. Реалізовувати цю ідею він намагався шляхом утворення нового товариства «Читальня». Необхідно відмітити, що зазначене товариство існувало при Малій семінарії, але наукової діяльності не проводило [149, арк. 4].

У 1931 р. під керівництвом Л. Глинки відбулися установчі збори товариства, на яких розроблено його статут. У ньому зазначалося, що головне завдання «Читальні» полягало у поширенні суспільно-політичних та католицьких ідей серед громадян. Головою товариства було призначено священика І. Курпіту. Під його керівництвом учні Малої семінарії працювали над науковими дослідженнями, які згодом виголошували на засіданнях у «Читальні».

Не менш важливою проблемою навчального закладу стала відсутність належної дисципліни у її вихованців. Серед основних правопорушень були

гамір та крики учнів. Такі дії негативно позначались на характері взаємин між Малою духовною семінарією та Львівською духовною семінарією. Про це свідчать скарги Й. Сліпого до митрополита Андрея Шептицького на ректорат Малої семінарії. У листі до Митрополичого Ординаріату від 3 лютого 1930 р., вказувалось, що інститут Св. Йосафата сприяв появі багатьох проблем у духовній семінарії. Зокрема, будівництво в кімнаті співу їдальні під молитовнею семінарії, яке розпочав Інститут Св. Йосафата, унеможливило духовні практики в молитовниці. Гамір учнів Малої семінарії заважав вихованцям вчитися і працювати. На тому самому подвір'ї разом перебували і семінаристи, і учні, що також не сприяло дотриманню порядку і дисципліни. У листі, окрім того зазначалося, що до Малої семінарії шумно завозили вугілля. Значними були і матеріальні збитки від сусідства з Малою семінарією. Наприклад, за електричне світло сплачувала духовна семінарія, попри те, що даною послугою користувався й інститут Св. Йосафата [339, с. 422]. У зв'язку з цим ректор Духовної семінарії Й. Сліпий просив Митрополичий Ординаріат прийняти відповідне рішення. Результатом стала постанова, згідно з якою Мала семінарія відділялася парканом від духовної семінарії [150, арк. 2].

На базі Малої семінарії існували гімназійні курси. Згодом, у 1931-1932 рр. почала окремо функціонувати гімназія. Очолював даний навчальний заклад професор педагогіки Юліан Дзерович. На початковому етапі в гімназії навчався 21 учень. З них двоє – сини священиків, троє – світської інтелігенції, решта - діти селян [339, с. 426]. Учнями гімназії були, як правило, вихованці Малої семінарії та міські діти. Даний навчальний заклад був створений за зразком давніх класичних гімназій. Основна увага у навчанні відводилася вивченню іноземних мов.

У гімназії навчалися діти різного майнового рівня. Велика кількість учнів бажала поступити до закладу, але значною перешкодою була відсутність коштів. Тому деякі школярі та батьки особисто зверталися до ректорату з проханнями про прийняття їхніх дітей до гімназії. Зокрема, учень

Перемишльської школи Т. Гурко просив у керівництва зачислити його до закладу на безкоштовне навчання. Своє прагнення він мотивував тим, що залишився без батьків та перебував під опікою родичів, які не в змозі були його утримувати [189, арк. 5]. З проханням про знижку в оплаті за навчання зверталися і батьки окремих учнів.

Допомагати вирішувати фінансові проблеми намагалася Лемківська комісія товариства «Просвіта». Вона надіслала два листи від 14 січня та 6 лютого 1933 р. до ректорату Малої семінарії. З проханням забезпечити трьох учнів з Лемківщини безкоштовним навчанням та трьом надати знижку в оплаті [189, арк. 7]. В результаті дане звернення керівництво гімназії задовільнило. Три учні Котів Іван, Стецюра Йосиф та Слабий Антон були прийняті на безкоштовне навчання до гімназії Малої семінарії, А. Мельник Володимир, Цибух Антон, Шинкарук Михайло одержали знижку в оплаті [188, арк. 3].

Спочатку лекції в гімназії Малої семінарії читали викладачі львівських гімназій. Серед них: Микола Панчук викладав класичні дисципліни, Ігнат Павлюх – німецьку мову, Кость Кисльовський – українську мову, Зенон Зелений – математику, Станіслав Шпитковський – історію та географію [181, арк. 8]. У гімназії працювали і вчителі, які втратили роботу в інших навчальних закладах та молоді вчителі, які не мали можливість отримати державну посаду [189, арк. 8].

У 1932-1933 рр. в закладі було організовано вже два класи. До першого прийнято 19, у другому навчалася 15 учнів. У наступному навчальному році відкрився ще один клас. Всього в гімназії навчалася 66 учнів, з них 9 – у першому, 23 – у другому, 34 – у третьому класах [339, с. 425].

1 січня 1932 р. Митрополичий Ординаріат прийняв рішення про відокремлення Малої семінарії від гімназії. У розпорядженні вказувалося: «Обидві установи ведуть свої адміністрації окремо. За адміністрацію гімназійних курсів відповідав директор курсів, за інститут Малої семінарії – ректор. Обидві установи знаходились під контролем відпоручника

митрополичого ординаріату. З огляду на те, що дані заклади знаходились в одному приміщенні і цілковите відділення адміністративних функцій та видатків не можливе, тому Митрополичий Ординаріат накладав певні зобов'язання».

«Дирекція гімназії виплачувала місячну суму, рівну ціні однієї тонни вугілля, а ректорат опалював чотири шкільні кімнати, оплачувала двох робітників Малої семінарії, яким ректорат давав харчування та помешкання. Оплачував за світло і воду щомісячно 20 злотих [144, арк. 1]. Найбільш складним для діяльності духовного закладу був період Другої світової війни. Зі вступом радянських військ на західноукраїнські землі 1939 р. Мала духовна семінарія припинила своє існування.

Проте за часів німецької окупації діяльність навчального закладу та семінарії відновилася. У цей період обов'язки ректора виконував Ю. Редько. Найбільшою проблемою закладу була недостатня кількість вчителів. Релігійні дисципліни у 7 – 8 класах викладав Микола Хмільовський, латинську мову – Юрій Мушак та Іван Баран, математику – Михайло Савчук та Ярослав Капко, церковний спів у 3 – 6 класах – Володимир Фіголь [114, арк. 2]. У цей час в гімназії навчалось 259 учнів. Серед них у 3 -му класі – 46, 4 – у - 51 , 6 – у – 44, 5 – у – 47, 7 – у – 44, 8 – у – 27 учнів [145, арк. 4].

У 1939 р. відбулася перевірка стану навчання в гімназії, яку здійснив радник Роман Зубик. У ході її проведення з'ясувалось, що у закладі існували три головні проблеми. Перша пов'язувалася з відсутністю власного приміщення, що не дозволяло ефективно працювати викладачам. Ускладнювало навчання й те, що класи, в яких навчалися учні, були переповненими [197, арк. 4]. Наступна проблема полягала у недостатньому фінансуванні викладачів гімназії та скрутним матеріальним становищем учнів. Романом Зубиком також була здійснена перевірка знань учнів. Отримані результати показали, що серед учнів 3 – 4 класів 23 особи мали низький рівень знань [195, арк. 5]. Перевіряючий відмітив, що діти, які вступали до гімназії з інших шкіл, були погано підготованими з багатьох

предметів. Зокрема, учні не мали належних знань з граматики. Тому вчителі вимушені були повторювати попередній матеріал з усіх навчальних дисциплін. Незважаючи на вище зазначені проблеми, гімназія надавала своїм учням більш якісні знання, ніж інші школи.

У 1941 р. в учнів відбувся перший іспит. Вихованці повинні були скласти екзамени з грецької і латинської мов, історії та математики. Головою комісії призначено Івана Копача, який одночасно обіймав посаду радника львівської шкільної кураторії. Усього до екзаменів допущено 24 абітурієнта. З них лише 22 одержали свідоцтва, а двоє відразу ж були відраховані [187, арк. 10].

Вихованці гімназії брали участь у діяльності різноманітних гуртків та товариств. Особливо активно відвідували гурток «Відродження», який очолював Теофіл Глушкевич. До його складу входило 110 учнів. Його керівництво на своїх засіданнях виголошувало доповіді з суспільно – політичної тематики [196, арк. 2]. Ще одним активним центром, в якому брали участь учні гімназії, було товариство «Поміч», де налічувалося 132 вихованці.

Керівництво гімназії прагнуло надати вихованцям не лише наукові знання, але й сприяло їх фізичному вихованню. З цією метою в закладі заснували «Спортивний гурток». Його очолював В. Гладкий. До складу гуртка входило 30 учнів [339, с. 426]. Головною проблемою «Спортивного гуртка» був низький рівень фінансування, що не дозволяло керівництву купувати нові спортивні знаряддя. Ректорат Малої семінарії зазначені питання поступово вирішив, виділивши певні кошти. Учні гімназії, які входили до «Спортивного гуртка», брали активну участь у різноманітних спортивних змаганнях. Кошти та подарунки отримані в результаті перемог, вони відсилали малозабезпеченим родинам в різні місцевості Західної України.

Головним осередком формування кадрів майбутніх священиків стала Львівська духовна семінарія, а в подальшому богословська академія у Львові, яка була утворена як навчальний заклад європейського рівня в 1783 р., за ініціативою австрійського імператора Йосифа II. Семінаристи, які навчалися в

духовному закладі здобували практичні релігійні знання. Теоретичні богословські дисципліни вони мали опановувати на богословському факультеті Львівського університету. Його керівництво здійснювало асиміляційну політику стосовно до студентів, що викликало їх незадоволення. Частина з них в знак протесту залишила навчальний заклад і виїхала за кордон.

У таких складних умовах розвиток богословської науки потребував кардинальних змін. З цією метою 1 вересня 1901 р. за ініціативою митрополита А. Шептицького здійснено реформу в духовній семінарії. У процесі її проведення було замінено викладацький склад та керівництво.

3 жовтня 1902 р., згідно розпорядження митрополита, ректором семінарії був призначений Г. Хомишин. З цього часу керівництво закладу розпочинає діяльність спрямовану на підвищення науково-освітнього рівня греко-католицького духовенства. Реалізувати дану ідею воно намагалося за допомогою товариства «Читальня» богословів ім. М. Шашкевича, яке було засноване в середині XIX ст. за ініціативою В. Ковальського [131, арк. 1]. Спочатку переважна більшість вихованців навчального закладу не підтримала проект його утворення. 1850 р. ідею щодо заснування «Читальні» схвально сприйняв колишній ректор В. Бохенський. Головною метою товариства була наукова та душпастирська підготовка майбутніх священнослужителів [131, арк. 1]. При «Читальні» існували різноманітні наукові гуртки. Серед них варто виділити: драматичний, музичний, економіко-господарський, літературно-історичний, лінгвістично-літературний, гімнастичний та слов'янський [130, арк. 1]. Студенти, які навчалися в духовній семінарії повинні були обов'язково брати участь у засіданнях гуртків. Це сприяло піднесенню освітнього рівня семінаристів і виробляло навички наукової діяльності. Головна мета даних заходів полягала у тому, щоб кожен вихованець навчального закладу продемонстрував свої наукові здобутки з певних дисциплін у вигляді наукових доповідей. Найкращі роботи студентів керівництво «Читальні» публікувало у наукових виданнях. Завдяки

ініціативі учнів семінарії почали виходити журнали «Католицький всхід», «Слов'янський гурток» [343, с. 234].

Для більш плідної науково-освітньої діяльності вихованців керівництво «Читальні» засновувало нові гуртки. Завдяки його ініціативі 1908 р. з'явився «Просвітній гурток». Його очолив Теофіл Гординський, а 1909 р. його на посаді змінив Андрій Ішак. Особливість даного гуртка полягала в тому, що він співпрацював з культурно-просвітницькими та світськими товариствами. Основний напрямок його діяльності полягав у виголошенні доповідей з релігійної тематики.

За період 1908-1909 рр. члени гуртка провели 168 засідань, на яких 130 доповідей було представлено у міських львівських читальнях. Діячі «Просвітнього гуртка» активно співпрацювали з товариством «Просвіта». Свідченням цього є те, що 1909 р. його учасники виголосили там 38 доповідей [343, с. 235].

Серед гуртків «Читальні» важливе місце посідав господарський. Доповіді з економічно-господарських питань виголошували як окремі спеціалісти даної галузі так і семінаристи. Господарський гурток працював незалежно від «Читальні» і організовував подорожі в різні країни [139, арк. 2]. Для студентів першого і другого курсу семінарії ректорат запровадив обов'язкові заняття з агрономії, де лекції з даної дисципліни читали найкращі професори [343, с. 234]. Отже, науково-освітня діяльність студентів семінарії розвивалася досить інтенсивно.

З 1910 р. розпочинається боротьба українського населення за створення власного університету, що негативно позначилось на науковій роботі студентів. У таких складних умовах новим керівником духовної семінарії у вересні 1910 р. призначили Й. Боцяна. Перебуваючи на посаді ректора, він намагався відновити наукову діяльність студентів. За його сприяння розпочав свою роботу богословський гурток. Проте студенти семінарії дуже рідко відвідували засідання і майже не займалися наукою, яку пропонувало її керівництво.

Найбільш активним учасником даної установи був вихованець А. Стельмах. Він наполегливо працював над науковими розробками, які згодом виголошував на засіданнях гуртка. Розуміючи, що байдуже ставлення студентів семінарії до наукової діяльності може в майбутньому спричинити крах в богословській науці, він вирішив його реформувати.

Уже 25 січня 1913 р. за дозволом ректорату духовної семінарії зазначений гурток було перетворено в окреме товариство, яке отримало назву «Теологічне наукове товариство українських богословів у Львові» [339, с. 108]. А. Стельмах став керівником «Теологічного товариства» і намагався залучити до наукової діяльності якомога більшу кількість студентів. Для більш ефективної роботи в товаристві він пропонував, щоб кожен семінарист самостійно обирав тематику майбутніх досліджень. Водночас усі спроби керівництва похвалити інтерес серед учнів не знайшли належної підтримки [193, арк. 2]. Необхідно зауважити, що інертне ставлення вихованців до проведення досліджень пов'язувалося з політичною боротьбою у суспільстві, яка точилася між москвофілами та народовцями. Це наклало свій негативний відбиток на наукову та освітню діяльність студентів семінарії.

Щоб нормалізувати стосунки серед семінаристів, Митрополичий Ординаріат вимушений був видати розпорядження від 2 грудня 1910 р., згідно з яким заборонялося читання політичних часописів. Таке рішення пояснювалося тим, що в духовній семінарії навчалися особи з різними суспільно-політичними поглядами [193, арк. 2].

Значних утисків зазнавали українські священики та викладачі. У 1912 р. за наказом російської влади духовна семінарія припинила своє існування. Проте вже з січня цього ж року вона продовжувала функціонувати. Відновила свою діяльність і «Читальня» та був заснований драматичний гурток. Студенти, які входили до нього, влаштовували різноманітні концерти. Виручені за свою роботу кошти вони направляли в сиротинці [339, с. 235]. Науково-освітня діяльність студентів була взірцем для ректорів Станіславівської та Перемишльської духовних семінарій. Тому їхнє

керівництво намагалося співпрацювати з Львівською духовною семінарією. Зокрема, ректорат Перемишльської семінарії постійно звертався до Митрополичого Ординаріату з проханням про прийняття деякої частини учнів до Львівської семінарії. Такі вимоги мотивувалися тим, що у зазначеному закладі навчалися лише студенти четвертих курсів. Перші три роки освіти мали здобувати в інших духовних закладах. В період з 1912-1914 рр. з Перемишльської духовної семінарії до львівської вступило на перший курс 27 осіб, на другий – 27, третій – 30 [182, арк. 5].

З аналогічними проханнями прийняти молодих юнаків на навчання зверталися священнослужителі з Станіславівської єпархії. Серед них Федорович Король та Гриньовський Миколай. Вони прагнули, щоб деякі учні, які мали складні фінансові обставини, здобували духовну освіту безкоштовно [183, арк. 8].

З початком Першої світової війни та окупацією російськими військами Східної Галичини представники влади розгорнули репресії та арешти серед священнослужителів. Серед заарештованих був митрополит А. Шептицький. Така політика російської влади негативно позначилася на розвитку духовної освіти. 18 вересня 1914 р. генерал-губернатор Галичини О. Бобринський видав наказ «Про тимчасове закриття існуючих в краю навчальних закладів» [311, с. 58]. У результаті такого рішення Львівська, Станіславівська та Перемишльська духовні семінарії були закриті, а в їх приміщеннях розмістилися російські війська. Частина студентів та викладачів виїхало за кордон. Лютнева революція 1917 р. принесла свободу митрополиту А. Шептицькому, що дало сподівання на відновлення Львівської духовної семінарії. Її вихованці знову прагнули займатися науковими дослідженнями. Але перешкодою для реалізації даних мрій була відсутність приміщення. Відділ товариства «Просвіта» намагався схилити до співпраці студентів семінарії. У листі, надісланому 1917 р. до ректорату голова товариства звертався з проханням дозволити виголошувати наукові доповіді та проводити катехизації для дітей не лише у львівських читальнях, але й у інших містах

[109, арк. 2]. Перешкоджало таким планам те, що будинок духовної семінарії був місцем постійної політичної боротьби, а це, в свою чергу сприяло занепаду богословської науки. Крім того частина студентів семінарії була мобілізована до армії.

3 вересня 1918 р. Львівська духовна семінарія відновила діяльність. Однак в результаті національно-демократичної революції та окупації Східної Галичини польськими військами духовний заклад було закрито. Дані політичні події позначилися й на культурно-освітньому житті населення. Представники польської влади позбавили права українських викладачів обіймати посади в університетах. Тому митрополит А. Шептицький неодноразово звертався до польського керівництва з метою припинити такі дії та відкрити семінарію. За посередництвом Апостольського нунція Ратті у 1920 р. будинок духовного закладу польська влада повернула греко-католицькому духовенству [303, с. 85]. Після цього А. Шептицький відкрив у семінарії богословський факультет, призначивши на посаду ректора Т. Галущинського.

У цьому ж році почала діяти Перемишльська духовна семінарія. Її очолював Г. Лакота. Новий керівник заклав міцні підвалини для розвитку та інтелектуального рівня семінаристів. До цього часу через відсутність приміщення здобувати богословську освіту студенти I-III курсів повинні були у Львівському університеті, а лише з IV її отримати можна було в Перемишлі, у будинку капітули при соборі [339, с. 188]. Під керівництвом Г. Лакоти в семінарії запроваджено ряд наукових дисциплін. Чільне місце серед них посідали моральне богослов'я, догматика, біблійна історія, герменевтика, фундаментальна догматика [339, с. 189]. У 1922 р. за дозволом ректорату засновується «науковий гурток», де студенти займалися дослідницькою діяльністю. Результати своєї роботи вони представляли у вигляді доповідей, які виголошували на різноманітних засіданнях. У період з 1922-1923 рр. учнями Перемишльської семінарії було представлено лише дві наукові роботи [304, с. 34].

Значною проблемою закладу залишалася відсутність постійного приміщення. Згодом це питання вирішив єпископ Й. Коциловський. Саме він знайшов будинок для майбутнього духовного закладу, який знаходився на вулиці Баштовій. Щоб семінарія функціонувала, єпископ звернувся до духовенства з проханням грошової або продуктової допомоги. З метою фінансового утримання закладу Й. Коциловський накладав податки на священників та церкви [304, с. 85].

Виконуючи обов'язки керівника Перемишльської єпархії, єпископ не був осторонь освітнього життя студентів. Він постійно цікавився долею семінаристів і постійно відвідував вихованців духовного закладу. Під час своїх візитів до семінарії Й. Коциловський влаштовував чисельні наукові семінари. У ході їх проведення намагався прищепити думку, що головною метою майбутніх священників має стати розповсюдження християнських ідей серед людства.

Завдяки ініціативі Й. Коциловського в семінарії було реформовано систему навчання. Здобувати освіту у закладі вихованці мали п'ять років. Виконуючи повноваження єпископа, Й. Коциловський особисто стежив, щоб до семінарії потрапляли особи з хорошою поведінкою та достатнім рівнем освітньої підготовки. Необхідно наголосити на тому, що чимало вихованців закладу продовжували свою освіту за кордоном. Загалом, упродовж 1918-1939 рр., Перемишльську духовну семінарію закінчило понад 450 вихованців. Значна частина випускників продовжувала служити справі греко-католицької церкви та українській національній справі [343, с. 34].

У 1926 р. митрополит А. Шептицький призначив на посаду ректора Львівської духовної семінарії Йосифа Сліпого, який продовжив активну діяльність, спрямовану на розвиток богословської науки. Своїми першочерговими завданнями він вважав підняття науково-освітнього рівня греко-католицького духовенства та наведення дисципліни в середовищі семінаристів. Першим етапом в реалізації поставлених завдань стала публікація Й. Сліпим «Правил» для студентів духовної семінарії. У них

наголошувалося, що головною метою існуючого духовного закладу має стати формування та виховання особистості майбутніх священиків. У «Правилах» зазначалися порушення, за які передбачалося виключення студентів із семінарії. До них належали: аморальна поведінка, пияцтво, обман і крадіжка [127, арк. 2]. Крім того, семінаристи могли бути відраховані за вихід за межі семінарії без дозволу керівництва. Водночас говорилося, що майбутні церковнослужителі повинні дбати не лише про спасіння своєї душі, але й бути добрими священиками для своїх віруючих [303, с. 85].

Повноваження Й. Сліпого на посаді ректора були досить широкими. Він вирішував як наукові, так і організаційні питання в духовній семінарії. У закладі працювала адміністрація, яка допомагала ректору контролювати наукову діяльність та дисципліну серед учнів. Помічниками Й. Сліпого були духівник, сповідник та префекти. Кожен із цих осіб виконував певні обов'язки. Префекти слідкували за дотриманням порядку в семінарії. Вони надавали дозвіл учням залишати заклад на певний час. Обов'язком духівника було наглядати за тим, щоб всі вихованці семінарії приступали до сповіді та причастя. Й. Сліпий, так само як і його помічники, слідкував за дотриманням дисципліни, для чого він чергував у семінарії.

На думку Й. Сліпого, умовою прийняття до духовної семінарії було насамперед відчуття внутрішнього покликання до священства, добра й сильна воля посвятити себе служінню церкві. Вступаючи до цього закладу, майбутній семінарист подавав документи, в яких вказувалися відомості про успіхи у навчанні, бездоганну поведінку й добрий стан здоров'я. Саме такими якостями мав володіти майбутній священик.

Глава церкви митрополит А. Шептицький зазначав, що перелічених пунктів для формування майбутніх церковнослужителів недостатньо. З його точки зору для виховання справжніх священиків, які готові все своє життя посвятити служінню Богу, необхідно запровадити целібат. Але навколо цього питання точилося багато суперечок. Слід наголосити, що проблема целібату

не має безпосереднього відношення до освіти, проте саме в навчальних закладах це питання детально розглядалося і викликало жваву дискусію.

Переважна більшість греко-католицького духовенства вважала недоцільним здійснювати такі заходи. Вони вважали, що введення целібату стало б початком запровадження латинського обряду в церкві. Все це стало причиною утворення народного комітету, який розгорнув справжню боротьбу проти запровадження целібату. До його складу входили відомі українські діячі: колишній віце-президент Державної Ради Австро-Угорської імперії Юліан Романчук, колишній президент Української парламентської репрезентації Євген Петрушевич, колишній член Австрійської палати Олександр Барвінський та професор Львівського університету Кирило Студинський. Діячі заснованого комітету не поділяли думок щодо целібату і 9 вересня 1918 р. під час зустрічі з митрополитом А. Шептицьким просили переглянути це рішення. Свою позицію вони обґрунтовували тим, що одружені священники виконують свої пастирські обов'язки не гірше, ніж неодружені. Крім того, у родинях священнослужителів формувалася нова українська інтелігенція, дружини священників допомагають своїм чоловікам у їхній пастирській діяльності серед народу, для місійної ж праці достатньо ченців [126, арк. 1]. Відповідаючи представникам комітету, А. Шептицький наголосив на тому, що не збирається примусово запроваджувати целібат, а лише прагне, щоб на чолі духовних закладів перебували неодружені священники. Отже, дана зустріч діячів делегації з митрополитом не дала бажаних результатів, оскільки глава церкви не переглянув свого рішення.

Однак і після відхилення вимог комітету проблема целібату неодноразово піднімалася не лише серед духовенства, а й серед української інтелігенції. У кінцевому результаті на конференції восени 1920 р. єпископи трьох галицьких єпархій прийняли рішення про введення в Галицькій митрополії обов'язкового целібату. Проте дана постанова була виконана лише на території Станіславівської єпархії [339, с. 141].

Рішення щодо запровадження целібату одразу знайшло своє висвітлення як в українській, так і в польській пресі. Зокрема, українські часописи засуджували проголошені нововведення, в той час як польські з захопленням зустріли розпорядження єпископів. Краківський часопис «Час» зазначив: «Целібат піднесе моральну силу духовенства, зробить більш ефективним його душпастирську працю» [127, арк. 35].

Незважаючи на різне ставлення священнослужителів до запровадження целібату, митрополит А. Шептицький доручив Й. Сліпому подбати про його запровадження в духовному закладі. За розпорядженням глави церкви, ректор повинен був додатково виділити кількість місць для охочих вступати до семінарії, які вирішили в майбутньому прийняти священство неодруженими. Сам Й. Сліпий був не в захваті від наказу А. Шептицького, тому дуже часто під час богословських конференцій намагався його оскаржувати. Проте змушений був здійснювати надані вказівки.

У своєму листі від 30 травня 1937 р. до митрополита А. Шептицького Й. Сліпий повідомляв про стан справ щодо запровадження целібату в академії. Зокрема, він відзначав, що на початковому етапі реалізовувати вищепоставлені завдання було вкрай важко. Це пояснювалося тим, що в середовищі священнослужителів проводилися кампанії та протести проти неодруженого кліру [118, арк. 15]. Значна частина викладачів навчального закладу, закликала студентів не підписувати формуляри, де вказувалося про прийняття целібату. Незважаючи на різноманітні протидії з боку духовенства, започаткована справа поступово просувалася вперед. Згідно зі статистичними даними станом на 1926-1930 рр. було висвячено 134 священники, з них 63 виявили бажання прийняти целібат, ще троє неодружених Митрополичий Ординаріат відправив до Страсбурга. П'ятох осіб яких прийняли целібат владика Ладика відправив служити до Канади. Таким чином, всі вищенаведені статистичні дані свідчать про те, що за часів ректорства Й. Сліпого справа щодо запровадження целібату успішно просувалася на відміну від попередніх років існування закладу. У листі до А. Шептицького ректор богословської

академії писав, що «в семінарії за останні 12 років в справі безжених священників зробила більше як від часів свого існування з 1783-1925 рр» [118, арк. 15]. Проте Й. Сліпий констатував, що справа запровадження celibату не завжди давала позитивні результати не лише у душпастирській, але й у науковій діяльності. Як показувала практика, студенти, які погоджувалися бути неодруженими, не виділялися взірцевою поведінкою та особливими знаннями.

Як ректор Й. Сліпий пріоритетним завданням вважав підняття рівня богословської освіти в духовній семінарії. Реалізувати дану ідею він намагався за допомогою товариства «Читальня» богословів імені М. Шашкевича, відновивши його діяльність.

У 1926 р. під керівництвом Й. Сліпого відбулися установчі збори товариства, на яких розроблено його статут. У ньому наголошувалося, що головне завдання «Читальні» полягало у підготовці майбутніх священників до душпастирської та громадської праці серед українського народу [131, арк. 2]. Передбачалося створення наукової бібліотеки та проведення наукових засідань і літературно-музичних вечорів. До складу товариства «Читальні» входили студенти Львівської духовної семінарії. Їх обов'язками було відвідування наукових засідань та сплата членських внесків. Студентів, які не виконували даних розпоряджень, виключали з навчального закладу. «Читальня» богословів повинна була поглиблювати знання студентів з певних предметів.

Основними дисциплінами на першому курсі духовної семінарії були релігійна історія, фундаментальна догматика, обряди і старослов'янська мова, філософія. Студенти другого курсу опановували такі ж предмети. Для вихованців третього та четвертого курсів викладачі читали історію церкви, канонічне право, фундаментальну догматику та інші дисципліни [130, арк. 3].

Й. Сліпий ставив за мету підвищити освітньо-науковий рівень студентів духовної семінарії і планував перетворити цей заклад на зразок вищої установи університетського типу. Таку ідею підтримало Богословське наукове

товариство та митрополича консисторія, яка на своєму засіданні 24 листопада 1927 р. ухвалила клопотання про заснування Богословської академії. Завдяки діяльності Й. Сліпого були укладені «Статути», які 22 лютого 1928 р. затвердив митрополит А. Шептицький.

Велике значення для активізації пізнавальної діяльності і формування особистості майбутніх греко-католицьких священиків у згаданих вище навчальних закладах мали різні гуртки і товариства. Так, при Малій семінарії діяло товариство «Читальня», члени якого займалися науковими дослідженнями, готували доповіді на регулярні засідання цього об'єднання. Учні гімназії створили товариство «Поміч» і займалися не тільки науковою роботою, а й проводили добродійну діяльність для незабезпечених учнів, які здобували освіту у львівських навчальних закладах. У Львівській духовній семінарії діяло також товариство «Читальня», яке, у свою чергу, заснувало ряд профільних гуртків, вело активну видавничу діяльність. У Перемишльській гімназії також існував науковий гурток, який проте діяв не настільки активно, як інші, уже згадані вище.

Підсумовуючи все вищевикладене слід наголосити, що вище греко-католицьке духовенство займалося розбудовою середніх закладів духовної освіти, провідне місце серед яких належало Львівській малій духовній семінарії. Головним завданням даного закладу була підготовка його вихованців до вступу в духовні семінарії.

У 1926 р. завдяки клопотанням ієрархів УГКЦ була заснована Львівська духовна семінарія, яка стала важливим навчальним закладом, що готував майбутніх священнослужителів. Навчально-виховний процес давав можливість семінаристам здобути освіту, формував у них християнські чесноти та активну громадську позицію.

3.3. Розбудова Львівської богословської академії

Упродовж першої половини ХХ ст., Львівська богословська академія була ключовим виховним та освітнім осередком для багатьох галицьких українців. Завдяки клопотанням Й. Сліпого 6 жовтня 1929 р. відбулося відкриття закладу. [130, арк. 2]. Цю подію підтримала велика кількість церковних та світських осіб.

Під час її урочистого заснування з промовою виступив митрополит А. Шептицький, в ній він наголосив на завданнях новоутвореного закладу: «Ті завдання накладає на нас положення нашого краю і нашої церкви на пограниччі західного і східного світу. Це положення накладає на нас роль посередника поміж Сходом і Заходом. Сходові треба надати можливість пізнавати богословію Західної церкви, Заходіві – Східної [216, с. 108].

Основну доповідь про значення і устрій греко-католицької богословської академії виголосив Й. Сліпий. Він наголошував на тому, що головним завданням існуючого духовного закладу є об'єднання українського народу [216, с. 109].

Не менш важливим завданням навчального закладу була підготовка духовенства, формування його науково-освітнього і культурного рівнів. Й. Сліпий підкреслював, що низька освіченість духовенства є важливою проблемою церкви.

На момент заснування в богословській академії існували філософський та теологічний факультети. Головна проблема навчального закладу полягала у відсутності педагогічних працівників. У цей час в академії працювали лише три викладачі, які мали звання професора. У частини працівників не було фахової вищої освіти. Поступово вище зазначені проблеми змогли розв'язати. Протягом 1929-1930-х рр. в академії працювало вже 26 професорів і - 11-на філософському та 15 - на богословському факультетах [305, с. 52].

Становлення академії проходило в умовах політичних переслідувань з боку польського уряду. Ситуація ускладнювалася наявністю економічної

кризи в країні, де панували інфляція та безробіття. Однак, незважаючи на всі негативні наслідки, академії вдалося вижити і продовжити свою роботу.

У 1928-1929 навчальному році на зимовий семестр було записано 172 слухачі. У цей час в академії працювало 18 професорів. На літній семестр залишилося 168 слухачів які продовжили навчання [127, арк. 2]. Серед студентів були не тільки вихідці з Галичини, але й з Болгарії, Чехословаччини, Румунії, Югославії.

Як керівник та науковець, ректор поставив перед собою і усім колективом складні завдання у галузі освіти, науки і виховання. Він прагнув, щоби богословська академія зайняла особливе місце і стала центром вивчення православної та католицької теології.

Й. Сліпий висував високі вимоги як до викладачів, так і до студентів. Він зазначав, що вони повинні добре володіти грецькою та латинською мовами. Слухач мав здобути не лише фахову богословську освіту, але й завершити та доповнити загальну [127, арк. 2].

Завдяки клопотанням Й. Сліпого в академії удосконалилась навчальна програма і було започатковано багато наукових дисциплін, семінарів та гуртків. Зокрема, на філософському факультеті викладали предмети з історії слов'янської мови, історії Близького Сходу, мистецтва та інші.

Один із нових семінарів був присвячений історії церкви. Очолив його М. Чубатий. Головні завдання регламентувалися статутом, у якому зазначалося, що основною метою семінару є доповнення знань студентів із даного предмету. Його слухачами були студенти другого та п'ятого курсів. Для того, щоби вступити на історичний семінар, необхідно було скласти іспит з методики наукової праці. Завдання кожного студента полягало в опрацюванні монографії з історії церкви. Результати своєї роботи вони представляли у вигляді рефератів, які обговорювалися на засіданнях секції [83, арк. 68]. Кількість учасників історичного семінару не була сталою. Наприклад, 1934 р., було виголошено 12 наукових доповідей і 41 студент взяв

участь у їх обговоренні. В наступні роки кількість учасників коливалася від 20 до 42 осіб [88, арк. 3].

Окреме місце ректорат академії відводив музичному вихованню семінаристів. Завдяки його зусиллям засновано кафедру церковної музики. Її очолював Б. Кудрик. Під його керівництвом започатковано заняття з хорового співу. Студенти, які навчалися на вищезазначеній кафедрі, користувалися повагою у середовищі кращих знавців музики. Своім блискучим мистецьким рівнем знань, семінаристи завдячували, передусім, висококваліфікованим диригентам. Упродовж 1920-1930 рр. кількісний склад студентів хорового співу змінювався. Так, у 1925-1926 рр. хор нараховував приблизно 60-70 учасників [133, арк. 7].

Співаки кафедри церковного співу зобов'язані були дотримуватися вимог, вироблених керівництвом. Зокрема, брати активну участь в усіх богослужіннях не лише в академії, але і поза її межами. Свої мистецькі таланти студенти хорового співу мали можливість проявити з нагоди влаштування багатьох урочистих святкувань.

Поглиблювати знання з окремих предметів семінаристи мали змогу на секційних засіданнях, які запроваджувало керівництво «Читальні». Найпершою 1929 р. була заснована суспільна секція, яку очолив Іван Ждан. Вона мала інформувати широкі кола громадськості стосовно суспільних, політичних та ідеологічних питань. На початку свого існування секція нараховувала 14 членів, а на кінець 1930 р. їх кількість збільшилась до 39 [133, арк. 9]. За період її існування відбулося 11 засідань, під час яких студенти виголошували доповіді з суспільно-політичної тематики. До складу «Суспільної секції» входили студенти перших та четвертих курсів.

Великого значення представники «Читальні» надавали видавництву періодичної літератури. З цією метою 1929 р. засновано видавничу секцію, при якій знаходився друкарський гурток. Його діячі займалися брошуруванням книжок. Отримані кошти вони надсилали на благодійні цілі до навчально-освітніх закладів [127, арк. 11].

Зусиллями новоствореної установи було надруковано декілька наукових праць. Серед них варто виділити монографії: професорів релігії М. Чубатого «Історія української церкви» та Л. Лужницького «Історія вселенської церкви». Найбільшого значення набула робота С. Сампари «Теологія», наклад якої становив 91 примірник [126, арк. 12]. Значну перешкоду для видавництва наукової літератури становили фінансові проблеми. Однак, незважаючи на ці чинники, видавництво продовжувало своє існування.

З кожним роком наукова діяльність студентів в «Читальні» поживалювалася. Свідченням цього є їхня активна участь у краєзнавчому, літературному, культурно-історичному та інших гуртках. Щоб не втратити членства в «Читальні», студенти повинні були виголошувати доповіді, тематика яких визначалася керівниками гуртків.

У 1929 р. розгорнула свою діяльність культурно-просвітня секція. До її складу входило 10 студентів. Завдяки ініціативі Й. Сліпого керівництво налагодило стосунки з товариством «Просвіта» у Львові. У зазначених установах студенти повинні були виголошувати доповіді. Але частина студентів не брала активної участі у засіданнях секції. Це обумовлювалося рядом причин. Основна з них полягала в тому, що студентів не цікавили проблеми, які розглядалися на цій секції [141, арк. 7].

Та все ж 1930 р. студенти культурно-просвітньої секції активізували наукову діяльність. Упродовж навчання вони виголосили 5 доповідей у міських львівських читальнях [152, арк. 12].

У 1929 р. керівництво богословської академії заснувало при «Читальні» семінарський літературний гурток. На першому засіданні керівником секції було обрано Романа Чайковського, а Івана Думанського - її секретарем. На початку діяльності в ній нараховувалося дев'ять студентів. Кожен вихованець секції опрацьовував певний літературний твір, після чого, зробивши критичний аналіз тексту у формі реферату, демонстрував свої результати на наукових засіданнях. Першим ґрунтовним дослідженням стала робота студента третього курсу Н. Павлосюка «Форма і зміст у мистецтві». У

подальшому кількість осіб, яких цікавили літературні питання, постійно зростала [130, арк. 3].

Пріоритетним у середовищі дослідників стало вивчення церковного права. Вказана навчальна дисципліна викладалася для студентів 4-5 курсів. Її викладачі ставили високі вимоги до слухачів. Дослідивши певні питання, вони повинні були в своїй роботі подавати не лише думку авторів, але й давати власну оцінку подіям [136, арк. 8]. У ході навчального процесу 27 студентів 4 курсу взяло участь у 20 наукових засіданнях. Планувалося обговорення 12 доповідей, але виголошено було лише вісім. Аналогічна ситуація спостерігалася у навчанні і серед студентів п'ятого курсу. З 22 учасників семінару свої доповіді проголосило тільки вісім. Інертність студентів у науковій діяльності можна пояснити рядом обставин, найголовнішими з яких була відсутність необхідної джерельної бази в бібліотеці академії [135, арк. 3].

Керівництво академії, піклуючись про здоровий спосіб життя студентів, запровадило секцію «Нове життя». Її очолив Іван Шулим, скарбником було призначено Миколу Дазьо, бібліотекарем - Михайла Сарабу. На початку 1929 р. секція нараховувала 39 студентів. У подальшому до її складу записалося 42 особи [132, арк. 2]. З них студентів IV курсу налічувалося – 15 осіб, III – 11, II – 11, I – 35. Головним завданням вихованців було виголошення доповідей, присвячених здоровому способу життя. З такими проблемами вони знайомили не лише своїх однокурсників в академії, але й різних представників, які входили до товариства «Просвіта». Студент Каміра Сафрон заснував три протиалкогольні гуртки у Сугрові і прочитав доповідь «Шкідливість алкоголю» в «Читальні» Хомин Роман виступив у цій же установі з темою «Прогібіція в Америці і в нас», «Шкідливість алкоголю», «Початки і розвій алкогольного промислу». Цей же студент заснував окремий «Протиалкогольний гурток» при парафіяльній церкві в місті Бережани. У період з 1930-1931 рр. семінаристи виголосили шість доповідей у Львові,

23 – на теренах Львівщини, заснували вісім протиалкогольних гуртків та поставили одну виставу, присвячену здоровому способу життя [343, с. 122].

Поряд з науковими семінарами керівництво семінарії заснувало окремі кооперативи та товариства. Під кооперативами малися на увазі товариства, засновані студентами, у яких його учасники займалися не лише науково-освітніми питаннями, а й суспільними справами. 26 жовтня 1926 р. під керівництвом Й. Сліпого відбулися установчі збори та відкриття кооперативу «Визволення». На першому засіданні був розроблений його статут. У ньому зазначалося, що головною метою кооперативу є ознайомлення студентів семінарії з майбутньою громадською працею. Незабаром заснована організація розгорнула активну діяльність. 1931 р. в академії впроваджено для студентів – навчальний курс з основ кооперації. Його програма складалася з теоретичної та практичної частин. Лекції з заснованого навчального предмету викладали Ю. Павликовський, М. Капуста, І. Мартюк та інші.

Крім викладацької роботи, діячі кооперативу займалися видавничою діяльністю і публікували значну кількість наукових праць. Чільне місце серед них займали роботи: М. Конрада «Історія філософії», «Обряди» Л. Глинки, «Супруже право» і «Фундаментальна догматика» та багато інших [339, с. 124]. Передбачалося перевидати «Історію церкви» написану Л. Лужницьким, але ця ідея так і не була реалізована. Виручені за свою роботу кошти діячі кооперативу направляли на благодійні цілі підтримку товариств «Рідна школа», «Просвіта» та «Товариства українських інвалідів» [139, арк. 2].

За ініціативою керівництва академії було засновано товариство «Братство входу в храм Пречистої Діви Марії». Студенти, які до нього належали, повинні були кожний день молитися до Пресвятої Богородиці та приймати Святе причастя. Крім того кожен братчик мав щороку замовити дві Служби Божі за померлих та живих. Необхідно сказати, що духовний рівень студентів товариства був вищий за інших вихованців академії [343, с. 134].

13 січня 1931 р. при братстві засновано «Харитативну секцію», яка мала допомагати не лише семінаристам, але і звичайним студентам. Її діячами було влаштовано безкоштовне харчування для малозабезпечених. При братстві існував «Місійний комітет», який допомагав і забезпечував релігійною літературою емігрантів, які перебували на території Європи та Америки [343, с. 136].

Здібних учнів академії ректор Й. Сліпий відправляв навчатися за кордон. Багато студентів здобувало богословську освіту в місті Інсбрук, у конквіті «Канізіанум», який провадили отці єзуїти на чолі з Гофманом. Вони постійно інформували ректора у своїх листах про свій побут та труднощі під час навчання. Вони повідомляли, що керівництво конквіту проводить політику, спрямовану проти українських студентів. Зокрема, деякі студенти входили до наукового гуртка «Св. Кирила та Мефодія». Необхідно сказати, що до нього належали, як українці, так і поляки. Дуже часто між представниками студентів обох націй відбувалися сварки. Польські студенти ображали на засіданнях українських вихованців і прагнули, щоби керівниками даного гуртка були лише поляки. У такій ситуації українські студенти неодноразово зверталися до о. Гофмана. Але він не захистив їх і став на бік поляків, в результаті чого студенти змушені були залишити гурток [142, арк. 7].

Відповідаючи студентам, Й. Сліпий закликав слухатися керівництво конквіту. Вихованці також зверталися до ректора з проханням надати їм матеріальну допомогу та надіслати підручники для опрацювання наукових досліджень. Такі прохання він задовільняв. Завдяки його сприянням студенти конквіту публікували свої праці у періодичних виданнях «Мета» та «Богословія» [142, арк. 11].

У 1933 р. в богословській академії відбулося урочисте свято, присвячене першому випуску студентів. Навчання закінчило 39 студентів, із яких 5 були висвячені на священників [143, арк. 8]. У ході проведення свята Й. Сліпий виступив з промовою, в якій зазначив: «Шість років тому митрополит

А. Шептицький проголосив заснування богословської академії, для багатьох здавалося, що це спроба овита великими сумнівами на майбутнє. На початку свого існування діяв лише один факультет з трьома звичайними професорами, половина викладачів були лише звичайними катехитами. Однак з академії вийшли молоді люди, священники й світські особи з розвиненим умом, з щирим поглядом на шляхи модерної думки, виносять любов до науки, методику праці й уміння передати знання іншим. Вони стають душею нового життя». Незважаючи на те, що в духовному закладі розпочався активний науковий розвиток, не всі студенти могли похвалитися належними знаннями. Таке становище дуже непокоїло ректора. Тому з наступного навчального року він вирішив приділити посилену увагу науковій діяльності вихованців. Для цього було вирішено запровадити в академії нові семінари та навчальні програми.

У 1935 р. розпочався другий період існування богословської академії. У цей час на богословський факультет записалося 209 студентів, а на філософський 156. Викладацький склад нараховував 15 викладачів на богословському та 12 — на філософському факультетах [303, с. 86]. У новому навчальному році керівництво продовжувало розвивати діючі наукові семінари та впроваджувало нові.

Завдяки ініціативі Й. Сліпого впроваджено семінар слов'янської філології під керівництвом К. Чеховича. Саме за його сприяння видавався журнал «Слово», який виходив двічі на рік. У ньому друкувалися роботи із слов'янської філології та етнографічні матеріали, які самостійно опрацьовували студенти. Наступним семінаром, який започаткував видання окремого журналу, був семінар мистецтвознавства. Проте вийшов лише один номер його видання під назвою: «Мистецтво і культура» [343, с. 120].

Особливе місце ректор богословської академії відводив краєзнавчим дослідженням. Важливу роль у розробці зазначених питань відігравав семінар з історії галицьких парохій. Під час навчання його студенти обробляли

літописи, грамоти, архівні джерела, на основі яких вони писали власні статті [141, арк. 20].

За ініціативою Й. Сліпого засновано богословський відділ, на якому провідне місце посідали предмети та семінари релігієзнавчого напрямку. Одним із них був біблійний семінар. Згідно з розпорядженням керівництва, до нього входили лише випускники академії та студенти третього і четвертого курсів, які володіли знаннями з методології. У роботі семінару брав участь 41 слухач, а в період з 1936-1937 рр. кількість учасників зменшилась до 16 [343, с. 55]. На засіданнях студенти обговорювали богословські питання. Першу доповідь, присвячену «Юдській провінції в часи Неємії» виголосив керівник біблійного семінару. У дослідженні розглядалися історичні особи Осдра та Неємія, їх уряд, та ставлення до реформ у юдейській провінції, і взаємини із сусідами самаритянами. Велику увагу приділено Санбалатові-самарятанському сатрапові [343, с. 168].

Проте 1935 р. семінар припинив своє існування. Лише з 1936 р. його діяльність відновила. На засіданнях обговорювалася книга пророка Ісаї, після чого на основі поданих в ній фактів робилися наукові дослідження. Серед них найбільшого значення набули такі теми: «Політична діяльність пророка Ісайї», «Пророк Ісаїя як геній», «Біблія і біблійний рух в останні роки» та багато інших [343, с. 170].

Ще одним семінаром, який займався богословською тематикою був гоміолетичний. Відвідувати його могли лише студенти п'ятих курсів академії. Їх обов'язком було виголошувати на секційних засіданнях хоча б одну проповідь. Необхідно сказати, що у перший рік заснування семінару 1934 р. студенти прочитали 41 проповідь, згодом їх кількість збільшилася до 69 [141, арк. 23].

Керівництво гоміолетичного семінару ставило високі вимоги до своїх студентів. Вони полягали у тому, що члени гуртка повинні не лише володіти знаннями з предмету, але й вміти вірцево подавати досліджену інформацію. Для того щоб, студенти навчилися це робити, з третього курсу в академії

існував спеціальний семінар, на якому учні та всі бажаючі могли слухати курс риторики.

Як засновник і організатор багатьох наукових студій Й. Сліпий велику увагу приділяв формуванню фондів бібліотек. Він уважав, «що необхідно переглянути всі церковні і парохіяльні бібліотеки, в яких ще криються великі цінності, заховані в воєнним лихолітті і які мають врятувати перед загибеллю [216, с. 108].

Й. Сліпий докладав багато зусиль для розвитку науки в межах академії. Для цього необхідно було зростання наукового рівня викладачів. Багато науковців академії отримували професорські ступені, але звання академіка здобути було дуже важко. Й. Сліпий неодноразово звертався із проханням до Риму про можливість надання академічних ступенів для своїх колег-професорів, але ці прохання не увінчалися успіхом.

Попри все, ректору вдалося перетворити богословську академію в справжній науковий осередок. Зусиллями викладачів була опублікована низка наукових праць, які видавалися в серіях під назвою: «Праці греко-католицької Богословської академії у Львові». Серед них варто виділити такі роботи: «Історія духовної семінарії» Б. Кархута та «Догматика нез'єданого сходу» Б. Кудрика та інші» [304, с. 109].

Багато робіт Богословської академії публікувалися у видавництві «Богослов'я» та «В працях Богословського наукового товариства» (БНТ). У серії БНТ з'явилися твори Й. Сліпого «Священномученик Й. Кунцевич – матеріали і розвідки з нагоди ювілею» і С. Кархута «Грамматика церковнослов'янської мови» та «Унійний з'їзд у Львові» [304, с. 110].

Сам Й. Сліпий мав намір видати підручник з богослов'я. У передмові до праці «Загальна наука про св. Тайни» він писав: «Уже від початку професорства в Богословській академії задумав я написати підручник догматичного богослов'я для слухачів академії та й для священників і світських кіл, які бажають познайомитися з богословською наукою». Підручник

Й. Сліпого був готовий до друку, але не був виданий через відсутність паперу» [339, с. 110].

У період німецької окупації відновилася діяльність богословської академії 1941-1944 р. Й. Сліпий продовжив свою діяльність на посаді ректора академії. Завдяки його зусиллям був відновлений викладацький склад. Він запросив відомих богословів і викладачів загальноосвітніх дисциплін. Академію вдалося закінчити багатьом майбутнім богословам.

У 1941 р. в богословській академії навчалось понад 70 осіб. Професорський склад, згідно відомостей Львівської академії, нараховував 27 викладачів. Й. Сліпий хотів у цей складний час залучити до наукової праці як можна більше науковців. Необхідно зазначити, що в академії в цей час існувало два факультети — богословський і філософський. Незважаючи на складні політичні та економічні обставини, наукове життя в Богословській академії продовжувало розвиватися. Багато студентів працювало над своїми дипломними роботами, аби в найближчому майбутньому здобути академічні ступені. З 500 студентів, які навчалися в період 1941-1944 рр., лише 60 отримали дипломи. За даними, які наводить дослідниця О. Сурмач, на 1944 р. в академії нараховувалося 27 викладачів, серед них на богословському факультеті 15 професорів. На філософському працювало 12 професорів. Серед предметів, які викладалися в духовному закладі були: догматика, гомілетика, апологетика, історія церкви, біблійні науки, пасторальні літургики [339, с. 185]. Зокрема, митрополит А. Шептицький викладав аскетичку і містику. Догматику й апологетику читав Й. Сліпий та С. Сампара. Історію церкви викладали П. Табінський, К. Богачевський, Л. Лужницький, Б. Андрохович.

Не менш активно розвивалося наукове життя на філософському факультеті. Викладачі духовного закладу читали найрізноманітніші дисципліни. Так, М. Чарнецький читав філософію, К. Чехович — старослов'янську мову, М. Соневицький — грецьку та латинську мови [339, с. 188].

У першому кварталі 1945 р. в академії діяв музичний факультет. Викладачі Рудь С. і Людкевич В. проводили для студентів лекції з естетики та хорового співу. Але головна проблема для нормальної роботи даного факультету пов'язувалася із відсутністю приміщення [133, арк. 12]. А 1945 р., після закінчення Другої світової війни і відновлення радянської влади у Східній Галичині, богословська академія була остаточно закрыта. Значна кількість її випускників та професорів опинилася в радянських концтаборах.

Таким чином, дослідження освітньої діяльності ієрархів церкви, дозволяє стверджувати, що важлива роль у розбудові закладів духовної освіти належало Львівській богословській академії. Навчально-виховна діяльність у закладі була поставлена на високому рівні. Керівництво академії налагоджувало зв'язки та співпрацю з світськими організаціями та товариствами.

З'ясовано, що освітня діяльність вищого греко-католицького духовенства була активною і системною. Незважаючи на непослідовну і жорстоку політику польської влади щодо українського населення, академія стала справжнім науковим осередком для викладачів та студентів.

Відзначено, що з встановленням радянської влади діяльність навчального закладу припинилася. Лише на короткий період було відновлено його роботу у часи німецької окупації, які закінчилися з поверненням радянської влади.

Таким чином, у першій половині ХХ ст. важливим напрямом просвітницької діяльності ієрархів УГКЦ була освітня робота. Представники духовенства створили мережу початкових, середніх та духовних навчальних закладів. До її розбудови активно долучалося духовенство та черниці монастирів.

Завдяки їх ініціативі були засновані початкові школи. Навчальний процес в них відбувався на доволі високому рівні. Свідченням цього є величезна кількість предметів, які викладалися у школі. Крім вивчення

релігійних предметів, учні школи мали змогу отримувати знання з німецької, польської та інших мов.

Підкреслено, що наступною сходинкою в системі освіти були гімназії. Перша з них розпочала функціонувати у 1906 р. під керівництвом В. Щурата. Навчальний заклад вважався школою класичного типу і складався з восьми класів. Навчально-виховну діяльність в гімназії здійснювали не лише священники, але й світські особи. Іншим видом шкіл заснованими духовенством та черницями були фахові навчальні заклади. Вони давали змогу вихованцям не лише здобути знання з окремих предметів, але й готували до майбутніх професій.

Відмічено, що основну увагу ієрархи церкви надавали розвитку духовної освіти. За ініціативою А. Шептицького у 1919 р. була заснована Мала духовна семінарія, яка готувала учнів до вступу в духовні семінарії.

Підкреслено, що серед середніх духовних закладів важливе місце належало заснованій у 1926 р. Львівській духовній семінарії, яку очолював Й. Сліпий. Її завдання полягало у підготовці священників. Навчально-виховний процес поглиблювали гуртки та семінари, що діяли в закладі. З 1929 р. Львівська духовна семінарія була трансформована в академію. Греко-католицьке духовенство проводило там системну і багатогранну роботу, підвищуючи як загальний рівень освіти українського населення, так і освітній рівень священників.

Зазначено, що встановлення радянської влади супроводжувалося поступовим наступом на УГКЦ. Почався цей процес із закриттям Львівської богословської академії та репресіями проти викладачів. Короткий період відновлення діяльності у період нацистської окупації з ініціативи самого греко-католицького духовенства і віруючих закінчився з поверненням радянської влади.

РОЗДІЛ 4

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІЄРАРХІВ УГКЦ

4.1. Участь у громадсько-політичних процесах у період Австро-Угорської імперії (1901-1918 рр.)

На початку ХХ ст. на західноукраїнських землях домінуючі позиції займала УГКЦ. Проте розвивати активну діяльність їй було дуже складно, що зумовлювалося політичною та економічною ситуацією, яка існувала в регіоні, що входив до складу Австро-Угорської імперії. Захищати культурні, освітні та фінансові права українців мав крайовий сейм. Але, попри наявність усіх названих політичних установ населення Східної Галичини переживало складні часи. До значних недоліків слід зарахувати відсутність налагодженого промислового виробництва. Адже в основному західноукраїнські землі були аграрним краєм, де серед великих землевласників домінували іноземці, як правило поляки, які своєю політикою змушували емігрувати значну кількість селян. За цих обставин соціальне напруження та українсько-польське протистояння наростало. Відповіддю на посилення іноземного впливу в Галичині стало виникнення двох суспільно-політичних течій – москвофілів та народовців.

Згодом між ними розгорнулася запекла боротьба. Радикальна москвофільська течія у своїх політичних поглядах орієнтувалася на самодержавну Росію, а що стосується церковних питань, – зовсім не визнавала існуючу УГКЦ. Її помірковані представники, хоча і орієнтувалися на Москву, та все ж бажали залишатися католиками [341, с. 123]. Значна частина української інтелігенції, яка представляла народовський табір, не підтримувала політичних уподобань москвофілів.

Саме в таких складних умовах очолити УГКЦ довелося А. Шептицькому. Обійнявши посаду митрополита, він активно включився в політичне життя Східної Галичини. Будучи добре обізнаним із суспільною

ситуацією в регіоні, глава церкви у своєму першому публічному виступі висловив власну думку щодо конфлікту між москвофілами та народовцями. У ньому він зазначив: «Я старався ніколи не ставати на боці однієї чи другої партії між своїми вірними. А це було важко, бо поділ стосувався самого поняття національної ідеї. Потрібно було багато років праці, доки мій народ зрозумів, що рушієм моїх справ була любов до всього мого народу. У всіх тих випадках я мусив навіть зректися того, що могло бути моєю особистою думкою чи бажанням» [341, с. 123].

28 грудня 1901 р. А. Шептицького обрано на посаду віце-маршала Галицького сейму, а з 1903 р. він став членом австрійської «Ради Панів». Початок політичної кар'єри митрополита співпав з виступами студентів у Львові за свої політичні права. Ставши депутатом А. Шептицький змушений був на знак протесту проти утисків українських вихованців, закрити духовну семінарію у Львові. Ця подія стала першим політичним виступом у житті митрополита. Він відстоював не лише освітні права українців на власний університет, але й прагнув відкрити гімназію у Станіславові. Саме з такою пропозицією 1902 р. він звернувся до Галицького сейму [319, с. 78].

Дослідник А. Мисечко відзначав, що з подіями, які відбувалися у Львові, була добре обізнана українська громадськість Одеси. На його думку, дана інформація надходила туди завдяки нелегальному ввезенню періодичної літератури. Свідченням цього є лист М. Литвиновича до І. Липи. У ньому він повідомляв свого товариша, що через суперечки М. Грушевського з професором М. Твардовським, ректор університету Рідібер заборонив українським студентам брати участь в акціях протесту. Однак найбільшою мірою покарання стало виключення чотирьох вихованців з навчального закладу [319, с. 76].

Галицька інтелігенція, починаючи з 1901 р., проводила активні заходи для здобуття права відкрити український університет. Перешкодою для позитивного вирішення цього питання була антиукраїнська політика поляків, які активно протистояли створенню вищої української школи. Справа

відкриття університету в Галичині була надзвичайно актуальною, оскільки взаємна ненависть українських і польських студентів призводила до частих сутичок, у яких були траплялися випадки вбивства.

Вирішення питання відкриття закладу призупинилось у зв'язку з укладенням у 1908 р. таємного польсько-російського пакту, який за своїм змістом був спрямований проти національного руху в Галичині [319, с. 87]. Він сприяв посиленню русофільського табору, що було вигідно для поляків, які мали підстави представити українців перед віденськими керівними колами як антидержавний елемент, прихильний до Росії.

Митрополит спостерігав за всіма процесами, які відбувались у державі та в краї і, розуміючи потребу для української нації у відкритті університету, активно включився в полеміку з цього питання. Маючи вільний доступ до трибун найвищих законодавчих органів країни, А. Шептицький 28 червня 1910 р. на 11 засіданні 22 сесії Палати панів при розгляді бюджету виголосив промову у справі потреби його заснування. «Треба признати, що нарід з кількістю три і пів мільона – отже займає четверте місце серед націй імперії, нарід, що його національний і культурний розвиток вимагає річно цілих рядів священників, учителів середніх шкіл, урядовців суддів та інших академічно об'єднаних фахівців, не може на довший час обійтися без університету й мусить відчувати це, як пекучу потребу, щоб такий університет був заснований» [341, с. 109].

Після цієї промови митрополит до кінця своїх днів уже не полишав спроб заснувати український університет, використовуючи свій авторитет і владу, постійно доводив його необхідність перед державними інстанціями. Польська політична верхівка бачила в цьому для себе велику небезпеку, тому активно перешкоджала цим домаганням.

Міжнародна політична ситуація в передвоєнний період позитивно вплинула на ставлення Відня до українців. Австро-Угорській імперії потрібно було мати ідеологічно надійне населення на сході держави. Відносини з Росією значно погіршились і наближались до воєнного вирішення. З огляду на

такі обставини, попри усі протести поляків, уряд вирішив поставитись лояльніше до русинів, сподіваючись такими заходами «закріпити» із своєї сторони кордон з московщиною. Внаслідок цього у 1913 р. з'явився цісарський указ про заснування українського університету у Львові, який згідно з документами мав розпочати свою діяльність з 1 вересня 1916 р. Проте, здійснити такі наміри не вдалося у зв'язку з подіями Першої світової війни [341, с. 76].

З 1907 р. А. Шептицький регулярно разом із греко-католицькими єпископами звертався до духовенства у справі виборів до парламенту. Причиною для цього були виборчі реформи, проведені цісарем, за якими кожен повнолітній громадянин Австро-Угорської імперії брав участь у виборах. Запровадження цих реформ було деякою мірою заслугою митрополита, який в 1906 р. очолив українську делегацію.

Завдяки ініціативі митрополита вибори до Австрійського парламенту все-таки успішно відбулися. Свідченням цього є те, що на основі загального виборчого права українці отримали 27 мандатів. Відповіддю з боку церкви на новий закон стало пастирське послання, видане в січні 1907 р., «О виборах до парламенту». В даній постанові духовенство закликала громадян використати вибори для добра церкви та українського народу. Свідченням цього є те, що в одній із статей закону вказувалося: «Вибирати послів до парламенту мусимо їх не лишено питати, чи суть добрими патріотами, але мусимо також питати, чи суть добрими християнами католиками» [341, с. 66].

З початком війни українські землі опинилися між двох ворожих сил – Російською та Австро-Угорською імперіями, а їх населення було втягнуте у вир політичної боротьби за чужі інтереси. У такій складній ситуації добре зорієнтувалися галицькі українці, які прагнули використати міждержавні суперечки для досягнення державної незалежності. Митрополит А. Шептицький усвідомлював, що в разі австрійської перемоги можливе не лише відокремлення Східної України від Росії, але й відродження на цих землях УГКЦ [341, с. 34].

Виходячи з цього, він надіслав до австрійського уряду «Меморіал», в якому виклав свій проект розв'язання української проблеми. На думку митрополита, передувати цим подіям мало укладання мирних угод між державами. А. Шептицький зазначав: «Це не тільки сприятиме діям нашого війська, але й спричинить повстання в Україні та відірвання її від Росії» [10, с. 125]. У цьому ж меморіалі митрополит висловлював свої думки і щодо подальшої долі церкви: «Нова організація української церкви буде підпорядкована світській та військовій владі, а керівництво очоле митрополит галицький. Митрополичі декрети будуть узгоджуватися із засадами Східної церкви та традиціями митрополії. Якщо ці заарядження будуть прийняті в душі послуху, а так буде, тоді буде створена центральна державна влада в Україні і церква» [10, с. 125].

Таким чином, події Першої світової війни, викликали симпатії та антипатії українців, особливо їх провідників. Митрополит А. Шептицький не став у цьому випадку винятком. 29 червня 1914 р., він звернувся з пастирським посланням до духовенства з приводу вбивства в Сараєво Франца Фердинанда, де засуджував вказані події, назвавши їх «огідним злочинством» [342, с. 122].

Наприкінці липня 1914 р. у Відні відбулася таємна нарада під керівництвом міністра іноземних справ графа Берхтольда, де за участю А. Шептицького обговорювалося план дій щодо українського питання. Після повернення до Львова митрополит розробив власний проект устрою України. В ньому зазначалося: «Як тільки переможе австрійська армія, вступить на територію російської України, нам доведеться вирішувати потрібне завдання: військової, правової і церковної організації в краю. Виконання цих завдань повинно бути здійснено частково по можливості будь-якою мирною конференцією, щоб ці області на всякий випадок відокремити від Росії» [208, с. 57].

Австрійський монарх після оголошення війни Сербії звернувся з маніфестом «До моїх народів», у якому закликав усі народи імперії

згуртуватися навколо престолу для її захисту. А. Шептицький позитивно ж відреагував на маніфест і 29 липня 1914 р., звернувся до всіх віруючих з пастирським листом, в якому закликав зберігати вірність імператору і стати на захист австрійської держави: «Настала хвиля, в якій жертвою майна і крові маємо доказати нашу вірність для його освяченої особи для династії і престолу» [208, с. 58.].

З окупацією західноукраїнських земель російськими військами почалася низка перетворень. Генерал-губернатор краю О. Бобринський заявив: «Східна Галичина - невідільна частина великої Росії, на тих землях місцеве населення завжди було руське, тому їх адміністрація має бути заснована на російських началах» [208, с. 58].

Нова окупаційна влада розпочала наводити свої порядки, насамперед в її наміри входило навернення греко-католицьких священників до російської православної церкви. Важливе значення російське керівництво надавало ідеї усуненню митрополита А. Шептицького та єпископа Г. Хомишина з керівних посад УГКЦ. Сучасний дослідник О. Єгрешій вважає, що на той період часу уніатів вважали духовною опорою українського сепаратизму, пропагандистом «мазепинства» [276, с. 40]. Керівники держави прагнули підпорядкувати УГКЦ Російському Синоду, проти чого рішуче виступив А. Шептицький. 6 вересня 1914 р., він виголосив проповідь у якій закликав населення боронити віру перед наступом Росії. Представники російської влади використали цей факт у своїх інтересах і почали шукати документальні докази, які б доводили провину А. Шептицького. Під час обшуку в митрополичому будинку жандармам вдалося віднайти відозви та оголошення «Головної Української ради» від 3 та 6 серпня 1914 р, оголошення «Української Бойової Управи, протоколи нарад та візитні картки з прізвищами членів «Союзу визволення України». Серед найважливіших доказів, які доводили провину митрополита, є доповідна записка М. Меленевського та О. Скорописа-Йолтуховського на ім'я А. Шептицького, в яких викладалися рекомендації для австро-угорського та монархів, як здобути симпатії

українського народу і власноручна записка глави УГКЦ «Про майбутній військовий, правовий і церковний устрій Російської України» [211, с. 82]. Наслідком цього став арешт і заслання А. Шептицького спочатку до Новгороду, а згодом до Курська.

Керівництво Ватикану та Відня неодноразово домовлялися з діячами російської влади про видачу їм митрополита. Проте усі переговори завершувалися безрезультатно. Правлячі кола держави регулярно переводили А. Шептицького з місця на місце, що викликало протест не лише серед духовенства Західної церкви, а й спротив з боку російської інтелігенції. Активно засудив свавілля світської влади О. Керенський.

Аналогічні дії по відношенню до духовенства російська влада вчинила і з іншими священиками. На такі події одразу відреагував єпископ Станіславівської єпархії Г. Хомишин. У 1915 р., він разом зі священиками Т. Войнаровським та П. Філясом написав звернення до Папи Римського Бенедикта XV «Про долю і становище українського католицького духовенства». У ньому представники церкви наводили факти переслідування галицьких українців російською адміністрацією та просили Папу при можливості зупинити репресивну політику [273, с. 385]

У травні 1915 р., в результаті військових операцій австрійській армії вдалося витіснити росіян з Галичини. Після цього Г. Хомишин написав Пастирське послання до духовенства і вірних «О допустах Божих в часі війни». У ньому він звинуватив представників Руської народної партії у зраді українського народу на користь росіян. Єпископ Г. Хомишин зауважив: «Москвофільська партія не вийшла з осередку душі народу, але штучно зістала витворена платними агентами російськими, а підтримувана противниками добра нашого народу» [273, с. 85]. Глава Станіславівської єпархії відзначав, що москвофільська пропаганда в Галичині мала два завдання: з політичного боку – віддалити українців від австрійської держави і приєднати до Росії, а з релігійного – замість католицької віри нав'язати православ'я [252, с. 23].

Після Лютневої революції 1917 р, Тимчасовий Уряд дав згоду на звільнення митрополита. Повертаючись із заслання він прибув до Петрограду, де його урочисто вітали члени української делегації О. Лотоцький та М. Славинський. Перебуваючи на території російської держави А. Шептицький, активно включився не лише в церковну, але й політичну діяльність.

Згодом, митрополит вирушив до Києва, напевно ця подорож була пов'язана з утворенням Української Центральної Ради. Глава церкви підтримав нове державотворення, відзначаючи, що «З цього часу починається нова історична епоха для українців» [367, с. 122].

Водночас керівництво Центральної Ради, в переважній більшості соціалістичного спрямування, негативно відреагувало на приїзд А. Шептицького до Києва. На засіданнях Ради депутати виробляли стратегію прийому «уніатського митрополита». 24 квітня було винесено на порядок денний питання «Про Шептицького» [367, с. 123], активно працював над програмою прийому спеціально створений комітет, внаслідок цього було вирішено зустріти митрополита Андрея, «але не занадто пишно». Він відбувся 28 квітня; гостя вітали М. Грушевський, С. Русова та інші представники влади.

Неоднозначною була реакція В. Винниченка на приїзд греко-католицького Владика, про що довідуємось з короткого опису М. Грушевського цих подій: «Винниченко спочатку дуже заворушився робити йому народне прийняття, як національному героєві, але хтось, мабуть, в останній момент нагадав йому, що як соціал-демократові йому не випадає робити таку парадну клерикалові, і він попросту не прийшов» [367, с. 123]. Це важлива деталь до портрета одного з державних керівників, яка розкриває його непослідовність у діях. Такий висновок впливає і з іншого джерела – спогадів Л. Цегельського про зустріч із Винниченком 19 грудня 1918 р. У розмові останній висловив бажання поставити Андрея Шептицького «на митрополита всієї України, православ'я скасуємо. Це воно нас завело під царя

восточного. Ваша Унія добра для відрізнення і від Польщі і від Москви» [367, с. 123]. Судячи із цього, від такої людини неможливо було сподіватись реальних, раціональних та політично далекоглядних кроків, що незабаром негативно позначилось на історичних подіях Української революції.

Крім органів Центральної Ради, митрополит Андрей відвідав селянський з'їзд, делегати якого прийняли гостя з великим захопленням і пошаною. Найбільшим досягненням перебування архієпископа у Києві було встановлення Апостольського вікаріату України на чолі з отцем М. Цегельським, що мало не тільки релігійний а й консолідуючий характер: відповідало національному ідеалові митрополита – у вільній об'єднаній Україні – єдина Церква, визнана Ватиканом.

10 вересня 1917 р. митрополит повернувся до Львова, де його урочисто зустріли віруючі. Перші пастирські листи А. Шептицького з нагоди розпаду Російської імперії й утворення УНР були спрямовані на етнополітичну консолідацію українців. Вони орієнтували клір на самовіддану працю в ім'я відродження зруйнованих в роки війни церковних структур [208, с. 58].

Історик І. Гриньох цілком слушно зауважує, що греко-католицьке духовенство у національно-визвольній боротьбі початку ХХ ст. у Східній Галичині стало носієм ідей української державності і союзником народу у боротьбі за національні права [253, с. 23]. Новітню добу змагань започаткував легіон Українських січових стрільців. Він був перетворений під час війни на військову формацію з власною символікою. З перших днів заснування легіон став об'єктом духовної опіки греко-католицького духовенства. 27-28 жовтня 1917 р. його військові частини легіону у Києві відвідав митрополит А. Шептицький, який освятив прапор січових стрільців. Діяльність церкви була спрямована на консолідацію національно-державних сил українців, охоплювала сотні тисяч вояків австрійської армії. Лише на фронті було створено 226 польових каплиць. Великою популярністю серед військових користувався релігійний часопис «Місіонер», який публікував послання

ієрархів церкви, статті духовного змісту, а також інформував громадян про події війни.

Таким чином, представники вищої греко-католицької ієрархії брали активну участь у суспільно-політичних процесах. Проявом політичної діяльності митрополита УГКЦ стала парламентська робота та промова виголошена в Палаті Панів.

Висвітлено роль глави церкви в боротьбі депутатів за виборчу реформу, з метою включення українців до складу Австро-Угорського парламенту.

Аналізується меморандум митрополита до центральних держав, у якому викладено проект державного устрою України у військовий період. У випадку перемоги австрійців передбачалося провести реорганізацію принципів громадського та церковного життя.

4.2. Взаємини з урядами УНР і ЗУНР

Падіння самодержавства в Російській імперії в 1917 р., сприяло розвитку та активізації національно-визвольних процесів. З моменту проголошення Української Центральної Ради греко-католицьке духовенство в тому числі й А. Шептицький підтримували державотворчі процеси в Україні. Свідченням цього є те, що після проголошення IV універсалу Центральної Ради ієрархи церкви видали спільне пастирське послання, в якому схвалювали державницькі ідеї, проголошуючи, що починається нова історична епоха для народу. Священнослужителі у своїх відозвах зазначали: «Будемо домагатися, щоби не ставляв ніхто ніякої перепони у всесторонньому розвитку національного життя і культури українського народу, а навпаки служив йому і зичливо відносився до всіх його справ» [272, с. 41].

Національно-державна позиція А. Шептицького знайшла вияв у підтримці ним Берестейського мирного договору за умовами якого українські землі Холмщини та Підляшшя увійшли до складу УНР. У лютому 1918 р. у

Відні митрополит виступив з промовою, відстоюючи право народів на державне та політичне самовизначення. Крім того, глава церкви подякував керівництву австрійського уряду за розуміння українських прагнень й підтримав право на самовизначення Східної Галичини [272, с. 52].

Події 1918 р. ознаменувалися розпадом Австро-Угорської імперії та утворенні на її уламках незалежних держав. Уже 18-19 жовтня 1918 р. у Львові відбулося зібрання 500 українських громадсько-політичних і релігійних діячів, які обрали Українську Національну Раду й оголосили про створення на українських етнічних землях незалежної української держави. Політичний курс греко-католицької церкви відповідав національно-політичним інтересам народу, який рішуче підтримав вищеназвані ухвали. Єпископ станіславівської єпархії Г. Хомишин та митрополит А. Шептицький були обрані до Національної Ради й активно включилися у її політичну роботу [272, с. 53].

1 листопада 1918 р. під керівництвом вищеназваного органу спалахнуло збройне повстання. Греко-католицьке духовенство взяло активну участь у революційних подіях та розбудові Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). Митрополит А. Шептицький всіляко підтримував її державотворчу діяльність. 9 листопада відбулося формування уряду, в якому посаду державного секретаря віросповідання зайняв О. Барвінський. За законами ЗУНР низовими органами влади призначалися на посаду повітові комісари зі складу Національних Рад, у діяльності яких брали участь священики. Вони були серед безпосередніх організаторів переобрання влади на Золочівщині. У листопаді 1918 р. священнослужителі ввійшли до складу виконавчих й представницьких органів. Зокрема, у Косівській повітській раді з 25 членів четверо були священиками. Сучасний історик Р. Делятинський посилаючись на документальні джерела, стверджує: «Кожен десятий член ЗУНР був священнослужитель. Духovenство брало активну і ключову участь у партійно-політичній діяльності, адже більшість світської інтелігенції мобілізували до австрійського війська та української Галицької Армії (УГА)» [219, с. 69].

Державне будівництво ЗУНР проходило у складних умовах польсько-української війни. З перших днів її існування Польща розпочала військові дії з метою приєднання західноукраїнських земель. Упродовж усього періоду національно-визвольних змагань діячі греко-католицької церкви відігравали важливу роль у становленні органів виконавчої та законодавчої влади ЗУНР. Незважаючи на те, що після падіння Львова А. Шептицького конфінували у митрополичій палаті, він продовжував відстоювати інтереси церкви та уряду. За його дорученням станіславівський єпископ Г. Хомишин звернувся до мирян з пастирським листом, у якому дав розпорядження всім священикам згадувати в літургіях президента Національної Ради Є. Петрушевича.

Після створення збройних формувань УГА до її бойових груп була запрошена значна кількість священиків, які стали польовими духівниками. Частина представників церкви добровільно обслуговувала фронтові частини установи та шпиталі. Духовенство займалося патріотичним вихованням і піднесенням морально-бойового настрою старшин та стрільців. Польові духівники галицької армії перейняли традиції капеланів легіону січових стрільців. З усіх військових формувань доби національно-визвольних змагань інститут польового духовенства існував лише в галицькій армії. Її особовий склад відзначався високим моральним духом і дисциплінованістю. В армії існувала організаційна система капеланів, яку очолював капітан УСС Микола Гнат [219, с. 69]. Інститут польового духівництва було ліквідовано під час тимчасового перебування УГА у складі Червоної армії в 1920 р. Чимало греко-католицьких священиків у цей час повернулися до Галичини і продовжували свою церковну діяльність, але багато з них потрапило до концтаборів. За даними, які наводить дослідник Р. Делятинський, кількість заарештованих українських священиків становила близько однієї тисячі осіб. У Станіславівській єпархії представниками польської влади було затримано 85 священиків. Проте найбільше арештів проведено у Станіславі. Тут інтернували душпастирів Ф. Щепковича, А. Бойчука, В. Навроцького. Під арештом перебували і шість семінаристів.

Поляки не могли змиритись із втратою Галичини, тому 28 жовтня у Кракові створили ліквідаційну комісію, яка 1 листопада мала прибути до Львова. Лідер Центрального військового комітету Д. Вітовський, знаючи про наміри поляків, закликав 31 жовтня ЦВК «взяти цієї ночі Львів у свої руки, бо інакше його завтра візьмуть поляки» [41, с. 633]. Мала чисельність українських військових частин у місті і тільки частковий контроль над містом створили сприятливі умови для збройного наступу польської опозиції, яка з перших днів «листопадового зриву» розпочала польсько-українську війну. Численні польські збройні угруповання остаточно витіснили українські військові частини.

Митрополит Андрей Шептицький під час боїв, які точилися на вулицях міста, перебував у своїй митрополичій резиденції у Львові. Хоч Владика брав активну участь у проголошенні ЗУНР, проте впродовж майже усього конфлікту обмежився посередницькими клопотаннями з урегулювання конфлікту між двома сторонами. Незважаючи на політичні і військові перипетії, А. Шептицький залишився в окупованому поляками Львові, хоч знав про їх неприховану неприязнь до себе. Виникає логічне запитання: чому греко-католицький митрополит не пішов на територію, контрольовану УГА? Неможливо з повною упевненістю твердити, якими мотивами керувався у даній ситуації А. Шептицький, однак потрібно погодитись, що таке рішення було цілком виправдане з політичної та релігійної точок зору. Перебуваючи в окупованому Львові, митрополит виконував покладені на нього духовні функції, чим забезпечив нейтральність греко-католицької церкви у військовому конфлікті. Під час українсько-польської війни польська сторона звинувачувала А. Шептицького у зв'язках із керівництвом ЗУНР. Зрозуміло, якщо б митрополит залишив Львів, то це дало б підстави польським адміністративним органам не допустити існування у цьому місті греко-католицького митрополичого престолу, а також звинуватити Владика у прямому зв'язку з Є. Петрушевичем і пропаганді «братовбивства».

Польська влада розуміла, що А. Шептицький, навіть не беручи активної участі в політичних подіях, був натхненником визвольного руху. Окупаційні сили, зважаючи на «переваги» військового часу, намагались максимально використати ситуацію для терору й дискримінації УГКЦ. Апогеєм тиску на церковні кола з боку польських військових був лист генерала Є. Розвадовського, написаний 2 січня 1919 р. митрополитові А. Шептицькому зі звинуваченнями греко-католицького духовенства, яке, за словами генерала, «не сприяло зм'якшенню варварського способу ведення війни українцями» [10, с. 101].

Поява цього листа на сторінках польської преси з офіційним коментарем примусила А. Шептицького офіційно дати аргументовану відповідь. Реакція митрополита повністю виправдана, адже стверджувалось, що «греко-католицьке духовенство є в згоді і постійному контакті з українськими керівними колами», а «мовчання є результат не випадкової стриманості, а співпраці українців обох боків лінії воєнних дій» [23, с. 3]. Правда, у своєму спростуванні митрополит обминув гострі кути в польсько-українських відносинах, зокрема ті, що стосувалися зловживання поляками владою на захоплених українських землях.

Опубліковане звинувачення заплямувало честь і християнську гідність українського духовенства не тільки перед їх вірними, які, можливо, схвалили б таку позицію парохів, а й перед лицем усього католицького світу. А. Шептицькому було надзвичайно легко спростовувати наклепи, оскільки він стояв на правдивих позиціях. «Хоча багато разів були проведені повторювані труси у всіх священників, у всіх церковних інституціях, у всіх монастирях, наскільки мені відомо, нічого не було знайдено чи доведено, що могло б послужити підставою для докорів або навіть виправдати вже прийняті заходи» [12, с. 124].

Крім того, поляки звинувачували А. Шептицького у відсутності з його боку контролю за діями усіх парохів, на що отримали дуже цікаву і дипломатичну відповідь: «Якщо ви — польська влада надаєте значення чисто

християнській дії з мого боку, я готовий, отримавши необхідний дозвіл, відправитись по той бік лінії воєнної дії і, відвідавши усі місця, де знаходяться польські полонені та злочинці, спробувати в разі необхідності усунути причини справедливих скарг, і звернутися до духовенства і населення на основі власних спостережень» [12, с. 95]. Така пропозиція «обеззброїла» окупаційну владу адже подібного дозволу, звичайно, вона не могла дати. По-перше, це принизило б польське честолюбство, по-друге, підняло б національних дух серед української армії та населення, по-третє, дало б змогу А. Шептицькому вільно пересуватись польською та українською територіями, чого не можна було допустити за будь-яку ціну.

Подібного роду заходи, які проводилися з боку влади, були обумовлені політичними факторами. Переважна більшість осіб зазнавала ув'язнення за те, що не підтримувала польський уряд або вважалася військовими УГА, чи співпрацювала з урядом ЗУНР. Із 85 священників Станіславівської єпархії приблизно 15-20 осіб було заарештовано саме за вищеназвані провини [260, с. 70].

Окупаційна польська влада чинила політичні та релігійні утиски й щодо греко-католицьких ієрархів. Так, до грудня 1919 р. під домашнім арештом у митрополичих палатах перебував А. Шептицький. Представники влади, усвідомлюючи його великий авторитет у Ватикані та серед мирян, намагалися усунути його з престолу. У наміри посадовців навіть входив план таємного вивезення митрополита до Америки. Крім того вони намагалися політично скомпроментувати А. Шептицького. З цією метою станіславівський воєвода А. Юристовський наказав повітовим старостам зібрати матеріали, які засвідчили би причетність митрополита до антипольської діяльності [260, с. 71].

Такі дії з боку представників польського уряду викликали протест у єпископа Станіславівської єпархії Г. Хомишина. 2 листопада 1919 р. він звернувся до Львівського генерального управління з листом у якому просив

припинити арешти греко-католицького духовенства, але керівництво держави відхилило його клопотання.

Після проголошення акту злуки УНР і ЗУНР, в складі УНР опинилася Східна Галичина, більшість населення якої належала до греко-католицької церкви. Відповідно з цього часу завданням уряду УНР був захист віруючих даної конфесії. На початку 1919 р., уряд Директорії розпочав налагоджування дипломатичних відносин з Апостольським престолом. Виконувати вказану місію було доручено Михайлу Тишкевичу. У травні 1919 р., він здійснив свою подорож до Риму, в ході якої звернувся до кардинала-державного секретаря П'єтро Гаспарі з офіційним листом. У ньому український дипломат задекларував «щире бажання Директорії Української Народної Республіки вступити в добрі стосунки зі Святим престолом для того, щоб покласти край російським переслідуванням на своїх землях і запровадити релігійну толерантність» [12, с. 698]. Серед конкретних дій, які, на думку дипломата, слід було здійснити в першу чергу це надання державної підтримки католицьким і греко-католицьким школам та монастирям. Окремо вказувалося на відшкодуванні витрат, заподіяних війнами, що зазнала УГКЦ від російського та австрійського урядів. Такі задекларовані принципи мали б викликати прихильність Ватикану. Проте, з вказаних речей незрозуміло, яким чином повинна здійснюватися подібна компенсація. У цьому листі констатовалося, що «Східна Галичина об'єдналася в єдину державу з УНР і буде всіляко захищати права УГКЦ, а митрополит А. Шептицький матиме резиденцію почергово як у Львові, так і в Києві» [12, с. 696]. Далі в документі М. Тишкевич торкався ситуації українсько-польських взаємин. Він звернув увагу Апостольської столиці на ворожу діяльність польського кліру, який використовував греко-католиків як знаряддя полонізації. Дипломат УНР, акцентуючи увагу на ситуації в Східній Галичині та характеризуючи політику урядовців Польщі для католицької віри намагався переконати Ватикан зайняти активну позицію стосовно конфлікту між двома державами.

29 травня 1919 р., М. Тишкевич подав скаргу до Державного секретаріату Апостольської столиці протест проти арештів греко-католицького духовенства та інших зловживань польської військової адміністрації. Вказаний документ було направлено у відділ надзвичайних справ Ватикану. Дані скарги розглянуті так і не були.

Згодом М. Тишкевич надіслав до Державного секретаріату меморандум, де викладено можливості та перспективи мирних взаємин між двома державами. Зі свого боку, П. Гаспаррі надіслав листа до голови Директорії УНР С. Петлюри, де зазначалося, що офіційного визнання незалежності УНР та встановлення дипломатичних зв'язків не відбудеться.

Доречно відзначити, що М. Тишкевич у 1920 р., продовжував надсилати листи до Державного секретаріату Апостольської столиці з проханням підтримати українську державність. У них зазначалося: «Ми з нетерпінням чекаємо, поки українську державу визнає Ватикан» [12, с. 697]. Але Державний секретаріат обережно та неохоче поставився до таких прохань. Слід зауважити, що офіційних дипломатичних відносин з українським урядом так і не було встановлено. Однак дипломатична місія при Апостольському престолі мала певні результати, хоча практичних домовленостей досягнути не вдалося. Після численних протестів М. Тишкевича проти зловживань і злочинів польської влади у Східній Галичині Апостольська столиця планувала підтримати українців. Однак через погрозу з боку поляків Ватикан відмовився від своїх намірів.

Короткотривала, але тим не менше активна діяльність М. Тишкевича на посаді голови української дипломатичної місії при Апостольському престолі створила серйозну перешкоду заходам польського уряду і його представникам при Ватикані. Діяльність УНР посприяла виробленню позиції щодо справи української державності та стосовно ситуації в Східній Галичині, вплинула на формування загалом прихильного ставлення Апостольської столиці до уряду Директорії.

16 липня 1919 р. М. Тишкевич очолив українську делегацію на Паризькій мирній конференції. Успіхом дипломатії стало призначення Джованні Дженоккі Апостольським візитатором в Україні. Основне завдання його місійної діяльності вказувалося в «Інструкції Конгрегації Східних Церков», де зазначалося, що «Святий Престол, який першим проголосив пошану щодо права національності і до права на самовизначення народів бажає, щоб українці могли довести своє право до незалежності і щоб це право було визнане тим, що вирішують долю Східної Європи в Парижі» [12, с. 697]. Номінація Джованні Дженоккі була видана за згодою Державного секретаріату. Згідно даного документа його діяльність не поширювалася на територію Східної Галичини. Повноваження призначеного візитатора в Україні українські дипломати зустріли з ентузіазмом.

4 березня 1920 р. у Ватикані відбувся урочистий прийом Дж. Дженоккі, на якому були присутні кардинал Н. Маріні, секретар конгрегації Східних Церков архієпископ Б. Черетті, заступник державного секретаря Енріко Бендетті та інші представники. Згодом, візитатор здійснив дипломатичний візит до міста Відня. Тут його урочисто зустріли голова дипломатичної місії УНР Григорій Сидоренко, а з боку ЗУНР Володимир Сінгалевич та представники інших політичних і громадських організацій. Далі Дж. Дженоккі мав намір відвідати Східну Галичину, але польський уряд не дозволив це здійснити. Зокрема, Апостольський нунцій А. Ратті надіслав листа від 13 травня 1920 р. на адресу Державного секретаріату. У ньому вказувалося: «Вирушати до Львова для Дженоккі було б не на часі, бо так він може створити собі перешкоди на інших напрямках своєї діяльності, та й поганий стан шляхів, відсутність безпеки та епідемії тифу унеможливають цю подорож» [12, с. 702].

Однак, незважаючи на заборону польського уряду Апостольський візитатор Дж. Дженоккі постійно тримав у полі зору ситуацію в Східній Галичині та опікувався справами греко-католицької церкви. Про це свідчить його листування з Державним секретарем Апостольської столиці

Е. Бенедетті. У листах Дж. Дженоккі описував та інформував його про складність ситуації у Східній Галичині. Зокрема, візитатор писав: «Що проти сили розум безсилий, і він нічого не може робити наперекір польському урядові, який надасть йому захист і підтримку його місії в Україні, але не дозволить йому втручатися у справи галичан» [12, с. 129]. У листі він пояснював, що поляки не бажали бачити його на західноукраїнських землях, тому що, були переконані, що його присутність може розцінюватися як «прихильність» Апостольського престолу до їхніх сепаратистських ідей.

Таким чином, ієрархи УГКЦ підтримували національно-визвольні змагання українського народу, брали активну участь у становленні Західно-Української Народної Республіки.

Розглянуто відносини між урядами Директорії УНР з Апостольським престолом. Особливі надії на його допомогу покладав митрополит А. Шептицький. Нормалізація відносин з Папою римським, на думку митрополита, сприяла б покращенню взаємин з польським урядом, що в свою чергу поклало б край релігійним переслідуванням з боку чиновників.

Хоча А. Шептицький не досяг поставленої мети стосовно нормалізації відносин між українськими урядами та Святим престолом, він все-таки зумів привернути увагу західних держав до державотворчих рухів українського народу.

Зроблено висновок, хоча А. Шептицький не досяг поставленої мети стосовно нормалізації відносин між українськими урядами та Святим престолом, все-таки зумів привернути увагу західних держав до державотворчих рухів українського народу.

4.3. Роль ієрархів УГКЦ у суспільно-політичному житті Східної Галичини в складі Польщі (1921-1939 рр.)

У 20-30 рр. ХХ ст. Українська греко-католицька церква Східної Галичини була представлена трьома єпархіями. Там проживало 4686 тис. українців, які заселяли територію Львівського, Тернопільського та Станіславського воєводств Польщі. Польська політика щодо українського питання зумовила серйозні проблеми як політичного, так і релігійного характеру. Вона виявилася у діяльності влади, спрямованій на утиски українського населення та греко-католицької церкви. Свідченням цього є значна кількість арештів священнослужителів. Масових репресій зазнали ченці, та представники вищої церковної ієрархії. Серед ув'язнених були священники О. Богачевський, О. Ковч, І. Сеньківський та багато інших [331, с. 27]. Ув'язнених церковнослужителів тримали в брудних камерах, застосовували до них знущання і тортури. Багато священників знаходилося у в'язницях «суду краєвого» у Львові. Там вони часто потерпали від голоду та хвороб. Духовенству заборонялося відправляти в церквах Служби Божі. За невиконання розпоряджень їм загрожувала кримінальна відповідальність. Варто зазначити, що переважна більшість греко-католицького духовенства не підтримала такі дії і продовжувала свою релігійну діяльність. В одному із таборів її активно проводив у цей час священник В. Сіминович. Завдяки його зусиллям відбувалися підпільні церковні богослужіння [99, арк. 2].

Репресивна політика торкалася не лише окремих церковнослужителів та ченців, а дуже часто всього духовного представництва тієї чи іншої церкви. Постійним репресіям піддавався монастир сестер-василіанок у Львові. Ченцям не дозволялося навіть займатися будь-якою благодійницькою діяльністю. 24 жовтня 1920 р. польські війська здійснили ревізії та арешти в даному монастирі. Серед заарештованих був священник Олекса Нагула, який користувався величезною повагою у середовищі ченців. Головна причина його ув'язнення полягала в тому, що він не підтримував політики польської

влади і не зголошувався в магістрат [65, арк. 1]. Захищати інтереси даної особи взялися сестри монахині, які всілякими способами перешкоджали проведенню чисельних арештів та ревізій, проте їх зусилля не принесли бажаних наслідків.

Жорстоких переслідувань зазнавали не лише греко-католики, але й православні, серед яких польська влада намагалася запровадити католицьку віру. Згідно із статистичними даними, які наводить дослідник М. Пилипів, у 1924 р. на Волині 450 православних церков було переведено на латинський обряд [331, с. 118].

Позиції УГКЦ були дещо міцнішими, через те, що церковно-правовий статус захищався угодою, підписаною між Ватиканом і Польщею у 1925 р. В її першій статті зазначалося, що греко-католицька церква буде користуватися повною свободою в польській державі, де їй забезпечувалися всі права для духовного, юридичного та адміністративного управління. Єпископам та духовенству гарантувалось вільне спілкування з Апостольською Столицею [97, арк.4]. Цей договір теоретично урівняв у правах греко-католицьку церкву в Польщі з римо-католицькою. Але фактично він не став гарантом, який захистив би священників і віруючих цієї церкви від репресій з боку польської влади.

Важливу роль у своїй діяльності польський уряд відводив асиміляційній політиці відносно українців. Одним із її напрямків стало залучення української церкви до латинського обряду. Вже 21 грудня 1922 р. за розпорядженням польського уряду магістрат Львова видав указ про ведення церковно-метричних книг латинською мовою [97, арк.13]. Вище зазначена постанова викликала протест Митрополичого Ординаріату, який в свою чергу направив скаргу до Президії ради міністрів у Варшаві. У ній повідомлялося, що магістрат м. Львова, проводить акцію переведення греко-католиків на латинській обряд, вимагаючи від духовенства УГКЦ виписів з метричних книг для переходу з греко-католицького на римо-католицький обряд [98, арк. 5].

Жодного позитивного рішення в цій справі так і не було прийнято і польська влада продовжувала втручатися у справи греко-католицької церкви. Свідченням цього є лист від 19 травня 1921 р., де греко-католицький священник у своєму зверненні до митрополичого ординаріату наголошував, що в ряді сіл Західної України відбувається примусове залучення греко-католицьких парафіян до латинського обряду. Він зазначав, що римо-католицькі священники, без дозволу на те парафіяльного духовенства УГКЦ, масово вінчали та хрестили греко-католицьких парафіян, змушуючи останніх приймати їхню віру [103, арк. 35]. І таких випадків можна навести безліч.

Таким чином, асиміляційна політика польської держави проявлялась і у церковних питаннях. Представники римо-католицького духовенства вимагали від греко-католицьких священників при обрядах хрещенні, вінчанні, одруженні, або зміні віросповідання записувати польською мовою прізвища парафіян до метричних книг. В результаті таких дій відбувалася дуже часто і заміна українських прізвищ на польські. Зокрема, замість «Вовк» записувалося «Вільк», «Заєць» – «Зайонц», «Добренський» – «Добжонські» [67, арк. 1].

Цікаво, відзначити, що у разі відмови надання прізвищ або надання метрикальних книг польською мовою влада розцінювала діяльність священників як порушення законодавства. Тому, дуже часто представники держави застосовували до «неслухняних» духовенства грошові покарання, або притягали до кримінальної відповідальності. Свідченням цього є випадок, який стався з о. Ярославом Шкільником. Його у 1936 р. було звинувачено у тому, що він перебуваючи на посаді адміністратора греко-католицького парафіяльного уряду записав до метричної книги прізвище Петра Касперського як «Касперський», а не «Касперські» [68, арк. 1].

Отже, можна констатувати, що польська влада у 1920 р. розпочала широкомасштабний наступ не лише на права греко-католиків, які проживали на теренах Західної України, але й застосовувала чисельні утиски до віруючих православних на Волині, Поділлі та Підляшші. Насамперед обрану стратегію

поляків можна пояснити таким чином. По-перше, їх не задовольняло те, що українсько-католицьке населення, яке проживало на цих територіях, було підпорядковано митрополиту А. Шептицькому. А по-друге, вони боялися, щоб ці землі не стали в подальшому місійними теренами УГКЦ.

Така політика польського уряду викликала протест українського населення. Захищати інтереси православних на Волині став відомий політичний діяч Дмитро Левицький. Саме він зібрав значну кількість матеріалів про насильницьку акцію щодо запровадження римо-католицької віри серед мірян. Після чого всі наявні факти відправив у листі митрополиту А. Шептицькому. У зверненні вказувалося: «Можливо, що Ваша Ексцеленція будуть мати цю справу, пояснити належним чином у Ватикані, бо ми вважаємо цю справу, з огляду релігійного та національного, дуже важливою для наших північно-західних земель» [68, арк.1].

Отримавши це звернення, митрополит негайно надіслав листа Папі Римському, в якому інформував про жахливі події, що відбувалися на теренах Холмщини, Підляшшя та Волині. У ньому він писав: «Урядові та може навіть церковні власті будуть старатися отримати від Вашої Ексцеленції благословення, яке, у формі апробаційного листа може бути сприйняте як підтвердження всього зробленого у зв'язку з цим наверненням. Ваша Ексцеленція розуміє ту небезпеку, яку становлять дії навернення для справи унії і для авторитету Святого престолу на цих теренах». Далі митрополит зазначив, що перехід православного населення в римо-католицьку віру відбувався не добровільним шляхом, а примусово [67, арк.1].

Розчарувавшись у бездіяльності Ватикану, митрополит і надалі продовжував відстоювати права українського населення. З цією метою він постійно надсилав листи, в яких висловлював співчуття пригнобленим мешканцям. В одному із звернень «Про переслідування на Холмщині» він писав: «Положення, витворене нищенням церков накладає на нас тим більший обов'язок про це говорити. Мусимо рішуче заявити, що спосіб силювання в якій небудь релігійній акції вважаємо за спосіб нехристиянський, що тих, які

поступають, не уважаємо за добрих християн, їхній спосіб поступовування перед Богом та людьми осуджуємо» [331, с. 181].

В свою чергу православні Волині були вдячні А. Шептицькому за активну підтримку їх перед загрозою ополячення та латинізації з боку польської влади. Свідченням цього був лист, надісланий 11 травня 1938 р. У ньому вказувалося: «Те, що ми православні, ні в чому анітрохи не зменшує щиросердечних до Вас почувань, ще більше і глибше можемо оцінити всі нечисленні добродійства, що спливають на всіх українців із Вашої великої мудрості і доброго серця» [10, с. 71].

У цих непростих умовах греко-католицьке духовенство активізувало свою політичну діяльність, виступивши засновником ряду політичних партій та організацій. 4 серпня 1920 р. з ініціативи Т. Галушинського, М. Гірняка та Ю. Пелешкевича засновано Українську християнську організацію (УХО), головою якої став ректор Львівської духовної семінарії Т. Галушинський, а неформальним лідером – єпископ Г. Хомишин, який докладав значних зусиль до фінансування цієї установи. Згідно з даними дослідника О. Єгрешія, митрополит виділяв на її утримання 1000 американських доларів [272, с. 65]. Найбільшого розповсюдження УХО досягла на території Львівського воєводства. Новостворена організація свою діяльність спрямовувала на захист церковних та політичних прав українського народу. Головне завдання вона вбачала в згуртуванні католиків. Засновники організації наголошували на її аполітичності, але водночас прагнули співпрацювати з національними установами та політичними партіями християнського спрямування. У своїй політичній програмі її лідери відстоювали ідею автономії Галичини [272, с. 125].

Великого значення діячі партії УХО надавали випуску періодичних видань. З 1926 р. почав виходити часопис «Нова зоря», який став її видавничим органом. Його редактором був О. Назарук. У першому випуску зазначалося, що головна мета цього видання полягає у тому, щоб «підносити і будити релігійне освідомлення через поширення, поглиблювання і оборону

католицького світогляду у всіх ділянках життя, а також сприяти розвитку національної свідомості та освіти українського населення. У суспільних питаннях, часопис мав стояти на принципі науки католицької церкви і так співпрацюватиме до справедливої реформи невідрадних суспільних відносин» [381, с. 859]. «Нова Зоря» ставила завдання захищати права і свободи українців, сприяти розвитку національних установ, допомагати політичним партіям.

УХО мала тісні зв'язки з Українським національно-демократичним об'єднанням (УНДО), яке активізувало свою діяльність з 1926 р. Ця політична організація була неоднорідною за своїм складом. У ній існувало три політичні угруповання. Перше з них представляли В. Левицький, П. Целевич та Р. Мудрий, які у своїй політичній програмі виступали за відродження української державності. Друге очолював Б. Бачинський, який майбутнє українців вбачав у автономії Галичини у складі Польщі. Третє репрезентував Є. Петрушевич, який уявляв Україну у складі Радянського Союзу [272, с. 115].

Значною мірою УНДО підтримували греко-католицькі священнослужителі, які брали участь у його засіданнях. Усього до цієї партії входило 24 священики. Серед них був митрополит Й. Сліпий, який також сплачував внески на її утримання [107, арк. 2]. З 19 по 20 листопада 1926 р. відбувся другий з'їзд УНДО, на якому була визначена релігійна програма партії. У ній підкреслювалося, що греко-католицька церква повинна відігравати провідну роль у житті Західної України. УНДО засуджувало політику польської влади щодо церкви. У своїй програмі його діячі закликали духовенство до активної участі у громадському житті нації. Також у цьому документі стверджувалося: «Одним із завдань УНДО є сприяння санації українсько-польських відносин. Релігійне життя українського суспільства тільки тоді зможе вільно розвиватися, коли воно тісно зв'язано з національними змаганнями суспільства» [108, арк. 1]. Проголошуючи таку ідею, діячі УНДО зобов'язувалися дбати про вільний розвиток церковного життя.

На початку 1930-х рр. польська влада продовжувала утиски проти українського населення. Закривалися культурно-освітні установи та навчальні заклади. На захист інтересів українського народу та греко-католицької церкви виступили її ієрархи. Вони надіслали до Апостольської столиці протести, в яких засуджували діяльність польських урядовців. Їхні дії підтримали представники Ватикану, та жодного позитивного результату не було досягнуто.

Невирішеність політичних і релігійних питань дало поштовх для заснування митрополитом А. Шептицьким клерикальної організації – Українського Католицького Союзу (УКС), який виник 25 січня 1931 р. Його мета полягала у консолідації українського суспільства, захисті культурних прав та християнської моралі. До складу УКС входили і священнослужителі, і звичайні миряни. Серед них був Й. Сліпий, якого керівники партії дуже поважали і неодноразово запрошували на свої засідання. Поряд із політичними питаннями УКС займався виданням часописів «Мета» та «Неділя» [107, арк. 2].

У 1930 р. греко-католицьке духовенство стояло і біля витоків заснування Української католицької народної партії (УКНП). Її основна політична програма базувалася на ідеях О. Назарука і була викладена у праці «Ідеологічні основи УКНП». Основне завдання даної партії полягало у здобутті для Галичини автономії у складі польської держави. Це засвідчує програмний документ УКНП. У ньому вказувалося: «Нашу політичну діяльність розтягаємо на всі історично і племінно українсько-руські землі, прилучені до польської держави. Згадані вище землі творять окрему геополітичну і суспільно-господарську цілість зі своєю традицією і власним національно-культурним обличчям, отже вони мають повне право до самовизначення і самоорудування. Відповідно будемо поборювати легальними способами всі ті установи, що мають удержати чи скріпити центристський режим» [275, с. 326].

Поява УКНП та УКС викликала значні суперечності серед політиків та громадськості. Діячі різних партій висловлювали побоювання, що ці установи мають не партнерські взаємовідносини в політичних питаннях, а можуть стати конкурентами. Зокрема, друкований орган Української соціалістичної радикальної партії часопис «Громадський голос» 1931 р., писав, що створення УКС на чолі з митрополитом – це удар по УКНП, яку очолював Г. Хомишин [275, с. 326]. Пояснювалося це насамперед тим, що УКС мав тісні зв'язки з УНДО, й ці дві партії, на відміну від УКНП користувалися повагою серед значної частини громадськості.

Варто відзначити, що з утворенням УКНП, УКС та УНДО посилювався конфлікт між його лідерами. Зокрема, керівник УКНП О. Назарук у своєму листі до єпископа Г. Хомишина заявляв: «УКС був як залежне спеціальне поставлення УНДО, як напівполітичний, напіврелігійний, що і ми не могли проти нього виставляти своїх засад» [272, с. 78]. Далі вказувалося, що з УКС неможливо вести боротьбу через значний авторитет митрополита А. Шептицького.

Можна погодитися із думкою О. Єгрешія, що стосунки між А. Шептицьким та Г. Хомишином були в цей час досить неоднозначними. Підтвердженням цього є лист від 21 листопада 1930 р., в якому єпископ Станіславівської єпархії вимагав пояснити, чому А. Шептицький під час святкової зустрічі в присутності священників всіх єпархій сказав: «Між Львівською архієпархією і Станіславівською повстала криза, яка щораз збільшується», звинувативши станіславівське духовенство. Реагуючи на обвинувачення на свою адресу, митрополит А. Шептицький надіслав листа Г. Хомишину, в якому спростовував всі вищенаведені факти, наголосивши, що він нічого поганого про духовенство єпархії Г. Хомишина не говорив [275, с. 321].

Відзначимо, що суперечності існували не лише серед лідерів партій, але й між їх друкованими органами, а саме між часописами «Мета» та «Нова зоря». 1931 р. редактори першого видання провели конференцію, мета якої

полягала в об'єднанні зазначених друкованих часописів. Проте здійснити цей задум не вдалося через особисті позиції єпископа Г. Хомишина. Він заборонив редактору часопису «Нова зоря» О. Назаруку брати участь у засіданнях конференції. Свою позицію Г. Хомишин висловив наступним чином: «Я ніяк не годен зрозуміти, як можуть люди ліберального духа редагувати католицькі часописи. Вони грають тільки комедію» [272, с. 55].

Важливим аспектом політичної діяльності греко-католицького духовенства була співпраця з організацією українських націоналістів (ОУН), яка мала на меті визволення українців з-під польського панування. Проте 30-ті рр. ХХ ст. позначені значними суперечностями у взаєминах між УГКЦ і ОУН. Причиною цього була розбіжність позицій і поглядів щодо застосування збройної боротьби проти польського окупаційного режиму.

Єпископат УГКЦ офіційно неодноразово засуджував збройний терор ОУН як такий, що суперечить християнській етиці. Зокрема, 1931 р. у посланні греко-католицьких єпископів із приводу пацифікації говорилося: «...Вважаємо роботу підпалів за моральну злу, противну Божому закону, а через це й нашому народові. Підпалючі й усякого роду замаховці, – це люди, що не слухають голосу Христової церкви» [380, с. 126].

А. Шептицький 1934 р. у своїй відозві з приводу терористичних актів ОУН стверджував: «Злочин все ж є злочином», «Святій справі не можна служити закривавленими руками» [10, с. 387].

З іншого боку, він прилюдно визнавав: «В практиці можна знайти в кожній державі чимало законів, які не завжди зобов'язують католиків. Не є виключені випадки, коли католики можуть владам протиставитися. Всі закони, противні Божому і природному закону, є несправедливі і для громадянства, не є в очах католицької доктрини обов'язковими законами» [47, с. 13].

Відповідно соціальній доктрині греко-католицької церкви, вона мала бути лояльною по відношенню до державної влади. Але якщо політичний устрій не відповідав засадам християнської моралі і загальним інтересам

громадян, ті, в свою чергу, мали виступити проти пануючої влади в державі [331, с. 50].

Проте деяка частина греко-католицького духовенства не поділяла такої виваженої позиції єпископату і таємно співпрацювала з ОУН, підтримуючи її діяльність. Одним із чисельних прикладів може слугувати діяльність священника О. Я. Чемеринського, який був одним із її провідних членів в середині 1930-х рр.

Діячі ОУН, які вважали збройну боротьбу єдиним справжнім шляхом до національного визволення, гостро засуджували ліберальну позицію духовенства, як шкідливу для українських національних інтересів. Вище греко-католицьке духовенство вбачало в терористичній збройній боротьбі ОУН порушення етичних засад християнської релігії і засуджувало її як таку, що суперечить моралі. Предметом критики з боку церкви стала не тільки політична практика, збройна діяльність ОУН та її ідеологічна програма. Активну позицію в цьому питанні зайняв єпископ Г. Хомишин. На його думку, головний недолік націоналізму полягав у тому, що він ставив націю понад усе, навіть понад віру в Бога. Єпископ був противником такої ідеології і методів його боротьби. Свідченням цього є його неодноразові протести проти українських націоналістів. Він займав лояльну позицію по відношенню до польської влади і відкидав радикальні методи боротьби українського націоналістичного підпілля. На його думку політичний терор може тільки загострити ситуацію в Галичині. Він зазначав: «Ми не державна нація, то що ж нам робити, ніхто з нами не упімнеться, будьмо лояльні, бо в противному разі ще більше подвоємо своє лихоліття» [247, с. 288].

А. Шептицький займав помірковану позицію щодо українських політичних партій. Він негативно ставився лише до ліворадикальних партій. Митрополит намагався консолідувати українське суспільство навколо греко-католицької церкви. Необхідно зазначити, що впродовж певного часу він не засуджував діяльність націоналістів і підтримував юнацтво, яке вирішило захищати свою батьківщину, перебуваючи в лавах ОУН. Уперше

А. Шептицький засудив націоналістичний провід у своєму листі «Святій справі не можна служити закривавленими руками», опублікованому в газеті «Мета» від 12 серпня 1934 р. У ньому він засуджував вбивство професора греко-католицької православної академії Івана Бабія. Митрополит розкривав мотиви вбивства і зазначав: «Їм не подобалась виховна діяльність покійного. Вона була перешкодою в злочинній акції втягування шкільної молоді в підпільну роботу» [381, с. 858]

А. Шептицький, як і Г. Хомишин, не сприймав методи боротьби, які сповідував націоналістичний провід. Але в той час, коли Г. Хомишин засуджував все, що було пов'язано з націоналізмом, митрополит А. Шептицький зумів більш широко розглянути його сутність, побачити в ньому проблему української молоді, яку потрібно було зберегти для нації.

Найбільший резонанс в українському суспільстві викликала спроба єпископа Г. Хомишина нормалізувати українсько-польські взаємини. 1931 р. він написав пастирський лист «Про політичне положення українського народу в польській державі», у якому виклав бачення шляхів порозуміння українців із поляками. Таку ідею мала популяризувати створена за ініціативи Г. Хомишина Українська католицька народна партія [273, с. 385]. Програму українсько-польського порозуміння єпископа підтримали всі представники вищого римо-католицького духовенства. Зокрема, кардинал Каковський, архієпископ краківський Сапега, тарнівський єпископ Валендо, та архієпископ Більчевський.

Намагаючись нормалізувати українсько-польські стосунки у Галичині, Г. Хомишин хотів цим не допустити політичної пацифікації польської влади. На думку Г. Хомишина, єдиною силою, яка могла підняти український народ із руїни, була католицька церква. Його головною метою стало об'єднання УГКЦ з римо-католицькою церквою.

Проте такі ідеї не знайшли підтримки у митрополита А. Шептицького, оскільки він був прихильником української державності, а не автономії. Позичіі щодо нормалізації українсько-польських взаємин засуджували

українські газети «Діло», «Новий час», «Громадський голос» та «Наш клич» [273, с. 386]. Польські політики використали його програму у своїх інтересах, провокуючи суперечності не лише серед єпископату, а й серед галицьких політиків.

Слід відмітити, що в умовах утисків з боку польської держави на західноукраїнських землях набувають розповсюдження культурні та просвітницькі товариства. Активну участь у їх заснуванні брали представники духовенства. Так, 1930 р. папою Пієм XI був виданий указ про запровадження Католицької акції (КА). В ньому зазначалося, що «КА належить до священничих обов'язків, з однієї сторони, і до християнського життя віруючих – з другої» [26, с. 2]. Її метою проголошувалося поширення християнської віри та моралі серед віруючих.

Уже 3 січня 1931 р. був прийнятий статут КА. У ньому зазначалося, що її завдання полягає в об'єднанні всіх католицьких товариств. Керівництво КА покладалося на єпископат та Генеральний інститут. Директор цього інституту М. Дзерович у своєму листі до Г. Хомишина писав, що «просвітницькі товариства мають католицький характер і можуть стати визначальним чинником КА» [26, с. 3]. Окрім того, він прагнув створити в ряді єпархій представництва інституту. Однак такі ідеї не знаходили належної підтримки не лише серед священників, але й серед віруючих.

І все ж М. Дзерович наполягав на розширенні мережі інститутів серед усіх областей Західної України. На його думку, головним завданням даної установи мало б стати: організація по деканатах і парафіях локальних структур КА, поширення католицької пропаганди серед населення, залучення до складу КА великої кількості вже існуючих товариств, розбудова широкої структури католицьких товариств і створення чотирьох головних товариств. Акції мали охопити всі верства суспільства, слідкувати за католицькими справами в єпархії, співпрацювати та допомагати в діяльності Генеральному інституту. При кожній єпархії існували єпархіальні ради, які виконували функцію допоміжного органу КА.

З метою розповсюдження КА її керівництво вирішило організувати серед мирян та віруючих лекційні заняття щодо цілей та призначення даної організації. Такий захід відбувся у стінах Львівської духовної семінарії. У його засіданні взяли участь понад 150 представників з Львівської, Станіславівської та Тернопільської єпархій.

На думку львівського дослідника О. Бегена, найактивнішу свою діяльність Генеральний інститут розгорнув у період з 1933 по 1934 рр. Керівництво даної організації залучало членів КА до влаштування різноманітних заходів. Так, завдяки спільним зусиллям були проведені такі акції як: «Українська молодь Христові», «Місяць доброї преси» [213, с. 189].

Утворення КА не підтримав єпископ Станіславівської єпархії Г. Хомишин. На його думку, релігійна діяльність світського громадянства можлива лише в об'єднаннях, очолюваних церквою.

Саме тому Г. Хомишин розпочав формування культурно-просвітницького товариства релігійного типу, яке б, з одного боку, діяло паралельно зі світськими установами, а з іншого – займалося розвитком КА на території Станіславівської єпархії. За ініціативою єпископа, 3 березня 1934 р. засновано товариство «Скала», покликане поширювати і розвивати освіту й культуру українського народу на основі Католицької Церкви. Для цього передбачалося видавання книг, часописів, проведення різноманітних вистав.

Тим часом частина українських громадян і священнослужителів не схвалили утворення товариства «Скала», вбачаючи у цьому роз'єднання українського народу. Зі свого боку, Г. Хомишин у своєму зверненні до духовенства Станіславівської єпархії «Про організовані основи католиків», просив підтримати це товариство. Він закликав до роботи над збільшенням чисельності священнослужителів, які поширювали б християнську мораль серед віруючих. Ставилося завдання створювати світські та культурні установи під керівництвом церкви [272, с. 111].

Після звернення Г. Хомишина поглибився конфлікт із товариством «Просвіта». 30 червня 1937 р. єпископ видав розпорядження про заборону священикам брати участь у діяльності світських товариств. Це розпорядження засудили періодичні видання «Діло», «Мета» та «Неділя» [95, арк. 2].

13 квітня 1938 р. Г. Хомишин надіслав відповідь з приводу протестів, яка складалася із тринадцяти пунктів. У ній владика наголошував на небажаній участі священиків у діяльності світських товариств. Єпископ підкреслював, що в таких умовах священик перетворюється на робітника, а не на служителя християнської церкви [96, арк. 2]. На відміну від Г. Хомишина, А. Шептицький дбав про консолідацію українського суспільства, віруючих і світських осіб.

Таким чином, характерна особливість розвитку церкви впродовж 1920-1939 рр. полягала в тому, що її діяльність відбувалася на окупованій польськими військами території Західної України. Це наклало відбиток на характер взаємин між УГКЦ і польською владою. Негативним проявом польської політики стало залучення віруючих до католицького обряду.

Доведено, що на захист релігійних прав українського народу виступила майже вся церковна ієрархія. Найбільш активну позицію в цьому питанні зайняв митрополит А. Шептицький.

Підкреслено, під керівництвом глави церкви засновувалися політичні партії та організації. Проте часто відносини між ними та їх лідерами склалися непросто. Дбаючи про їх покращення митрополит намагався консолідувати всі партії навколо греко-католицької церкви для нормалізації взаємин у суспільстві.

4.4. Діяльність вищого духовенства в період 1939-1946 рр.

Напередодні Другої світової війни УГКЦ становила вагому спільноту, що нараховувала 5 єпархій, дві Апостольські Адміністрації й Візитатури, які

обслуговували 10 єпископів. На церковній ниві для 4,5 млн. віруючих служило майже 3500 священників, 5200 ченців і 540 студентів богослов'я. Духовну і виховну діяльність у 3340 парафіях здійснювали 1500 черниць [366, с. 31]. Очолював церкву в цей період митрополит Андрей Шептицький. Незважаючи на загарбання українських земель іноземними державами, УГКЦ існувала і розвивалася, була активним діячем у різних галузях суспільно-громадського життя. Вона здійснювала добротні справи, засновувала сиротинці, утримувала бурси.

Після окупації Західної України радянськими військами відбулися корінні зміни, які торкнулися й духовного життя населення. Релігійна політика влади на приєднаних у 1939 р. західноукраїнських землях ще не мала однозначно дискримінаційного щодо УГКЦ характеру. В сучасній історичній літературі є різні оцінки поведінки та результатів діяльності комуністичних органів відносно греко-католиків, але в цілому відзначається, що тиск та репресії, спрямовані проти церковної організації та священнослужителів, не набули системного характеру. Так В. Сергійчук відзначав, що на початковому етапі радянська влада не наважувалася на відкритий наступ на УГКЦ, арешти ще не набули масового характеру. Він висловив припущення, що цей лібералізм зумовлювався, з одного боку, перебуванням значної кількості греко-католиків поза межами зони радянського впливу — на землях Холмщини, Лемківщини, Надсяння, Закарпаття, з іншого, тим, що Гітлер не переслідував уніатів на окупованій ним території Польщі [344, с.101]. Очевидно радянська влада побоювалася відкритої конфронтації з місцевим населенням, щоб зберегти пропагандистський імідж «визволителя». Постанова ЦК КП(б)У від 9 грудня 1939 р. нагадувала місцевим органам влади, що у Львівській, Станіславській, Дрогобицькій, Рівненській, Тернопільській, Волинській областях встановлювався порядок, згідно з яким будь-яке вилучення приміщень, що належать костьолам, церквам, синагогам, не може бути здійснено без попереднього погодження з ЦК КП(б)У [344, с. 102]. Львівський дослідник М. Гайковський, посилаючись на записи хроніки

львівського монастиря зазначав, що «перші кроки між державою і церквою виглядали доволі пристойно», одночасно стверджуючи, що уже «у вересні 1939 р. компартійні органи розпочали планову антирелігійну роботу проти греко-католицької церкви» [237, с. 33].

У жовтні 1939 р., після приєднання Західної України до Радянського Союзу, митрополит А. Шептицький звернувся до деканів Львівської єпархії та інтелігенції, де зазначив програму дій церкви щодо радянської влади. «Настала нова епоха, — говорив він. Зустрічаємо її покійно молитвою, великою надією на безмежну доброту та милосердя Ісуса Христа, який все носить на славу Божу задля нашого добра. Програма нашої роботи така: будемо коритися владі, дотримуватися законів, оскільки вони не противні Божому Закону, не будемо вмішуватися в політичні та радянські справи, не будемо припиняти роботу для Христової справи, серед нашого народу» [237, с. 32]. Таким чином прихід радянської влади на західноукраїнські землі викликав певні сподівання на полегшення життя не тільки в інтелігенції, але й серед духовенства. На думку В. Сергійчука радянська влада в Галичині поводи́ла себе досить толерантно щодо греко-католиків, надаючи їм повну свободу релігійної діяльності за умов не виголошення проповідей антирадянського змісту [344, с. 102].

Проте невдовзі почалася широка антирелігійна кампанія серед населення: закривалися релігійні установи, школи стали об'єктами пропаганди комунізму, здійснювалися масові депортації священиків, відбувалася конфіскація церковного майна.

Політику радянської влади засуджував глава УГКЦ, який звертався до керівників держави з проханням припинити безпідставні та незаконні дії по відношенню до церкви та освіти. Перший лист протесту А. Шептицький надіслав міністру народної освіти С. Жарченку. У листі митрополит наголошував, що радянське законодавство порушувало статті законів, які стосувалися шкільної освіти. Свої твердження він мотивував тим, що сталінське керівництво ухвалило закон, у якому прописувалися основні

положення держави щодо церкви та освіти. В них зазначалося: «З метою забезпечення за громадянами свободи совісті церкву в УРСР відокремлено від держави і школу від церкви» [12, с. 900]. А. Шептицький констатував, що чимало керівників навчальних закладів порушувало норми сталінської конституції та виконувало їх на свій лад. Свідченням цього є те, що шкільна влада в багатьох містах призначала на посади директорів та учителів, які були атеїстично налаштованими. Тому А. Шептицький просив у міністра народної освіти здійснювати справедливу політику щодо шкільної освіти. Та жодного рішення стосовно цього питання так і не було прийнято.

З 25 листопада 1939 р. радянське керівництво розпочало активну кампанію арештів та виселення священників з їхніх помешкань. Дані дії здійснювали окремі спецслужби. Дослідниця Л. Бабенко вказувала, що органи державної безпеки в західних областях ухвалили директивні вказівки щодо методів антирелігійної роботи у відділлі № 2 управлінь держбезпеки УНКВС. 12 грудня 1939 р. усім начальникам обласних управлінь НКВС була розіслана таємна директива «Про агентурно-оперативну роботу по релігіях у Західній Україні» за підписом наркома НКВС В. Серова. У даній частині документу керівництво націлювало чекістів на те, що в умовах особливої ваги, вимагає розумного і правильного вирішення агентурно-оперативних питань» [202, с. 157].

Радянське керівництво розпочало поступову підготовку до каральних дій проти духовенства. На початковому етапі ними збиралася інформація про причетність священників до участі у націоналістичних партіях та організаціях, де проводилась антирадянська діяльність. Спецслужбами було виявлено, що 12 священників Станіславівської єпархії належали до партії УНО, у Снятинському та Рогатинському повітах області 36 священників належали до націоналістичних партій та організацій, а в селі Добра-Шляхетська Лисівського району Дрогобицької області осередок ОУН очолив священник І. Гайдукевич. Всі вищеназвані церковні особи звинувачувалися у зв'язках з польською розвідкою й участі у націоналістичних формуваннях, за завданням

яких проводили антирадянську і шпигунську роботу [15, с.157]. Згодом, радянське керівництво розпочало арешти греко-католицького духовенства. За період окупації тільки на території Станіславівської єпархії було ув'язнено та депортовано 8 священнослужителів та троє були вбиті [202, с. 157]. Багатьом з них вдалося зберегти своє життя внаслідок переховування у лісах. Деякі з них перевдягалися у світську одягу та ховалися у приватних будівлях. У своєму листі Г. Хомишин повідомляв папського нунція, що радянське керівництво не наважувалося його відкрито заарештувати. Воно мало намір здійснити вбивство через його помічника, якому урядовці наказали підсипати до їжі Г. Хомишина отруту. Проте помічник, будучи відданим єпископу, не здійснив їхніх намірів. Аналогічна ситуація з арештами була і на території Львівської єпархії. В. Пашенко зазначав, що за два роки панування більшовицького режиму загальна кількість людських втрат становила 200 тис. осіб. Зокрема, в Львівській єпархії було вбито або померло 12 священників, в Перемишльській близько 202. Крім того 33 священника з Львова були вивезені до Сибіру [12, с. 234].

Дії радянської влади щодо церкви та духовенства були систематичними та цілеспрямованими і керувалися партійними директивами. Масові арешти, які здійснювалися радянськими спецслужбами мали на меті залякати ієрархію УГКЦ та змусити її підпорядкуватися владі.

На думку дослідниці С. Гуркіної, представники НКВС хотіли використати період першої радянської окупації 1939-1941 рр. для застосування масових репресій проти священнослужителів. Втілювати в життя такого роду заходи потрібно було виважено та обережно. Насамперед діячі НКВС обрали тактику звинувачення у співпраці з ОУН дітей священників. Такі заходи робилися для того, щоби змусити духовенство зізнатися в усіх злочинах і визнати свою вину. За виконання таких розпоряджень представники НКВС обіцяли не притягати до кримінальної відповідальності їхніх дітей [255, с. 228]. Однак церковнослужителі проігнорували такі вимоги. Слід відзначити, що активний протест проти представників НКВС проявили

ще двоє діячів церкви – Г. Костельник та М. Грицеляк. Обидва ієрархи не визнавали свою провину щодо співпраці з ОУН, а також не погодилися мати стосунки з діячами каральних органів [11, с. 24]. Священнослужитель М. Грицеляк під час зустрічі з керівництвом НКВС у різкій формі висловив свою позицію відносно співпраці з ними, посилаючись на те, що релігійні переконання не дозволяють йому цього робити. Представники спецслужб намагалися схилити до активної співпраці з радянською владою Г. Костельника. Для досягнення поставленої мети вони використали той факт, що після приходу нової влади на західноукраїнські землі сини Г. Костельника були заарештовані органами НКВС. Діячі спецслужб звинувачували його в антирадянській діяльності та у зв'язках з націоналістичним підпіллям. Проте Г. Костельник не піддався шантажу і під час допиту заявив: «Якщо син мій винен, то ви його судіть» [13, с. 42].

У жовтні 1939 року на західноукраїнських землях розпочинається активна робота каральних органів, спрямована на «виявлення та нейтралізацію антирадянських елементів». У відомстві всесильного наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії на той час був виданий таємний наказ від 11 жовтня 1939 р. «Про запровадження єдиної системи оперативного обліку антирадянських елементів, які виявляються агентурною розробкою», де визначалися завдання взяття на облік осіб, які «в силу свого соціального і політичного минулого, релігійних переконань, моральної і політичної обмеженості є ворожими соціалістичному ладу» [63, арк. 7], тобто, до переліку підозрілих попадали також і представники духовенства та релігійного активу.

А. Шептицький, бачивши ряд зловживань серед радянського керівництва, вирішив поновити і посилити апостольську діяльність на території Радянського Союзу. Використовуючи надзвичайну владу, яку він мав від Рима, у жовтні 1939 р. утворив 4 екзерхати: два- на Холмщині, на чолі з єпископом Миколою Чернецьким, в Білорусії – під опікою отця А. Неманцевича, в Росії – з отцем Климентієм Шептицьким, в Україні – під керівництвом отця Й. Сліпого. [366, с. 32]. Наступний крок, який здійснив

митрополит, це було направлення листа до Папи Пія XII для того, щоб той підтвердив його права і привілеї та дав згоду на висвячення отця Йосифа Сліпого. Незабаром прийшла відповідь від Папи, де повідомлялося, що отець Сліпий був названий єпископом – Престолонаступником архієпархії. Таким чином А. Шептицький забезпечив послідовність роботи церкви на підвладній йому території.

Незважаючи на лояльне ставлення митрополита до радянської влади, він був для неї досить небезпечним. Керівництво усвідомлювало його авторитет у суспільстві. В оперативному повідомленні 3-го відділу УДБ УНКВС від 14 листопада 1939 р. було зазначено, що А. Шептицький є найбільшим духовним лідером, який всіляко сприяє культурному, науковому та економічному розвитку населення Західної України. Національний потенціал греко-католицької церкви на Галичині був настільки сильним, що радянська влада боялась її впливу на національну свідомість українців.

Органи УНКВС установили контроль за митрополитом, підозрюючи його в підтримці націоналізму. Щоб уберегти митрополита від переслідування з боку радянської влади, друзі підготували план таємного вивезення його за кордон. Проте він відмовився від такої пропозиції. Щоб не допустити смерті А. Шептицького, вийшла вказівка з Кремля за якою був заборонений його арешт [256, с. 27].

Наприкінці 1939 року УНКВС по Львівській області відкрило оперативну справу під назвою «Ходячие». Об'єктам цієї розробки приписували антирадянську діяльність, а також вороже ставлення до влади та факту возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР. Через проведення заходів провокаційного характеру, щоб підірвати авторитет церкви, влада різними заходами домагалася виникнення сварок та загострення стосунків між священиками за парафії, прихожан, прибутки.

Радянські органи намагалися використати фігури станіславського єпископа Г. Хомишина, стосунки якого з митрополитом А. Шептицьким на той час були напруженими, та о. Г. Костельника, як прихильника візантійсько-

православної течії в УГКЦ, для створення внутрішньої опозиції в середині УГКЦ, однак їхні спроби виявилися невдалими. Окрім репресивних дій, органи радянської влади намагалися залучити до процесу боротьби з УГКЦ структури Російської православної церкви [79, арк. 23].

Серед страчених органами радянської влади був і священник Андрій Бандера, батько провідника ОУН (б) Степана Бандери. Заарештований 23 травня 1941 року він був вивезений на схід перед наступаючими німецькими військами, а 8 липня 1941 року Військовий трибунал Київського військового округу виніс йому смертний вирок.

Оцінюючи ситуацію, яка панувала в українському суспільстві та церкві, митрополит почав засуджувати політику радянських урядовців. Як духовний лідер церкви і держави, він у своїх листах звертався до священників, закликаючи їх виконувати свої обов'язки і не залишати парафій [374, с. 101].

Влітку 1941 р. на зміну радянській окупації прийшла німецька. На початку свого панування на західноукраїнських землях представники нацистської влади намагалися продемонструвати населенню, що їхній політичний режим є ліберальнішим, ніж радянський. Слід зауважити, що на початку періоду німецької окупації в діяльності греко-католицької церкви відбулися позитивні зміни. Нова влада не перешкоджала відновленню храмів і діяльності духовних навчальних закладів в регіоні. Таку політику пануючого режиму підтримала ієрархія церкви.

Ставлення глави церкви А. Шептицького і духовенства до німецької влади за часів її присутності пройшли певну трансформацію. Цьому сприяли релігійні та політичні чинники, та, зрештою, стали домінувати етичні принципи. Оцінюючи ситуацію, яка склалася в Україні, митрополит брав до уваги два чинники: по-перше, ставлення влади до УГКЦ у Західній Україні, по-друге, загрозу повернення радянської влади. На першому етапі він позитивно трактував німецьке завоювання, вбачаючи в ньому визволення і незалежність від радянської влади. Свідченням цього є видання А. Шептицьким 1 липня 1941 р. документа, у якому він підтримував Акт

відновлення української держави, а німців називав визволителями. Ще один лист був надрукований 5 липня, де митрополит теж вітав переможну німецьку армію висловлював їй вдячність за визволення [5, с. 237]. Таке сприйняття ним ситуації виходило з його етичних поглядів на громадянське суспільство. Воно ґрунтувалося на тому, що німці, на відміну від радянської влади, могли гарантувати свободу совісті.

Такою сприятливою ситуацією на західноукраїнських землях мала намір скористатися і ОУН. Головна мета даної організації полягала у досягненні незалежності України. Проте втілити зазначені ідеї було вкрай важко. Це обумовлювалося насамперед тим, що націоналістичний рух був розколотим на дві фракції: ОУН (М) та ОУН (Б). Саме в цей час між представниками обох угруповань почали виявлятися розходження щодо питань, пов'язаних з утвердженням незалежності. Зокрема, діячі ОУН (М) в своїх політичних намірах орієнтувалися лише на Німеччину. В свою чергу, радикально налаштовані бандерівці не відкидали співпрацю з цією країною, проте мали намір налагодити контакти з іншими представниками держав та бажали зосередити всі зусилля на боротьбі в Україні [12, с. 925]. Її головний провід 30 червня 1941 р. проголосив відновлення української державності. Керівництво новоствореного уряду очолив Я. Стецько. В «Акті проголошення Української держави», зазначалися основні завдання уряду та напрямки його політики. Підкреслювалось, що «новостворена українська держава буде співпрацювати з Німеччиною, яка під керівництвом Гітлера створить новий лад в Європі і допоможе український народ звільнити, від московської окупації» [12, с. 925].

Політичні прагнення ОУН підтримали та вітали усі ієрархи греко-католицької церкви. Завдяки діяльності ОУН 7 липня 1941 р. виникла Рада Сеньйорів. Даний політичний орган був утворений для допомоги українському народу Галичини, Волині та Холмщини перед німецькою владою. До його складу входили представники всіх політичних напрямів та конфесій. Головою Ради Сеньйорів став А. Шептицький, а його заступником призначено К. Левицького. Діячі заснованої організації визнавали ОУН як

рушійну силу українського політичного життя і підтримували Українське державне правління, але із застереженням ставилися до боротьби між двома фракціями, які точилися між ними.

Німецький уряд, дізнавшись про державотворчі наміри ОУН, не підтримав прагнення українського народу щодо створення самостійної Української держави, а навпаки, розцінював цю подію як спробу державного перевороту. Крім того, представники німецького уряду вимагали від С. Бандери відмінити проголошення «Самостійної Держави». За невиконання цього розпорядження весь український уряд був заарештований.

Цього ж року німецьке командування видало постанову про включення території Галичини до складу генерал-губернаторства, в результаті чого регіон отримав назву «Дистрикт Галичина» [223, с. 186]. Такі дії з боку німецького уряду не підтримало греко-католицьке духовенство.

Відстоюючи державницькі інтереси свого народу воно вирішило заснувати політичний орган, який виражав би прагнення населення Галичини вийти зі складу генерал-губернаторства. Розв'язати дану проблему ієрархія церкви намагалася за допомогою Української Національної Ради, яка виникла 30 липня 1941 р. під керівництвом А. Шептицького. До її складу входили Й. Сліпий, М. Чарнецький та інші священики. За період свого існування Українська Національна Рада провела ряд засідань, на яких обговорювалися різноманітні питання. Серед них важливе місце посідала ідея надання Східній Галичині статусу автономії. А. Шептицький надіслав німецькому уряду меморандум, у якому просив задовільнити прагнення українського народу відносно державного устрою в Західній Україні, але ці вимоги були відхилені [54, арк. 15].

Крім того, представники німецького уряду згодом ліквідували і Українську Національну Раду. Після її знищення в Галичині легально діяла лише одна українська громадська організація — Український центральний комітет (УЦК). Саме він контролював і опікувався у краї діяльністю багатьох громадських об'єднань. З метою поширення свого впливу його керівництво

прагнуло залучити до активної співпраці греко-католицьке духовенство. За визначенням української дослідниці І. Поїздник, основними аргументами для такої співпраці були культурний та освітній характер його діяльності, адже УЦК не мав статусу політичної організації. Деякі священнослужителі вступали до Комітету і заохочували до цього інших. Духовенство, яке вирішило вступити до УЦК, проводило різноманітні благодійні акції. Греко-католицьке духовенство очолило 29 із 68 районних та повітових делегатур [337, с. 154].

Пізніше, 1945 р., радянські спецслужби, допитуючи митрополита Й. Сліпого, намагалися з'ясувати, який зв'язок існував між представниками обох фракцій ОУН та УГКЦ у період німецької окупації. Під час слідства підсудний свідчив, що «в період панування на західноукраїнських землях німецького окупаційного режиму він та митрополит А. Шептицький збиралися встановити стосунки з мельниківцями та бандерівцями і бажали припинити міжусобну боротьбу між ними, в результаті чого об'єднати їх у «єдиний антирадянський табір» [60, арк. 55]. У своїх свідченнях Й. Сліпий констатував, що перша спроба вирішити це питання відбулася 1941 р. під час наради між представниками ОУН (М) та ОУН (Б) у митрополичій резиденції. Керівники церкви намагалися вплинути на діячів націоналістичних організацій, наполягаючи на тому, щоб вони припинили політичну боротьбу, яка точилася між собою. Проте вказані пропозиції ними не були прийняті до уваги.

Друга спроба, пов'язана з нормалізацією стосунків серед представників націоналістичного руху, була зроблена 1942 р. під час подорожі Й. Сліпого до Берліну. Перебуваючи в Німеччині, ієрарх церкви мав неодноразові зустрічі з лідером ОУН — М. Мельником, під час яких піднімав питання про перегляд взаємин з бандерівцями і в решті-решт бажав знайти спільне порозуміння. Згодом А. Мельник своє рішення стосовно даної пропозиції виклав у листі до А. Шептицького. З нього стало відомо, що він погодився припинити політичну боротьбу лише за умови, якщо його опоненти будуть

підпорядковані його керівництву [60, арк. 68]. Отримана інформація була сприйнята духовенством церкви як реальний шанс вийти зі складних політичних проблем, які негативно позначались на подальшому розвитку української державності. Тому А. Шептицький та Й. Сліпий поновили переговори з представниками бандерівського напрямку відносно питання їх примирення з ОУН (М). Діячі вказаної фракції погодились на висунуті вимоги, за однієї умови, що глава церкви митрополит А. Шептицький та його помічник Й. Сліпий нададуть документ від мельниківців, який би підтверджував їх право бути посередниками під час проведення переговорів. Отримавши таку відповідь, ієрархи зробили висновок, що бандерівці теоретично погоджувалися поновити стосунки зі своїми опонентами, проте практично намагалися їх відтягнути [73, арк. 5]. Слід підкреслити, що представники бандерівського напрямку шукали різноманітні причини, через які намагалися зробити все, щоб цього не сталося. Однією з них стало різке обвинувачення керівників церкви у співпраці з мельниківцями. Після такої заяви голова УГКЦ та все духовенство припинили будь-які взаємини з бандерівцями [63, арк. 56].

Найбільший терор німецька влада розгорнула щодо людей єврейської національності. Митрополит був вражений тими насильствами, які застосовувала влада по відношенню до євреїв. Він закликав священників переховувати євреїв і значна їх кількість ризикувала навіть власним життям задля їх порятунку. Один з врятованих, Давид Кагане, у своїх спогадах констатує, що завдяки митрополиту УГКЦ йому вдалося зберегти не лише власне життя, але й життя своєї родини. Ризикуючи власним життям, черниця Йосипа переховувала дружину та дітей рабина у криптах монастиря. Усвідомлюючи, що такі дії можуть призвести до покарання з боку органів державної влади, священнослужителі за дозволом Митрополичого Ординаріату перевдягали їх у монаші одежі та, на випадок обшуку монастиря, надвали метрику, за якою вони належали до української національності. І таких випадків щодо порятунку євреїв можна навести багато.

Представники духовенства займалися справою опіки над євреями нелегально. З боку Митрополичого Ординаріату 16 липня 1941 р. до Українського Центрального Комітету у Кракові було надіслано листа з проханням допомогти євреям. Однак відповідь виявилася негативною [257, с. 165]. У ній зазначалося: «комітет займається лише справами українців, а згідно з розпорядженням генерал-губернаторства від 27 квітня 1940 р. усі питання щодо євреїв перебувають у компетенції німецької влади». З протестами стосовно жорстокого поводження з євреями А. Шептицький неодноразово звертався до Гітлера, прохаючи припинити жорстоку політику по відношенню до єврейського населення. Проте це викликало ненависть до митрополита. Заарештовувати його нацисти не ризикували, оскільки його авторитет у суспільстві був дуже великим. Його ув'язнення могло спровокувати хвилю заворушень. Сам митрополит був переконаний, що «для нацистів прийде час розплати, так як вбивство - це жахливий злочин, який викликає прокляття небес для душі і залишає на тілі, тому не повинно пролитя крові» [11, с. 260]. Кожен акт насильства проти священиків митрополит розцінював як виступ проти церкви. Він вважав, що всі чисельні порушення, які чинила влада, унеможлиблюють справу церковного об'єднання. Та, незважаючи на це, митрополит заповідав залишатися вірними ідеалам церкви.

Розуміючи, що з німецьким пануванням на західноукраїнських землях життя не покращилося, митрополит А. Шептицький припинив співпрацювати з даним режимом. Зокрема, він відзначив: «Визволені німецькою армією з більшовицького ярма, ми відчули певну полегшу, яка не тривала довше, як два місяці. Потроху уряд встановив режим терору і корупції. Сьогодні вся країна погоджується, що німецький режим є більш злим майже диявольським» [12, с. 212].

У радянській історіографії 40-х рр. ХХ ст., склалося твердження, що ієрархія УГКЦ співпрацювала з німецькою владою як в період окупації, так і після звільнення Західної України від німецько-фашистських загарбників.

Вказувалося, що духовенство допомагало здійснювати каральні дії, які чинили ОУН та УПА. Проте офіційних документів, які б спростували або підтвердили наведені факти, не існує. Значну роль у висвітленні даних питань відіграють слідчі справи ув'язнених священнослужителів. Під час допитів радянські спецслужби намагалися вибити з них всю інформацію про причетність ієрархів до зв'язків з ОУН та УПА і з'ясувати позицію щодо ставлення до німецької та радянської влади. Для висвітлення вищезазначеного питання нами було досліджено матеріали кримінально-слідчих справ на священників: М. Будку, М. Чарнецького, Й. Сліпого, Г. Хомишина та інших, які зберігаються в Галузевому Державному архіві служби безпеки України.

В ході багаторазових допитів М. Чарнецького слідчі намагалися встановити чи підтримував він або духовенство церкви зв'язок з українським національно-визвольним рухом після об'єднання західноукраїнських земель з УРСР, та в період панування німецького окупаційного режиму. Відповідаючи на поставлені запитання, церковний діяч зазначав, що переважна більшість священників на момент вступу радянських військ на територію Західної України поділяла ідеї ОУН у проведенні антирадянської діяльності. Для підтвердження даної інформації М. Чарнецький наводив слідчим конкретні приклади. Зокрема, він наголошував, що настоятель Станіславівського монастиря релігійних В. Величковський мав зв'язок з районним угрупованням ОУН у Тернопільській області. Активну співпрацю з українським національно-визвольним рухом здійснював священнослужитель М. Чемеринський. Його антирадянська діяльність полягала, на думку М. Чарнецького у тому, що він у 1939 р. не підтримуючи політику радянського керівництва вирішив перейти нелегально на бік німецької влади [55, арк. 36]. Проте така спроба виявилася невдалою, оскільки він був заарештований органами радянської влади. Аналогічна доля спіткала й ченця львівського монастиря З. Ковалика [56, арк. 36].

У своїх свідченнях М. Чарнецький не заперечував того факту, що в період німецького окупаційного режиму священнослужителі церкви поділяли

ідеї ОУН щодо утворення «Самостійної соборної Української держави» та допомагали керівникам держави здійснювати політику спрямовану проти радянської влади. Поряд з цим деяка частина духовенства брала участь у формуванні місцевих органів влади. Свідченням цього є те, що священник Роман Данилевич увійшов до складу бандерівської міської управи в місті Костополі, де отримав посаду завідувача відділу Просвіти [57, арк. 138]. М. Чарнецький наголосив, що після того як представники німецької окупаційної влади не підтримали державницьких ідей українців і розпочали жорстокий терор проти них, священники припинили з ними зв'язок.

Під час допитів керівників спецслужб цікавила інформація стосовно участі духовенства у формуванні дивізії «СС-Галичина» та УПА. Відомо, що після поразки німецьких військ на Східному фронті 28 квітня 1943 р. губернатором Галичини був виданий наказ про створення дивізії «СС-Галичина». Під час її утворення були присутні єпископи Й. Сліпий і М. Будка. Вже 29 квітня з приводу цього у соборі Св. Юра відбулося урочисте богослужіння, яке очолив Й. Сліпий. У храмі В. Лаба виголосив проповідь у якій зазначалося: «По згоді фюрера ми знайшли можливість для створення стрілецької дивізії. Воскресіння галицької армії це повернення до нашої давньої традиції. Здійснюється воно в час, коли йде важка боротьба з більшовизмом, бажаючи завоювати всю Європу. До цього закликає нас Бог, як колись закликав хрестоносців» [58, арк. 52].

Утворення дивізії «СС-Галичина» підтримали й священнослужителі Станіславівської та Перемишльської єпархії. Перемишльський єпископ Й. Коциловський звернувся до своїх віруючих з промовою, зазначивши: «Діти мої! Будьте вірними і чесними воїнами великого фюрера і хреста» [59, арк. 53].

Необхідно відзначити, що ставлення греко-католицького духовенства до участі у формуванні «СС-Галичина» було неоднозначним. Зокрема, єпископи Й. Сліпий та М. Будка займали помірну позицію, тоді як військові капелани В. Лаба та І. Гриньох брали активну участь у її формуванні.

На допиті радянських спецслужб у 1945 р. М. Чарнецький свідчив, що греко-католицьке духовенство підтримувало німецьких окупантів надало допомогу у формуванні дивізії. За вказівкою А. Шептицького та інших єпископів воно розгорнуло агітацію серед українського населення, закликаючи вступати його до бойових угруповань з метою проведення боротьби з Червоною Армією. М. Чарнецький говорив, що деякі священнослужителі навіть відправляли до дивізії «СС-Галичина» своїх синів, які безпосередньо виконували там функції капеланів [57, арк.12].

Зовсім іншої позиції відносно питання утворення дивізії «СС- Галичина» дотримувався єпископ Станіславівської єпархії Г. Хомишин. Він наголошував, що церковна ієрархія не забороняла і не агітувала населення до вступу у дивізію [276, с. 32].

Дослідник О. Єгрешій писав, що під час допиту Г. Хомишин зізнався, що у 1943 р. до нього навідався Станіславівський староста Гайнц Альбрехт. Він дав йому вказівку написати спеціальну відозву до священників єпархії, щоб ті закликали вірних поповнювати ряди дивізії «СС-Галичина». Г. Хомишин звернувся до священників з промовою стосовно даного питання, проте забороняв їм вступати у лави дивізії. Близько шести церковних осіб, добровільно записалися до дивізії «СС-Галичина» й просили єпископа дозволити їм покинути служіння у церкві, але він це прохання не задовольнив [272, с. 112].

З метою підтвердження отриманих даних радянське керівництво мало намір з'ясувати особисто під час слідства, якої позиції дотримувалася правляча ієрархія церкви стосовно питання формування УПА та «СС-Галичина». Найбільшу увагу спецслужби приділяли постаті митрополита Й. Сліпого. Такий вибір радянського керівництва був обумовлений не випадково. Адже в тодішніх правлячих колах держави усвідомлювали, що в разі морального тиску під час слідства на митрополита УГКЦ, вони зможуть добути потрібну інформацію. На їх думку отримані матеріали можна буде в подальшому кваліфікувати на власний розсуд, з метою здійснення в

майбутньому ліквідації української церковної інституції. Тож для виконання поставлених завдань радянськими слідчими була влаштована велика кількість допитів. Серед протоколів, які зберігаються у архіві Служби безпеки України міститься чимало звинувачень на адресу глави УГКЦ Й. Сліпого. У них вказувалося, що «уніатське духовенство відіграло важливу роль у формуванні банд «ОУН, УПА», «СС-Галичина», а безпосередньо під керівництвом ієрархів здійснювалося ряд каральних дій, спрямованих проти Червоної Армії» [55, арк. 3].

З метою спростування наведених обвинувачень під час допиту 8 травня 1945 р., Й. Сліпий чітко зазначив: «Ніякої участі у створенні дивізії «СС-Галичина» я не брав. Мені також не відомо, щоб хтось з духовенства УГКЦ допомагав німецьким військам і Українському Центральному Комітету, які займалися організацією названої дивізії. Навпаки, я особисто, митрополит А. Шептицький, а також єпископи свого благословення на створення дивізії «СС-Галичина» не давали і духовенство ніякої участі не брало, а Службу Божу для учасників дивізії, я здійснив з метою, щоб Господь поміг їм спасти душі від різних нещасних випадків» [56, арк. 57]. Напрошується висновок, що в протоколах справ подавалася неоднозначна інформація щодо участі духовенства у національно-визвольному русі. Здебільшого вона не відрізнялася об'єктивністю. Насамперед це пов'язано з тим, що значна кількість матеріалів тенденційно підбиралася слідчими. Проте більшість сучасних дослідників, зокрема: О. Сурмач і В. Марчук дотримуються думки, що переважна кількість греко-католицького духовенства брала активну участь у національно-визвольному русі та підтримувало діяльність «СС-Галичина». Вони стверджували, що безпосередньо А. Шептицький був поставлений перед фактом: дивізія створена, тож відповідно до цього в обов'язок митрополита входило здійснення душпастирської опіки над особами, які належали до складу дивізії [356, с. 188, 312, с. 67].

Суперечливих поглядів дотримувалася ієрархія УГКЦ і стосовно питань участі духовенства у загонах УПА. Наприклад, Г. Хомишин з обережністю

ставився до діяльності УПА, вважав неможливим вбивство мирного населення, розправи з тими, хто був лояльним до радянської влади у 1939-1941 рр. На допитах єпископ Станіславівської єпархії зазначав: «Я засуджував дії УПА, був проти форм диверсії на визволеній радянській території і вважаю, що даним способом не можна побудувати Самостійної України». Він підкреслив, що був прихильником легальних методів боротьби за державність, тому військові дії ОУН у боротьбі проти Радянського Союзу і польського населення засуджував [272, с. 68]. Така позиція Г. Хомишина ймовірно, базувалася на тому, що він вважав неможливим вирішення державних питань шляхом терору.

Священик М. Чарнецький займав зовсім іншу позицію відносно УПА. Радянські спецслужби, допитуючи його намагалися з'ясувати також ставлення інших священнослужителів до ОУН-УПА. У своїх свідченнях М. Чарнецький зазначав, що схвально сприйняв утворення УПА, яка, проводячи боротьбу проти радянської влади, відстоювала ідею «Самостійної України» [347, с. 287]. Відповідаючи слідчим, М. Чарнецький допускав, що таких поглядів дотримувалися й інші священнослужителі церкви. Під час слідства він говорив: «Майже всі священники на конференції 1943 р. висловилися за те, що підтримують діяльність УПА та будуть всіляко їй допомагати» [60, арк. 77]. Під час допитів слідчі, здійснюючи тиск намагалися отримати потрібні для них свідчення, але часто ті свідчення носили суперечливий характер. Одним із доказів є те, що М. Чарнецький стверджував: «Переважна більшість духовенства не лише надавала матеріальну підтримку загонам УПА, але й також брала участь у військових операціях проти українського народу». Серед тих, хто здійснював такі дії були Роман Данилевич, Микола Калагурка, Іван Вигоринський [56, арк. 77]. Але в подальших свідченнях М. Чарнецький на запитання слідчих чи надавав накази митрополит А. Шептицький духовенству допомагати УПА у проведенні антирадянської діяльності відповідав, що це йому невідомо.

У 1944 р. ситуація в Україні змінилася, що було зумовлено зміною влади німецької на радянську. Такі політичні зміни в житті українського народу схвально сприйняла правляча ієрархія УГКЦ. Її пріоритетним завданням стало налагодження мирних взаємин із радянським керівництвом. Цілком ймовірно, що підтримуючи радянську владу греко-католицьке духовенство сподівалося, що вона покладе край анархії, яка панувала в Україні і сприятиме нормалізації не лише суспільного, але й духовного життя. Адаже попередній досвід співпраці з німецьким режимом не покращив ситуацію, а лише її загострив, проявом чого стали чисельні репресії та арешти, що торкнулися не лише населення, але й церковних діячів. Дійсно, на початковому етапі своєї діяльності представники радянської влади демонстрували лояльне ставлення до греко-католицької церкви. Яскравим прикладом цього стало те, що за ініціативою правлячої верхівки держави припинилися чисельні репресії по стосовно людей, відновили свою діяльність духовні та середні навчальні заклади.

Таку ліберальну політику з особливою вдячністю підтримав глава церкви митрополит А. Шептицький. З цього приводу він провів архієпархіальний собор, де висловив свої погляди стосовно радянської влади наступним чином: «Більшовицька влада віднеслася до українців прихильно – не видно воюючого безбожництва» [12, с. 236].

Проте така лояльна політика до греко-католицької церкви тривала недовго. Репресії проти духовенства влада розпочала здійснювати підступними методами. За визначенням Б. Боцюрківа, одразу після звільнення Львова від німців, вона прийняла таємну ухвалу про закриття митрополичої друкарні «Студіон». Керівництво греко-католицької церкви виступило за її збереження. Розуміючи важливість цієї установи, митрополит А. Шептицький звернувся з листом від 4 вересня 1944 р. до секретаря ЦК КП(б)У М. Хруцького, в якому зазначав: «було б лишнім доказувати, що в нинішніх часах така установа публічного права і на цілий край поширена, як наша церква для своєї праці серед вірних не може обійтися без такої друкарні»

[223, с. 164]. Однак секретар Львівського облвиконкому партії І. Грушецький та голова обкому М. Козирєв відхилили ці пропозиції. З огляду на це митрополит А. Шептицький вирішив відправити делегацію до Москви у складі Г. Костельника, Я. Котіва та Г. Будзінського з метою нормалізації відносин церкви з радянською державою. Цю місію не вдалося реалізувати оскільки 12 листопада 1944 р. на митрополичий престол за правами наступності вступив Й. Сліпий, а студитським архімандритом став брат митрополита Андрея – Климентій.

Друга більшовицька окупація Західної України в липні 1944 р. стала для А. Шептицького тяжким ударом. Адже митрополит сподівався, що радянська влада буде більш лояльною по відношенню до українського населення, ніж німецька. Проте надії на лібералізацію церковного життя не справдилися. Фізично Владика відчував себе дуже погано. Про останні дні його життя є свідчення людей, які були поруч з ним. Вони згадували: «Вже у вересні 1944 р. стан здоров'я митрополита став погіршуватися. Він не міг сидіти і не в змозі був правити Служби Божі, бо руки були немічні [256, с. 28].

Навіть в останні хвилини свого життя він говорив: «Наша церква буде знищена, розгромлена більшовиками, але не відступайте від віри, держіться святої Католицької церкви. Та все таки буде її відродження. Після смерті митрополита 1 листопада 1944 р. багато людей прийшло, щоби попроситися та подякувати за всі добродійства митрополитові і віддати йому шану. Його тіло було покладено у дубову домовину і перенесено до катедри церкви Св. Юра. Після смерті А. Шептицького церква продовжувала нормально функціонувати Й. Сліпий, який подбав про заміщення вакантних посад у митрополичій капітулі, здійснював пастирські візитації в парафіях. На архієпархіальному соборі, який завершив свою роботу після вступу на престол нового представника, пріоритетним питанням було співіснування УГКЦ з Радянською владою. Для здійснення цієї мети знову почала готуватися делегація до Москви. 22 грудня 1944 р., прибувши до столиці посланці були прийняті головою Ради РПЦ І. Полянським, якому вони вручили два

документи від митрополита Й. Сліпого. Один до Сталіна, другий на ім'я голови раднаркому СРСР [4, с. 121].

Про хід переговорів з Львівською делегацією І. Полянський у доповідній записці інформував Сталіна і Молотова, зазначаючи, що на прийомі керівники делегації висловили привітання і подяку радянській владі, Червоній Армії і особисто Сталіну, заявляючи, що тепер греко-католицькій церкві не загрожує та небезпека, яку готували німці [4, с. 112]. У меморандумі до І. Полянського глава УГКЦ домагався від уряду, щоб у межах СРСР греко-католицькій церкві залишити її права, зокрема, користування майном і коштами, якими вона користувалася до 1939 р. Члени делегації намагалися довести І. Полянському, що Західна Україна понад 300 років живе життям, відмінним від Східної України, і внаслідок того в неї інші звичаї та культура [12, с. 141].

У меморандумі містилися пропозиції звільнити церковних служителів від військової та інших повинностей, гарантувати недоторканість церков, каплиць і конфесійних цвинтарів, дозволити діяльність духовних семінарій, монастирів, допустити церкву до викладення релігії у всіх народних і середніх школах.

Члени делегації мали вирішити питання про забезпечення свободи для греко-католиків. І. Полянський під час першої зустрічі з діячами делегації погодився на цю вимогу. Дійсно адже греко-католицька церква до того часу не трактувалася радянською державою як незаконна. В інструкції наркомюста про запровадження в життя декрету «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» вказувалося, що дії декрету поширювалися і на уніатську церкву.

Проте вже під час другої зустрічі, І. Полянський у відповідь на прохання, викладені в меморандумі, дипломатично заявив, що в Радянському Союзі всі релігійні організації діють у рамках існуючого законодавства про культу і ні для кого, в тому числі й УГКЦ, винятку не буде. Тобто, частина прохань, що виходила за традиційні для радянського способу життя рамки,

була відхилена, однак у питаннях здійснення релігійних обрядів отримала позитивну відповідь. На думку Б. Боцюрківа, відповідь І. Полянського означала відхилення більшості пунктів меморандуму глави УГКЦ, що не узгоджувалося із чинним законодавством про релігійні організації. Дослідник вважав, що тогочасні ієрархи церкви, звертаючись до керівництва СРСР з подібними проханнями, навіть не усвідомлювали ступеня неможливості їхнього виконання, а сама увага до конфесії з боку радянської сторони диктувалася на той час виключно потужним у Західній Україні рухом опору загонів УПА [223, с. 132].

У травні 1944 р. при утворенні Ради у справах релігійних культів греко-католицьку церкву було внесено до переліку релігійних організацій, якими вона безпосередньо займалася. У листопаді 1944 р. Раднарком СРСР прийняв постанову про відкриття молитовних будинків і релігійних культів, згідно з якою віруючі греко-католицької церкви мали право подавати заяви на реєстрацію своїх релігійних об'єднань.

Перед від'їздом із Москви делегацію запросили до Ставки Верховного Головнокомандуючого, де їм дали зрозуміти, що ставлення влади до УГКЦ буде залежати від того, яку позицію вона обере щодо боротьби з УПА. Насправді про це свідчать стенограма та доповідні записки учасників цієї зустрічі з радянської сторони, адже делегація перебувала у приміщенні НКВС СРСР і мала зустріч не з керівниками політичного управління Червоної армії, а з генералами НКВС Федотовим, Леонтєєвим і Судоплатовим, які називались іншими іменами. Під час розмови були намагання переконати радянських генералів у необхідності врахування специфіки національного та політичного розвитку західноукраїнських земель, пояснити недовіру населення до комуністичного режиму, неодноразово стверджувалося, що збройний бандерівський рух був створений для боротьби з німцями, і не мав спеціального спрямування проти радянської сторони [223, с. 132].

Зокрема, до церкви було висловлене прохання переконати українських націоналістів скласти зброю, обіцяючи що держава гарантуватиме їм

амністію. Перед УГКЦ постав вибір, або стати на бік влади в боротьбі проти українського національного руху заради нормалізації свого становища, або зазнати переслідувань.

Підсумком зустрічі з радянською делегацією стала домовленість сторін про сприяння з боку церкви спробам переконати збройне підпілля скласти зброю в обмін на державну гарантію амністії учасників національно-визвольних змагань.

Оцінюючи хід переговорів можна припустити, що радянські каральні органи не мали на той час достатніх сил і ресурсів, щоб знищити повстанський рух, тому намагалися використати в боротьбі з ним заходи, пов'язані з авторитетом впливу греко-католицьких священників.

Попри все нова радянська політика почала здійснювати арешти окремих представників духовенства. Перед закінченням війни обстановка почала змінюватися. З розгромом фашизму Сталін вирішив усунути своїх колишніх союзників, до яких донедавна зараховував і УГКЦ. Саме тому, перед закінченням війни політика радянської влади набула характеру чіткої протидії греко-католицькій церкві. Розпочались арешти окремих представників духовенства. Радянська влада намагалась позбавити УГКЦ будь-якого шансу на існування [223, с. 142].

Важливу роль у подальшій долі церкви зіграв колишній працівник НКВС Г. Карпов, який за розпорядженням Сталіна, в 1943 р. очолив Раду у справах Російської Православної церкви при Раднаркомі СРСР. 15 березня на прохання Молотова він підготував для Сталіна доповідь на дев'яти сторінках. Сталін затвердив таємну інструкцію під № 58. Перший розділ мав назву: «Заходи для відриву греко-католицької церкви в СРСР від Ватикану і подальшого її приєднання до РПЦ». Зокрема, пропонувалося організувати у Львові православну єпархію, надавши її главі титул єпископа Львівського і Тернопільського, який би об'єднав православні парафії Львівської, Станіславівської, Дрогобицької і Тернопільської областей. В іншому пункті інструкції говорилося про необхідність створити в середині уніатської церкви

ініціативну групу, яка повинна буде декларативно заявити про розрив з Ватиканом, закликаючи уніатське духовенство перейти до православ'я [4, с. 211]. Аналіз змісту цього документа дозволяє зробити висновок про врахування у ньому усіх пунктів плану з ліквідації УГКЦ. Таким чином можна констатувати повну співпрацю репресивних органів покликаних здійснювати державну політику в релігійній сфері, спрямовану на нищення греко-католицької церкви.

Після завершення Другої світової війни радянська влада розпочала рішучий наступ на УГКЦ з метою її повного знищення. Для реалізації даного задуму розпочалася підготовка Собору, який би проголосив про самоліквідацію церкви. Впродовж кількох місяців органи НКДБ збирали компромат на ієрархів і духовенство УГКЦ, після чого в квітні 1945 р. засоби масової інформації розпочали кампанію по дезінформації стосовно церкви.

Першим етапом запланованих заходів була операція, розгорнута довкола публічної статті В. Росовича (Я. Галана) «З хрестом чи з ножем», яка 8 квітня 1945 р. з'явилася на шпальтах львівської газети «Вільна Україна». Автор звинуватив ієрархію греко-католицької церкви в антиросійській і антирадянській діяльності в колабораціонізмі, в служінні німецькому фашизму та бандитизму. У статті дуже часто згадувалося ім'я митрополита А. Шептицького, якого було брутально звинувачено у співпраці з німцями. Автор навмисно протиставляв керівництво «уніатської церкви» православним священикам. Стаття закінчувалася погрозами. «Не можна спокійно дивитися на те, коли служителі уніатської церкви використовують свободу віросповідання для того, щоб проводити злочинну діяльність проти українського народу» [4, с. 161].

Саме в такий спосіб було сфабриковане обвинувачення проти ієрархії греко-католицької церкви. Стаття стала, за повідомленням радянських джерел, «ідейною платформою» для розгортання спланованої антикатолицької й антиукраїнської пропаганди і створила підґрунття для арештів, репресій та судів.

Так за вказівкою Центрального комітету компартії України обласні, районні та первинні партійні організації Західної України зобов'язувалися провести спеціальні акції партійно-пропагандистської роботи – читання і обговорення статті, яку передрукували майже всі газети. Крім того, львівський обком КП(У) перевидав її окремою брошурою накладом 20 тисяч примірників. Партійна пропаганда мала охопити всі без винятку населені пункти. До керівних органів Москви і Києва надсилалися повідомлення і доповідні записки обкомів партії про настрої місцевого населення в зв'язку з публікацією статті В. Росовича.

Одразу після виходу в друкованому вигляді статті «З хрестом чи з мечем», партійне керівництво розпочало збирати інформацію серед різних прошарків населення з метою виявлення їх поглядів на дану проблему. В ході проведеної роботи вдалося виявити, що представники окремих професій неоднозначно оцінили опубліковану статтю. Найбільш негативно сприйняли її появу діячі греко-католицького духовенства, які висловлювали своє незадоволення змістом даної публікації. Зокрема, студент духовної академії Роман Кияк зазначив: «В газеті неправильно написано, що Й. Сліпий рекомендував священикам вступати до дивізії «СС-Галичина» [4, с. 176]. Аналогічних поглядів на вищезазначене питання дотримувалися й інші представники духовенства.

Представники польської національності з великою радістю зустріли появу статті. Їх позиція відносно поданих фактів чітко простежувалася в ході анкетування. Багато опитуваних висловлювали задоволення з приводу того, що радянська влада взялася за авантюриста А. Шептицького, який був зрадником поляків [4, с. 178]. Переважна більшість їх негативно оцінювала діяльність митрополита УГКЦ, вважаючи його за поляка, який не з релігійних міркувань, а з політичних і особистих став великим патріотом українського народу. Учитель з Польщі Гулик Роман заявив: «А. Шептицький був претендентом на очолювання католицької церкви в Галичині. Але коли більш

міцний конкурент очолив церкву, то митрополит перетворився в українця і посів на чолі уніатської церкви» [4, с. 179].

Значна частина селян та робітників теж з захопленням зустріла статтю Я. Галана. Підтвердженням цього є той факт, що громадянин села Грибовичі Львівської області констатував, що «публікація відкрила очі багатьом і пояснила, як духовенство обманує народ, допомагаючи бандерівським бандам» [4, с. 180]. Документальні факти вказують на те, що як правило подібна практика мала місце в радянській державі, коли люди не читаючи статті висловлювали точку зору в контексті радянської ідеології

Стаття, опублікована Я. Галаном, на думку Й. Сліпого була початком цілеспрямованого наступу радянської влади на церкву. У керівництва держави визрівали ідеї, спрямовані на поступову ліквідацію УГКЦ. Для реалізації поставлених завдань передбачалося проведення низки заходів. Чільне місце серед них відводилося арештам вищої церковної ієрархії, створенню ініціативної групи по проведенню Львівського собору.

На першому етапі своєї діяльності радянське керівництво обрало тактику переслідувань та нагляду за священнослужителями. Під особливим контролем перебувала митрополича резиденція. Розуміючи всю складність ситуації, Й. Сліпий вирішив на випадок свого арешту призначити помічників. Ними стали М. Чарнецький, М. Будка і К. Шептицький [4, с. 202]. Проте вирішити проблему митрополиту Й. Сліпому таким чином не вдалося, тому що влада розгорнула масові репресії серед священнослужителів.

У ніч з 11 на 12 квітня 1945 р. органи радянської служби безпеки заарештували п'ятьох членів греко-католицької ієрархії, серед яких був і митрополит Й. Сліпий. Уже на 21 квітня того року, згідно інформації поданої завідувачем організаційно-інструктивного відділу Львівського обкому І. Богородченком у Львівській області затримано 33 особи. Серед них налічувалося два єпископи, 20 священників, два дякони та троє представників духовних навчальних закладів [12, с. 920].

25 - 26 травня 1945 р. органами держбезпеки були ув'язнені всі видатні церковнослужителі та викладачі. Таким чином УГКЦ була обезглавлена, а її віруючі позбавлялися можливості брати участь у духовному житті.

Арешти, проведені радянським керівництвом серед представників церковної ієрархії, були по різному сприйняті населенням. Переважна більшість громадян негативно оцінювала репресивну політику щодо духовенства. Зокрема, директор українського національного музею І. Свенціцький з приводу дій радянського керівництва зазначив: «Я чекав більшовиків, ніколи не симпатизував німцям та націоналістам. Мене націоналісти били за мої москвофільські симпатії, зараз я розчарований в діях більшовиків. У мене з'явилася апатія до життя, та мені буде все одно якщо мене заарештують» [4, с. 193].

Після арешту всього єпископату органи радянської влади перейшли до наступного етапу планомірної діяльності, спрямованої на ліквідацію УГКЦ – створенню ініціативної групи. Офіційно заснована вона була у квітні 1945 р. До складу ініціативної групи входили М. Мельник та А. Пельвецький.

Органи НКДБ призначили Г. Костельника її керівником. На сьогоднішній день невідомо, чому в подальшому він очолив ініціативну групу і погодився співпрацювати з радянською владою. Адже є низка версій, що протягом багатьох років Г. Костельник не поділяв політичних поглядів радянського керівництва з багатьох питань. Однак сучасні науковці висувають ймовірні версії, які підштовхнули Костельника до активної співпраці з владою. Згідно з першою, глава ініціативної групи розпочав діалог з тодішнім керівництвом держави через загибель двох синів, одного від рук радянських органів влади, іншого — від рук нацистів [5, с. 325].

Як керівник ініціативної групи Г. Костельник першочерговим завданням вважав приєднання греко-католицької церкви до Російської православної. Запропоновані ним ідеї були схвально сприйняті радянським керівництвом. 18 червня 1945 р. Рада Народних Міністрів своїм рескриптом

затвердила документ під № 625, який став платформою для подальшої ліквідації УГКЦ. Зокрема у ньому прописувалися наступні пункти:

1) ініціативна група вважається єдиним тимчасовим церковно-адміністративним органом, якому надається право керувати існуючими греко-католицькими парафіями в Західних областях України і проводити об'єднання з РПЦ;

2) ця група мала право погоджувати всі правові питання у справі керівництва греко-католицькими парафіями і возз'єднання їх з православною церквою [223, с. 140].

Одразу після офіційного затвердження діяльності ініціативної групи Г. Костельник розпочав пропагандистську роботу серед населення, закликаючи переходити від УГКЦ до РПЦ. Проте його дії не знайшли належної підтримки у значній частини представників світських осіб та духовенства.

Найбільший опір у справі возз'єднання чинили священнослужителі Львівської архієпархії: К. Шептицький, М. Галянт і В. Фіголь. Згідно з офіційними даними, опублікованими у доповідній записці, адресованій секретареві Львівського обкому КП (б) У І. Грушецькому вказувалося, що вищезазначені особи завзято відстоювали позиції своєї церкви. Зокрема, під керівництвом К. Шептицького було відправлено звернення з 62 підписами на ім'я заступника голови Ради Народних Комісарів СРСР В. Молотова. У ньому повідомлялося, що його представники відмовлялися визнавати існування ініціативної групи. Окрема увага в листі відводилася питанню подальшої долі церкви. Її автори просили звільнити єпископат на чолі з митрополитом, та надати можливість упорядкувати церковні справи, створивши церковний орган, який би управляв Галицькою митрополією. Але представники духовенства відповідей на свої звернення так і не отримали.

В. Фіголь, який не визнавав діяльності ініціативної групи, сподівався утворити нелегальну організацію, головне завдання якої б полягало у боротьбі

проти «возз'єднавчої» кампанії. Проте втілити в життя цю ідею не вдалося через арешт її ініціатора.

Таким чином, представники ініціативної групи розцінювали опір духовенства по відношенню до ідеї примусового приєднання церков, як реальну загрозу своїм планам. З метою більш ефективної діяльності у справі возз'єднання радянське керівництво залучило до співпраці священнослужителів, які мали здійснювати пропагандистську роботу у вказаному напрямку. Окремі ієрархи та миряни в ряді областей Західної України влаштовували зустрічі з місцевим населенням, в ході яких висловлювали думки, пов'язані з необхідністю «відриву уніатської церкви від Ватикану і приєднання її до православної церкви» [13, с. 242]. Заслуговує на увагу виступ директора, з села Суходол Бібрського району Львівської області, головна ідея його полягала в різкій критиці католицької церкви, яка змусила український народ прийняти унію.

Однак досить часто лунали заклики, в яких священнослужителі засуджували «возз'єднавчу» кампанію, влаштовану діячами ініціативної групи. Під час однієї з нарад священник з міста Броди Лопатинський Богдан з цього приводу зауважив: «На вірність релігії я клявся Папі римському та якщо б я перейшов до православної віри, то зрадив би своєму народові, після чого люди мені не довірили б свої душі» [13, с. 224].

Значний спротив антицерковній кампанії, пов'язаній з переведенням священнослужителів у православ'я, чинило духовенство Золочівського деканату, на чолі з Йосафатом Федориком. Під його керівництвом дев'ять священнослужителів надіслали заяву представникам радянської влади. Вони запевняли, що не хочуть виступати проти радянської влади і заявляли про свою повну лояльність до неї. Проте, розпочата ініціативною групою і підтримувана державною владою «возз'єднавча» кампанія на думку духовенства Золочівського деканату, є великою брехнею [5, с. 62]. У заяві також зазначалося, що «відступитися від своєї совісті і віри» – це «страшне насилля над нашими душами, гірше ніж фізична смерть», тому що «для нас,

греко-католиків, єдиним авторитетом і владою є наші єпископи, які перебувають в єднанні з Апостольським Престолом» [5, с. 140].

Незважаючи на опір з боку священнослужителів, станом на жовтень 1945 р. з РПЦ воззе'днана більша частина духовенства УГКЦ. Згідно з опублікованими документами із 1100 священників чотирьох областей до ініціативної групи приєдналися 800. Але більшість з них продовжували дотримуватися своїх поглядів на католицьку віру. Лише внаслідок залякування і погроз до кінця жовтня близько 69 % священників Львівської області подали заяви про входження до ініціативної групи [5, с. 57].

Після проведення масових арештів та значної пропагандистської роботи, члени ініціативної групи приступили до найголовнішого 1945 р. на нараді в Києві було прийнято рішення, що ліквідація УГКЦ відбудеться 15-20 червня 1946 р. Проте заплановану дату щодо проведення собору підтримали не всі члени ініціативної групи. Так, А. Пельвецький вважав, що поки що рано проводити ліквідацію УГКЦ, оскільки процес перевиховання духовенства на православний лад не розпочався. У цей же час, М. Мельник навпаки висував три причини, через які мав відбутися собор. Головними серед них були: недостатня кількість духовенства відсутність у парафіях священного миру, неможливість організації навчання і виховання священнослужителів [223, с. 162].

Незважаючи на такі протиріччя серед діячів ініціативної групи, розпочалася активна підготовка до проведення собору. Але в її процесі було виявлено ряд труднощів, через які запланована акція, пов'язана з ліквідацією УГКЦ, могла не відбутися. Значна перешкода в організації проведення собору полягала у відсутності ієрархів греко-католицької церкви. Тож не зволікаючи, уряд розпочав шукати вихід із даної ситуації, підбираючи ймовірних кандидатів. Ними стали греко-католицький священник — член ініціативної групи М. Мельник та генеральний вікарій Перемишльської єпархії А. Пельвецький. Для офіційного затвердження їх церковних посад, вони 20 лютого 1946 р. були запрошені до Києва. Саме тут дані особи змінили

греко-католицьке віросповідання на православне. У цьому ж році під час богослужіння у Володимирському храмі, Г. Костельник був призначений митрофорним протоієреєм, а М. Мельник одержав титул єпископа Самбірсько-Дрогобицької єпархії [223, с. 188]. Таким чином, представникам радянської влади вдалося узгодити ряд вигідних для себе рішень щодо проведення собору. Проте з канонічної точки зору вони були не правомірними.

Сам собор відбувся 8 березня 1946 р. у храмі Святого Юра. Очолював його Г. Костельник. Собор розпочав свою роботу з доповідей учасників ініціативної групи. Першим виступив з промовою «Про мотиви возз'єднання УГКЦ з Російською Православною церквою» Г. Костельник. Він проаналізував розвиток унійного життя та церковну ситуацію в Україні. На думку голови ініціативної групи унія була насильно запровадженою, що розірвало історичний зв'язок з православною вірою. Автор доповіді розкритикував догматичні принципи католицької церкви. Наприкінці свого виступу Г. Костельник закликав зректися Рима та унії і проголосити єдність із «святим православ'ям». Собор ухвалив низку рішень, які стосувалися подальшої долі УГКЦ. Головними серед них стали наступні: анулювати постанови Берестейської унії 1596 р., відречення від Римської церкви, повернення до православної віри та возз'єднання з Російською православною церквою [223, с. 210].

Одразу після завершення цієї історичної події, діячі Московського патріархату надіслали привітання в яких висловлювали думку, що розірвання відносин з римською церквою стало реальним шансом відновити вікову втрачену єдність з православ'ям. Крім того, церковні ієрархи РПЦ із впевненістю стверджували, що Львівський собор та прийняті на ньому рішення знайшли підтримку у середовищі греко-католицького духовенства. Проте сучасні дослідники церкви дотримуються думки, що його проведення не було канонічно обгрунтованим. Адже згідно церковних догматів у соборі мало брати участь духовенство греко-католицької церкви, яке в цей час було

ув'язненим. Необхідно зазначити, що кампанія з ліквідації УГКЦ не була підтримана всіма священнослужителями. Згідно зі статистичними даними у 1946 р. в Тернопільській області продовжувало діяти 136, Станіславівській - 54, Львівській – 48, Дрогобицькій – 32 греко-католицькі церкви. Усі хто чинив опір реалізації рішень собору, наражався на небезпеку бути ув'язненим. Станом на серпень 1946 р. у в'язницях перебувало близько 1600 священнослужителів [13, с. 62].

Слід відзначити, що командування УПА і керівництво оунівським підпіллям підтримувало опір насильницькому приєднанню УГКЦ до православ'я. Вони вели широку пропагандистську діяльність, здійснювали моральний тиск на духовенство, яке піддавалося тиску влади. Втім були також випадки вбивства священників, які змінили віросповідання, зокрема А. Білика, М. Бобиляка [4, с. 122]. За даними офіційної влади, до кінця 1946 р. на Станіславщині, перед страхом можливої розправи з боку УПА відмовилися від переходу в православ'я і розірвали свої обов'язки перед Ініціативною групою 22 священники [13, с. 115]. Однак, на думку Б. Боцюрківа, погрози з боку ОУН та УПА проти священників мали більше психологічний характер, масового застосування терору проти них не було. Такої ж точки зору дотримувався і В. Марчук, спростовуючи кліше радянської історіографії про націоналістичний терор банд стосовно православних священників [312, с. 67].

Серед тих, хто не визнавав рішень Львівського собору 1946 р. був колишній викладач Малої семінарії М. Хмільовський. Пропозицію голови ініціативної групи Г. Костельника перейти у православ'я він рішуче відкинув. М. Хмільовський активізував діяльність серед греко-католицького духовенства, спрямовану проти з'єднання з РПЦ. Йому особисто вдалося повернути кількох священників, які піддалися московській пропаганді. Він писав листівки, спрямовані проти діячів ініціативної групи. Одна з них мала назву «Людам доброї волі».

М. Хмільовський провів низку заходів задля згуртування тих священників, які залишилися вірними Апостольському престолу. Сам

священик не лише різко висловлювався проти тих, хто у цей час не проводив активного душпастирського життя, але й надавав фінансову та моральну допомогу тим єпископам, які були заарештовані. Зокрема, підтримував Й. Сліпого, М. Чарнецького, К. Шептицького. Його зусиллями в подальшому було налагоджено чіткий механізм діяльності катакомбної УГКЦ, яка всупереч переслідуванням продовжувала свою діяльність [349, с. 177].

Однак радянську владу не задовольняла така значна кількість осіб, які не бажали приєднуватися до РПЦ. 1947 р. з метою виправлення такої ситуації державні урядовці розробили низку заходів, спрямованих на подолання опору греко-католицьких священиків. Тож якщо у березні на Львівщині було зафіксовано 5 уніатських священиків, які не бажали переходити до РПЦ, то вже у липні їх кількість досягла – 26 [5, с. 57].

Священнослужителів, які відмовлялися переходити в православну віру, виселяли із домовівок та заарештовували. Та найстрашнішим покаранням для духовних осіб була заборона здійснювати церковні богослужіння. Невозз'єднаних, на території Львівської архієпархії, які не зазнали переслідувань або виселення у 1945-1953 рр. було небагато. За даними С. Гуркіної їх нараховувалося лише 14 осіб [255, с. 231].

Таким чином, кампанія зініційована радянським комуністичним режимом, призвела до того, що всі греко-католицькі храми та монастирі були закриті. Без душпастирської опіки залишилося 4048515 віруючих [5, с. 263]. Переважна більшість священнослужителів була ув'язнена або виселена до Сибіру. Однак погрозами та арештами радянській владі не вдалося зламати волю духовенства, оскільки представники церкви не відступали від своєї віри і в подальшому практикували релігійну діяльність в «катакомбах», подібно до перших християн у Римській імперії.

Сам Львівський собор відбувся без митрополита Й. Сліпого, якого було заарештовано органами внутрішніх справ СРСР у Львові 11 квітня 1945 р. Постанову на арешт підписали начальник 2 - го відділу НКДБ УРСР капітан Бріккер, начальник 4 - го відділу 2 - го управління НКДБ УРСР підполковник

М. Медведєв. Арешт санкціонував прокурор Львівської облради Корнетов, а затвердив народний комісар 3 - го рангу О. Савченко. Згідно постанови на арешт, Й. Сліпому були пред'явлено низку обвинувачень. Зокрема, те що він, обіймаючи посаду ректора Львівської духовної семінарії, виховував молодь в антирадянському дусі; під його керівництвом виходили видавництва «Мета» та «Дзвони», де публікувалися статті антирадянського змісту. Під час німецької окупації він переховував від органів радянської влади агентуру іноземних держав, мав зв'язок з агентом німецької розвідки Москва-Домбровським. У обвинуваченнях вказувалося, що Й. Сліпий брав безпосередню участь у формуванні дивізії «СС-Галичина» [58, арк. 40].

Після пред'явлених звинувачень представники каральних органів кинули його у в'язницю Львова. Згодом своє покарання Й. Сліпий відбував у Києві в найсуворішій в'язниці на вулиці Короленка 33. Умови в ній були дуже важкі. Як згадував пізніше Блаженніший: «Піддавали мене день і ніч постійним випробуванням. Я був такий замучений, що дослівно не міг стояти на ногах. Під час того, як мене, водили від одного судді до іншого, мусіли мене підтримувати, щоб я не впав на землю» [304, с. 287]. Ігумен К. Шептицький передавав Й. Сліпому передачі, бо знав, що той голодує, хоча розумів, що його голод був передусім духовний і що не можливість правити святі Літургії йому завдавало більше страждань, ніж відсутність харчів. Ігумену вдалось передати посилку для митрополита, в якій були: родзинки, просфори і невеличкий кубок. Й. Сліпий почав робити з родзинок вино, з квашеного хліба — просфори, а кубок заміняв чашу Святої жертви. У такий спосіб він відправляв богослужіння в підземеллях київської в'язниці [58, арк. 1].

Слідчу справу Й. Сліпого проводив старший лейтенант держбезпеки Горюн. Допитували митрополита капітан Крикун, Майоров та військовий прокурор військ МВС підполковник М. Строк. Всі слідчі намагалися різними способами вибити зізнання з Й. Сліпого. Варто відзначити, що чіткої межі допитів не було встановлено, а тому вони тривали як вдень, так і вночі. Із

досліджених матеріалів справ на Й. Сліпого видно, що дуже часто тексти протоколів склалися з багатьох сторінок, але відповіді були вкрай обмеженими.

За визначенням церковного дослідника І. Хоми най бруталнішим суддею був Горюн. Він багато разів під час слідства намагався під тиском різних погроз змусити митрополита відректися від греко-католицької церкви. Коли ж зрозумів, що Й. Сліпий готовий радше вмерти ніж зректися своєї віри, висунув ряд обвинувачень у політичних злочинах. Вказувалося, що він дотримувався антирадянських поглядів і вважався колаборантом Німеччини [383, с. 82].

При дослідженні протоколів допитів на Й. Сліпого вражає те, що запитання слідчих були різноманітними, починаючи від особистих даних і закінчуючи політичними. Найбільше цікавила інформація про те, якої позиції дотримувався митрополит під час німецької окупації відносно ОУН та УПА. Відповідаючи на поставлені запитання, Й. Сліпий констатував, що особистих взаємин із лідерами націоналістів не мав. Проте вже у подальших свідченнях митрополит не заперечував зв'язків з ОУН. Він наголошував на тому, що під час німецької окупації серед лідерів даної організації точилася міжособна боротьба. Усвідомлюючи її негативні наслідки для майбутнього розвитку української державності, згідно розпорядження А. Шептицького Й. Сліпий здійснив подорож до Берліна, з метою об'єднання лідерів ОУН в єдиний антирадянський табір, але ці ідеї втілити у життя не вдалося. У своїх відповідях митрополит стверджував, що греко-католицьке духовенство підтримувало німців, сподіваючись на їх дозвіл створити самостійну державу. Проте, коли німці розгорнули репресії та арешти серед українців, всілякий зв'язок з ними був припинений.

23 травня 1945 р. радянські спецслужби пред'явили особисто підписану Й. Сліпим «декларацію», в якій вказувалося, що «Нашим головним завданням є створення Української армії, яка б в подальшому допомагала німецькій армії розгромити «московську в'язницю народів» [54, арк. 41]. Саме такими

заявами представники державних органів, намагалися поставити Й. Сліпого у складне становище, змусивши дати правдиві відповіді відносно даного питання. У своїх свідченнях митрополит висловив свої погляди наступним чином: Дивізія «СС-Галичина» разом з німецькою армією дійсно повинна була проводити боротьбу проти радянської влади, проте значна частина духовенства підтримала таке військове формування, сподіваючись направити всі зусилля на поляків» [55, арк. 42].

Часто діячі радянської служби безпеки влаштовували під час допитів митрополита очні ставки. Насамперед це здійснювалося з метою виявлення протиріч у свідченнях. Уперше такий процес відбувся між Й. Сліпим та М. Чарнецьким. У ході його проведення свідчення підсудних суттєво відрізнялися. Обом ієрархам були пред'явлені обвинувачення у тому, що під їх керівництвом відбувалося переховування діячів ОУН та УПА. В своїх свідченнях М. Чарнецький спростовував наведену інформацію. Але в той же час стверджував, що завдяки клопотанням митрополита Й. Сліпого на навчання до богословської академії був зарахований учасник УПА – Іван Калагурка. Почувши такі обвинувачення на свою адресу митрополит їх повністю спростовував. У ході судового процесу він зазначав: «На навчання до богословської академії я приймав лише тих осіб, які мали документи від радянського керівництва, які були звільнені від призову до Червоної Армії. Зовсім не маючих документів на навчання я не приймав. Можливо комусь з діячів УПА і вдалося проникнути до богословської академії з підробленими документами, але на жаль такими фактами я не володів» [59, арк. 42].

Керівництво радянських спецслужб звинувачувало Й. Сліпого у тому, що він був противником комуністичного режиму. 25 квітня 1946 р. слідчі стверджували, що перебуваючи на посаді ректора духовної семінарії, митрополит публікував такі статті антирадянського змісту у виданнях «Нива» та «Мета». Захищаючи свої позиції під час судового процесу, Й. Сліпий лише частково погоджувався з наведеними обвинуваченнями. У своїх свідченнях митрополит зазначав, що не був автором статті «Католицька акція»

опублікованій в газеті «Нива», проте поділяв її зміст. Під час наступних судових слідств Й. Сліпий вказував, що часто у своїх наукових публікаціях висловлював думки, що «Увесь Схід, тобто народи СРСР, страждали під атеїстичним режимом комунізму, який ми вважаємо «царством диявола». Радянська система мала намір знищити не лише релігію, але і всі духовні цінності людства, намагаючись звести людей на шлях тварин» [60, арк. 42].

Отже, керівництво радянських спецслужб намагалося різними способами вибити у Й. Сліпого під час слідства зізнання у злочинах, яких він не скоював. Однак головним завданням було фізичне усунення митрополита з історичної арени. Цей задум втілити у життя не вдалося, оскільки Й. Сліпий під час судових процесів активно захищав інтереси усієї церкви. У 1946 р., втративши надію на фізичне усунення небажаної особи, судді змирилися з меншою мірою покарання. За ініціативою представників радянських спецслужб був організований судовий процес над митрополитом. Головна особливість його проведення полягала у тому, що він за своєю сутністю вважався антигуманним. Свідченням цього є той факт, що судові засідання проходили без урахування та дотримання конституційних норм. Обвинувачених осіб позбавляли захисту відповідних фахівців. Яскравим прикладом цього є судовий процес 10 травня 1946 р. в якому брали участь лише судді та два секретарі. Під час судового засідання його керівник підполковник М. Зацітін висунув остаточне обвинувачення Й. Сліпому. Воно полягало у тому, що в період німецького окупаційного режиму митрополит увійшов до складу «Ради Сеньйорів» та «Національної Ради», а також мав зв'язки з агентами закордонних держав, видавав і розповсюджував антирадянську літературу, відправляв богослужіння, на яких закликав населення проводити боротьбу з Червоною Армією [60, арк. 43]. З усіх обвинувачень можна зробити висновок, що митрополит Й. Сліпий був головним агентом Ватикану, разом з А. Шептицьким вважався агентом німецької розвідки і, врешті, керівником антирадянського націоналістичного підпілля.

Як видно з протоколів судових справ, усі пред'явлені звинувачення ієрарх заперечував. Та попри усе радянське керівництво обрало покарання Й. Сліпому у вигляді 8 років примусових робіт у суворих сибірських таборах. Багатьох засуджених відразу відвезли до таборів у Сибір, а Й. Сліпого тримали ще два місяці у в'язниці. За рішенням радянського керівництва, митрополита перевезли до Москви. Там вагон з ув'язненими ще два тижні перебував на колії, де митрополит перестудився і захворів. Пізніше вагон було причіплено до поїзда, який їхав до Сибіру, де вже знаходилось понад десяти тисяч в'язнів. Так почалася трагічна доля митрополита, якого часто переводили без причини з одного табору до іншого. Своє покарання митрополит спочатку відбував у Новосибірську, а згодом був перевезений до Маріївська, де було 8 тисяч в'язнів. Як відомо із І. Хоми умови існування в цій в'язниці були дуже важкими. Керівництво даного закладу зовсім не приділяло уваги санітарним умовам, а тому переважна більшість в'язнів, в тому числі і митрополит, хворіли на дизентерію та запалення легенів.

Трагічна доля не оминула й єпископа Станіславівської єпархії Г. Хомишина. Він був заарештований представниками радянської влади 11 квітня 1945 р. Проти нього була порушена кримінальна справа і пред'явлена низка обвинувачень. Найбільш важливими були наступні пункти:

1. За завданням німецьких розвідувальних органів Г. Хомишин разом з іншими представниками церкви проводив активну антирадянську агітацію закликаючи всіх священнослужителів та віруючих уніатської церкви чинити опір радянській владі.

2. Використовуючи своє керівне становище в греко-католицькій церкві активно допомагав німецько-фашистським окупантам відправляти до німецької каторги українське населення і сприяв виконанню грабіжницьких повинностей.

3. З липня 1941 р. за вказівками гестапо, неодноразово у своїх зверненнях і посланнях закликав священників і віруючих допомагати німцям у створенні місцевих окупаційних органів влади, брати активну участь у

постачанні сільськогосподарських продуктів для німецької армії, а також сприяти збройній боротьбі німецьких загарбників проти Червоної Армії.

4. Брав участь у формуванні дивізії «СС Галичина» для боротьби з партизанським рухом.

5. У квітні 1943 р. уклав угоду з німецьким ставлеником губернатором Галичини Вехтером про утворення спеціального комітету, який сприяв формуванню дивізії «СС-Галичина», до складу якої був введений представник греко-католицької церкви.

6. Здійснював заходи по відриву українського народу від російського.

7. Був агентом Ватикану.

8. Очолював партію Українська Національна Обнова та товариство «Скала», які здійснювали антирадянську діяльність.

На основі перелічених фактів представники каральних органів визнали Г. Хомишина винним та призначили йому покарання у вигляді п'яти років позбавлення волі з конфіскацією майна. Своє ув'язнення єпископ відбував у внутрішній тюрмі НКДБ УРСР, де умови існування були тяжкими. Щоденно влаштовували багатогодинні допити, щодо єпископа, застосовувались методи фізичного та морального тиску. За період ув'язнення Г. Хомишина було оформлено 36 протоколів. Слідчими справами єпископа займався начальник НКДБ УРСР капітан М. Дубок.

21 квітня 1945 р. під його керівництвом був влаштований перший допит Г. Хомишина. На початку розслідування працівники каральних органів намагалися з'ясувати як біографічні дані, так і ставлення єпископа до радянської влади. Згодом слідчі більш прискіпливо почали досліджувати антирадянську діяльність Г. Хомишина. Зокрема, під час допиту який відбувся 21 квітня 1945 р. правоохоронні органи з метою доведення провини підсудного стверджували, що після встановлення радянської влади на західноукраїнських землях єпископ здійснював антирадянську діяльність, що підсудний повністю заперечував. Г. Хомишин зазначав, що «ніякої антирадянської діяльності проводив, проте, якщо б і здійснював, то не

повинен про це доповідати» [292, с. 397]. Отже можна зробити припущення, що ймовірно радянське керівництво намагалося сфабрикувати свідчення підсудного. Адже на подальших допитах, за визначенням дослідниці Н. Концур-Карабинович мовний стиль протоколів нагадував мову офіційної радянської пропаганди, а не відповіді духовної особи [292, с. 397].

Діячі радянської служби безпеки проводячи допити вимагали від Г. Хомишина надати правдиві свідчення щодо його співпраці з німецько-фашистськими окупантами. Згідно матеріалів судово-слідчих справ єпископ Станіславівської єпархії не заперечував того факту, що схвально сприйняв прихід німецьких окупантів на західноукраїнські землі. Таку позицію Г. Хомишин пояснював низкою обставин. По-перше, з метою здобуття симпатій з боку населення, німці здійснили заходи, які реформували суспільно-економічне життя. Завдяки їх ініціативі були проголошені закони, які дозволяли населенню свободу слова, віросповідання та право приватної власності. По-друге, німецькі урядовці обіцяли підтвердити утворення незалежної української держави.

Вирішальну роль у розірванні стосунків між Г. Хомишином та німецькими окупантами стало запровадження політичного терору не лише до представників українського, але й до єврейського народів. Звичайно, що радянське керівництво було постійно незадоволене відповідями єпископа Станіславівської єпархії. Тому в подальшому представники слідчих органів методами психологічного тиску намагалися вибити зізнання в злочинах, яких не скоював Г. Хомишин. Зокрема, на одному з допитів єпископ був звинувачений у зв'язках з гестапо, що він заперечував. На допиті 1945 р. Г. Хомишин відзначив, що у лютому 1943 р. до його помешкання навідалися два співробітники гестапо, які пропонували піти разом з ними. Але від такої пропозиції єпископ відмовився. Згодом, Г. Хомишину були пред'явленні обвинувачення, у тому, що він відправляв віруючих до Кам'янець-Подільської області з метою здійснення антирадянської агітації. Але такі твердження спецслужб Г. Хомишин спростовував. Слід наголосити на тому, що в

матеріалах слідчих справ вказувалася інформація, що у 1943 р. гестаповець Астман пропонував єпископу виголосити доповідь своїм віруючим. В ній необхідно було вказати наступне: «Покращення взаємовідносин в Радянському Союзі між урядом та православною церквою, а зокрема зустріч Сталіна з митрополитом Сергієм, яка начебто гарантувала налагодження мирних взаємовідносин між владою і церквою, є лише трюком розрахованим на обман громадської думки» [59, арк. 44]. З приводу вказівок з боку гестапо Г. Хомишин порадився з митрополитом А. Шептицьким. В своїй відповіді єпископу він відзначив: «Такої доповіді писати та виголошувати не варто, будемо сподіватися, що взаємовідносини СРСР з церквою самі налагодяться» [42, арк. 14]. Після даної поради Г. Хомишин надіслав листа до працівника гестапо Астмана, в якому повідомляв про відмову виконувати вказане розпорядження. Отже вказані факти свідчать про те, що єпископ не співпрацював з гестапо.

Допити над Г. Хомишином тривали до 11 вересня 1945 р., хоча термін його ув'язнення закінчився ще 10 квітня. Як засвідчують матеріали архіву КДБ, 21 грудня того ж року єпископ, у зв'язку з погіршенням стану здоров'я, був переведений з внутрішньої тюрми НКВС УРСР, до лікарні Лук'янівської в'язниці, але там його продовжували допитувати слідчі. Проте на їх запитання: «а коли б вас відпустили на волю, щоб ви робили?», — він без вагань відповів: «Те саме, що й досі. Буду вас поборювати, бо я — слуга Христа, а ви — його вороги» [58, арк. 14]. Уже 28 грудня 1945 р., не витримавши тортур, єпископ помер. Незабаром працівники лікарні оголосили, що причиною його смерті була «серцева слабкість, старість, дряхлість та звичайна дистрофія» [57, арк. 11].

Узагальнюючи діяльність духовенства протягом 1939-1946 рр. можна констатувати, що в цей час, коли на чолі церкви стояв митрополит А. Шептицький, УГКЦ залишалася виразником і захисником українських національних інтересів. А це здійснювати було дуже нелегко, адже у період його архіпастирського служіння в Україні тричі відбувалася зміна влади.

Доведено, що політика радянської влади стосовно УГКЦ мала мінливий характер. Початок радянської окупації був сприятливим для діяльності греко-католицької церкви, однак згодом ставлення радянської влади відносно церкви було позначено численними репресіями та насильствами. Не менш складним для духовенства даної конфесії був період німецької окупації. Спочатку митрополит і всі священнослужителі підтримували німців, вбачаючи в них визволителів України і гарантів церковної свободи. Згодом ставлення до них змінилося у зв'язку з численними репресіями та масовим знищенням євреїв.

Окремо відмічено, що в роки Другої світової війни греко-католицька церква була складовою частиною загальноукраїнського визвольного руху. Духовенство на чолі з митрополитом підтримувало національні прагнення українців до власної державності. Протягом усього періоду німецької окупації, ієрархи поділяли політичні прагнення ОУН щодо утворення самостійної держави та підтримували їх боротьбу проти радянської влади. Серед керівників ОУН не було єдності в політичних поглядах, і саме священнослужителі прагнули консолідувати національно-визвольний рух та примирити його лідерів.

Доведено, що політика радянської влади була спрямована на знищення УГКЦ. Її результатом стало проведення Львівського собору 1946 р. на якому була ліквідована греко-католицька церква.

Таким чином, у першій половині ХХ ст. ієрархи УГКЦ брали активну участь у суспільно-політичних процесах Східної Галичини. Ініціатором цих процесів був митрополит А. Шептицький. З 1903 р. ставши членом австрійської «Ради Панів», він вперше виступив з промовою в парламенті, де наголосив на важливості питання, пов'язаного з відкриттям українського університету.

З'ясовано, що ієрархи УГКЦ брали активну участь у державотворчих процесах. Переважна більшість духовенства підтримали утворення Української національної ради та Західно-Української Народної Республіки.

Детально розглянуто відносини духовенства між урядом Директорії УНР з Апостольським престолом. Особливі надії на тісну співпрацю між його керівниками покладав А. Шептицький, який сподівався, що це покращить стосунки між поляками та українцями.

Приєднання західноукраїнських земель до Польщі негативно відбилося на становищі греко-католицької церкви. Представники влади здійснювали політику окатоличення і намагалися запровадити серед віруючих латинський обряд. Такі дії з боку польського керівництва були оскаржені майже всіма представниками вищої ієрархії УГКЦ.

Зазначено, що в період Другої світової війни греко-католицька церква підтримувала національні прагнення українського народу щодо створення української держави. В період німецької окупації ієрархи церкви поділяли погляди ОУН та охоче схвалювали їх боротьбу проти радянської влади.

Констатовано, що з встановленням радянської влади розпочалися процеси спрямовані на ліквідацію УГКЦ. Їх головним результатом стало унеможливлення діяльності церкви та її ліквідація у 1946 р.

ВИСНОВКИ

Результатом вивчення просвітницької та суспільно-політичної діяльності ієрархів Східної Галичини в першій половині ХХ ст. стали наступні висновки.

Автором проаналізовано стан історіографічного доробку за рівнем осягнення матеріалу та поділено на три періоди: 1) початок ХХ ст. – 1944 р; 2) 1945 р. – кінець 80-х рр. ХХ ст; 3) кінець 80-х рр. ХХ ст. Виявлено, що в історіографії відсутні спеціальні наукові розробки, які комплексно розкривали б суспільно-політичну та просвітницьку діяльність ієрархів УГКЦ Східної Галичини.

Для підготовки дослідження використано значну кількість архівних та опублікованих джерел. Джерельна база складається з документів й наративів. До першого виду належать архівні документи, що стосуються матеріалів Митрополичої консисторії, Митрополичого Ординаріату, радянських органів влади, духовних навчальних закладів; опублікованих матеріалів, які репрезентують просвітницьку та громадсько-політичну діяльність митрополита А. Шептицького, духовну спадщину ієрархів, повчальні бесіди, а до другого – мемуари, епістолярії. Залучені джерела визначені цілком повними для висвітлення даного дослідження.

Важливу роль у церковній діяльності ієрархів Східної Галичини належало просвітницькій роботі, яка включала в себе проведення місіонерської, екуменічної та освітньої практик. Керівником вказаних процесів був митрополит А. Шептицький. Провідне місце серед його просвітницької діяльності належало ідеї, яка передбачала об'єднання християнських церков та створення спільного патріархату з центром у Києві. Впровадження екуменізму відбувалося за двома напрямками: серед католицького духовенства та в середовищі православних віруючих. Важлива роль у цьому процесі відводилась бесідам, пастирським посланням і проповідям.

Складовою просвітницької діяльності ієрархів було здійснення місіонерської роботи, яка включала в себе розбудову греко-католицької церкви на теренах Росії та Наддніпрянської України. З метою укріплення позицій УГКЦ у вказаних регіонах розпочалося будівництво храму для віруючих. Вказані завдання, за дорученням митрополита А. Шептицького, покладалися на священика О. Зерчанінова. Проте питання пов'язане з будівництвом церкви, не були вирішені. Цьому заважали домінуючі позиції Російської православної церкви та напружені російсько-ватиканські відносини. Результатом місіонерської діяльності О. Зерчанінова на теренах Росії стала поява в 1917 р. греко-католицької церкви. А. Шептицький під час перебування в Києві (1917 р.) значно активізував там діяльність греко-католицької громади. Проте подальші події, які привели до встановлення радянської влади унеможливили місіонерську діяльність на цих землях.

Процес розгортання місіонерської роботи відбувався й на півдні України. Втілювати вказані наміри було складно у зв'язку з тим, що в даному регіоні присутність церковних громад даної конфесії не спостерігалось. Лише Перша світова війна надала сильний поштовх міграції галичан в Одесу, що зумовило у подальшому розвиток греко-католицької громади. За дорученням митрополита священик І. Кливак зосередив увагу на просвітницькій роботі та будівництві храму для греко-католицьких переселенців. Проте, зміна політичної влади змусила І. Кливака залишити південний регіон і питання розбудови церкви так і залишилося не реалізованим.

Вище духовенство відіграло вагомий роль у процесі розвитку початкової та середньої світської освіти на території Східної Галичини. Завдяки ініціативі ієрархів були відкриті: «Школа народних вправ», учительські семінарії, фахові та промислові школи. Вказані навчальні заклади утримувалися коштом духовенства і надавали освіту дітям з українських родин.

Ієрархи УГКЦ ініціювали відкриття мережі духовних навчальних закладів, які стали важливими центрами підготовки майбутніх

священнослужителів. Першою сходинкою на шляху духовної освіти стала Мала духовна семінарія. Після завершення навчання в цьому закладі вихованці мали змогу вступити до духовних семінарій, насамперед до Львівської духовної семінарії заснованої в 1926 р. Очолював цей заклад ректор Й. Сліпий, який сприяв підвищенню рівня богословської освіти та науки. Наслідком його клопотання з 1929 р. Львівська духовна семінарія одержала статус академії. Греко-католицьке духовенство проводило там системну і багатогранну роботу, підвищуючи як загальний рівень освіти українського населення, так і освітній рівень священників. В академії діяли два факультети – філософський і теологічний, викладачами яких були як священники так і світські особи. Викладання богословських дисциплін спрямовувалося на зміцнення віри та сприяло формуванню в студентів морально-християнських цінностей. Завдяки діяльності ректора академії Й. Сліпого удосконалився навчально-виховний процес, започатковувалися семінари та наукові гуртки, внаслідок чого заклад перетворився в справжній науковий осередок.

Представники ієрархії брали активну участь у суспільно-політичних процесах. Проявом політичної діяльності А. Шептицького стала парламентська робота. Перебуваючи на посаді члена австрійської «Ради Панів» він підтримував прагнення українського студентства щодо заснування власного університету. Глава церкви приділяв увагу проблемі включення українців до австрійського парламенту. Політична боротьба митрополита за права українців була значною мірою успішно реалізована, університет вдалося відкрити, а українське населення одержало право обіймати місця в парламенті.

Після революційних подій 1917 р. ієрархи підтримували національно-визвольні змагання українського народу та брали активну участь у становленні Західно-Української Народної Республіки. Переважна більшість священників обслуговувала військові підрозділи Українських січових стрільців і Української галицької армії. Щоб недопустити входження українських

земель до складу польської держави між Директорією УНР та Апостольським Престолом робилися спроби встановлення дипломатичних контактів. Дипломатична місія, започаткована митрополитом, на яку він покладав особливі надії не дала позитивних наслідків. Проте спроба нормалізації відносин з Ватиканом привернула увагу західних держав до державотворчих рухів українського народу.

У 20-30-х рр. ХХ ст. діяльність УГКЦ відбувалася на території окупованій польськими військами. Це наклало відбиток на характер взаємин між УГКЦ і польською владою. Політика окупантів була спрямована на утиски українського населення та греко-католицької церкви. На захист релігійних прав українського народу виступила майже вся церковна ієрархія. В умовах перебування Східної Галичини в складі польської держави вище духовенство зробило спробу консолідувати політичні зусилля української громадськості щодо розбудови української держави.

У роки Другої світової війни греко-католицька церква була складовою частиною загальноукраїнського визвольного руху. Митрополит А. Шептицький і священнослужителі підтримували прагнення українського народу до створення власної держави. Протягом усього періоду німецької окупації духовенство поділяло політичні прагнення ОУН та підтримувало її боротьбу проти радянської влади. Проте серед керівництва організації спостерігалися розбіжності стосовно стратегії політичних поглядів, тому ієрархи прагнули їх консолідувати. Із встановленням радянської влади розпочалася політика репресій та арештів серед духовенства. Результатом діяльності уряду стало проведення Львівського псевдособору 1946 р., на якому було прийнято рішення про розпуск УГКЦ і приєднання її до РПЦ. Митрополит Й. Сліпий, який наслідував покійного А. Шептицького був заарештований і до 1963 р. перебував у місцях позбавлення волі. Разом із ним постраждала значна частина духовенства, яке не підтримувало політики радянської влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953 : Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн. 2 : Документи і матеріали / І. Білас. — К. : Либідь. — Військо України, 1994. — 456 с.
2. Брусилов А. Мои воспоминания / А. Брусилов. — М. : Воениздат, 1963. — 286 с.
3. Відозва Преосвященного Григорія Хомишина до Всечесного духовенства Станиславівської єпархії о пресі як дуже важній зброї нинішньої доби. — Станиславів, 1931. — 13 с.
4. Гайковський М. Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української греко-католицької церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках: збірник документів і матеріалів / Упоряд.: Гайковський М. — Львів : Місіонер, 2006. — 650 с.
5. Ліквідація УГКЦ (1939-1946 рр.) / Упоряд. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк; Заг ред. В. Сергійчук. — К., 2005. — Т. 1. — 902 с.
6. Ліквідація УГКЦ (1939-1946 рр.) / Упоряд. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк; Заг ред. В. Сергійчук. — К., 2005. — Т. 2. — 804 с.
7. Літопис Голготи України. Документи і матеріали. — Дрогобич : Відродження, 1994. — Т. 2. : Репресована церква. — 527 с.
8. Мартирологія Українських Церков.: у 4 т. / упор. і ред. О. Зінкевич, О. Воронин. — Торонто-Балтимор : Смолоскип, 1987. — Т.1: УПЦ : документи, матеріали, християнський самвидав України, 1987. — 1207 с.
9. Мартирологія Українських Церков.: у 4 т. / Гол упор. О. Зінкевич, Т. Лончина. — Торонто-Балтимор: «Смолоскип», 1985. — Т. 2. : Українська католицька церква: документи, матеріали, християнський самвидав України. — 1985. — 1104 с.

10. Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Документи і матеріали. 1899-1917. У 2-х книгах. — Кн. 1. — / За ред. Ю. Аввакумова. — Львів, 2004. — 923 с.
11. Митрополит Андрей Шептицький : Життя і діяльність. Документи і матеріали. 1899-1944. Церква і церковна єдність. — Т. 1 / За ред. А. Кравчука. — Львів, 1995. — 523 с.
12. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали. 1899-1944. Церква і суспільне питання. — Т. 2 / За ред. А. Кравчука. — Львів, 1998. — 1096 с.
13. Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941-1944 / Упор. Ж. Ковба. Наук. Ред. А. Кравчук. — К., 2003. — 313 с.
14. Митрополит Андрей Шептицький. Як будувати Рідну Хату / Упор. Р. Тереховський, Р. Хрін. — Львів : Гердан, 2003. — 47 с.
15. Мишанич О. Митрополит Йосиф Сліпий перед судом КГБ (за архівними джерелами). — К, 1993. — 80 с.
16. Правда про унію : документи і матеріали. — 3-тє вид. — Львів, 1981. — 448 с.
17. Сергійчук В. І. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. Документи і матеріали / В. Сергійчук. — К.: Дніпро, 2001. — 492 с.
18. Сліпий Й. Заповіт патріарха. — Львів, 2003. — 55 с.
19. Сліпий Й. Обрядова однообразність // Богословія . — 1943. — Т. XVII-XX. — Кн. 2-4. — С. 100-110.
20. Сліпий Й. Церква мучеників. — К. : Наук. Думка, 1981. — 61 с.
21. Слово патріарха Йосифа. Документи і матеріали. Світлини 1917-1984. — Львів : Гердан, 2003. — 183 с.

1.1. ПЕРІОДИЧНА ПРЕСА

22. Вістник Станиславівської єпархії. — Станиславів. — 1904, 1907, 1914, 1919, 1920, 1925, 1933, 1935. (Спеціальний періодичний друкований орган Станиславівської єпархії).
23. Галичанин.— Львів. — 1908-1912 (Орган Руської народної партії).
24. Громадський голос.— Львів. — 1931, 1934, 1936 (Орган Української соціалістичної радикальної партії).
25. Діло. — Львів. — 1907-1939 (Орган Української націонал-демократичної партії; з 1925 р., орган Українського націонал-демократичного об'єднання).
26. Католицька Акція. — Львів. — 1934 (Вістник Генерального інституту Католицької акції, греко-католицької галицької церковної провінції).
27. Львівські архієпархіальні відомості. — 1900-1939. (Офіційний орган Львівської єпархії).
28. Мета. — Львів. — 1931, 1933, 1937 (Орган Українського католицького союзу).
29. Нива. — Львів. — 1907, 1908, 1911, 1916, 1925, 1930, 1933, 1935, 1938 (Місячник присвячений церковним і суспільним справам).
30. Нова зоря. — Львів — Станиславів. — 1904-1939 (Орган Української християнської організації, Української католицької народної партії, з 1932 р. — орган Української народної обнови).
31. Новий час. — Львів. — 1938 (Орган Фронту національної єдності).
32. Руслан. — Львів. — 1904, 1908, 1911 (Орган Української християнської суспільної партії).
33. Свобода. — Львів. — 1908, 1911 (Орган Української націонал-демократичної партії).

1.2. НАРАТИВНІ ДЖЕРЕЛА

34. Данилевич М. Початок і розвій Марійських дружин / М. Данилевич // Пропам'ятна книга першого з'їзду Марійських дружин інтелігентного жіноцтва з приводу 30-річчя заснування Марійської дружини пань у Львові 1900-1934 рр. — Львів, 1937. — 78 с.
35. Дзерович Ю. Митрополит меценат / Ю. Дзерович // Богословія. — 1926. — № 1, 2. — С. 66-77.
36. Дзерович Ю. Опіка митрополита Андрея Шептицького над українським шкільництвом / Ю. Дзерович // Рідна школа. — 1939. — № 15. — С. 205-208.
37. Конрадова А. Харитативна акція / А. Конрадова // Пропам'ятна книга першого з'їзду Марійських дружин інтелігентного жіноцтва з приводу 30-річчя заснування Марійської дружини пань у Львові 1900-1934 рр. — Львів, 1937. — 78 с.
38. Лист від ієромонаха Йосифа Бали про церковне життя на Україні та результат унійної праці в Одесі // Митрополит Андрей Шептицький : Життя і діяльність. Документи і матеріали. 1899-1944. Церква і церковна єдність. — Т. 1 / За ред А. Кравчука. — Львів, 1995. — С. 154-155.
39. Лист від Іллі Кливака з подякою за подаровані книжки та гроші на побудову храму в Одесі, а також з описом становища церкви та взаємин з православними громадами // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали. 1899-1944. Церква і церковна єдність. — Т. 1 / За ред А. Кравчука. — Львів, 1995. — С. 151-152.
40. Лист від Іллі Кливака про початок будівництва церкви в Одесі та проханням прислати священників // Митрополит Андрей Шептицький : Життя і діяльність. Документи і матеріали. 1899-1944. Церква і церковна єдність. — Т. 1 / За ред А. Кравчука. — Львів, 1995. — С. 155-157.
41. Лист митрополита Андрея Шептицького до Євгена Олесницького про арештування сящеників та посилення москвофільства // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали. 1899-

1944. Церква і церковна єдність. — Т. 1 / За ред А. Кравчука. — Львів, 1995. — С. 633-634.
42. Лист митрополита Андрея Шептицького до Євгена Олесницького про українську репрезентацію у Відні та політичну ситуацію в Галичині // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали. 1899-1944. Церква і церковна єдність. — Т. 1 / За ред А. Кравчука. — Львів, 1995. — С. 654-656.
43. Лист Андрея Шептицького до Євгена Олесницького про церковно-релігійне та громадсько-політичне становище в Україні // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали. 1899-1944. Церква і церковна єдність. — Т. 1 / За ред А. Кравчука. — Львів, 1995. — С. 652-653.
44. Лист митрополита Андрея Шептицького до Євгена Тіссерана з описом церковно-релігійного життя в Галичині під радянською окупацією // Митрополит Андрей Шептицький : Життя і діяльність. Документи і матеріали. 1899-1944. Церква і церковна єдність. — Т. 1 / За ред А. Кравчука. — Львів, 1995. — С. 891-895.
45. Лист митрополита Андрея Шептицького до полковника Андрія Мельника з вимогою порозуміння зі Степаном Бандерою та ліквідацією роздору в ОУН // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали. 1899-1944. Церква і церковна єдність. — Т. 1 / За ред А. Кравчука. — Львів, 1995. — С. 925-926.
46. Лициняк В. Товариство «Захист імені митрополита Андрея графа Шептицького для сиріт у Львові (його початок і розвій) / В. Лициняк // Богословія. — 1926. — № 3. — С. 78-84.
47. Пастирський лист Григорія Хомишина до Всечесного клира і вірних Станиславівської єпархії про «Політичне положення українського народу в польській державі». — Львів, 1931. — 17 с.

48. Пастирський лист Григорія Хомишина до клира і вірних Станиславівської єпархії про грозячі небезпеки. — Станиславів, 1925. — 21 с.
49. Пастирський лист Григорія Хомишина єпископа Станиславівського до клира Станиславівської єпархії «Пекучі справи сучасності» // Нова зоря. — 1930. — Ч. 44. — 15 червня.
50. Цьорох С. Погляд на історію та виховну діяльність сс. Василіанок / С. Цьорох. — Львів, 1934. — 254 с.
51. Шептицька С. Дванадцять листів Андрея Шептицького до матері / Гол. упор. Г. Маріам-Лужницький. — Львів, 1994. — 80 с.
52. Шептицька С. Молодість і покликання о. Романа Шептицького / С. Шептицька. — Вінніпег — Торонто, 1965. — 156 с.
53. Янович І. Марійська дружина пань у Львові 1904-1934 рр. / І. Янович // Пропам'ятна книга першого з'їзду Марійських дружин інтелігентного жіноцтва з приводу 30-річчя заснування Марійської дружини пань у Львові 1900-1934 рр. — Львів, 1937. — 78 с.

II. АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

Галузевий Державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ)

54. Ф. 9948.
Оп. 68069.
Спр. 148372. Справа по обвинуваченню Сліпого Йосифа Івановича, Чарнецького Миколая Олексійовича та інших по статті 54-1 та 54-2 УРСР. — Т. 1., 265 арк.
55. Ф. 9948.
Оп. 68069.
Спр. 148372. Справа по обвинуваченню Сліпого Йосифа Івановича, Чарнецького Миколая Олексійовича та інших по статті 54-1 та 54-2 УРСР. — Т. 2., 345 арк.

Спр. 148372. Справа по обвинуваченню Сліпого Йосифа Івановича, Чарнецького Миколая Олексійовича та інших по статті 54-1 та 54-2 УРСР. — Т. 3., 265 арк.

56. Ф. 9948.

Оп. 68069.

Спр. 148372. Справа по обвинуваченню Сліпого Йосифа Івановича, Чарнецького Миколая Олексійовича та інших по статті 54-1 та 54-2 УРСР. — Т. 4., 289 арк.

57. Ф. 9948.

Оп. 68069.

Спр. 148372. Справа по обвинуваченню Сліпого Йосифа Івановича, Чарнецького Миколая Олексійовича та інших по статті 54-1 та 54-2 УРСР. — Т. 5., 265 арк.

58. Ф. 9948.

Оп. 68069.

Спр. 148372. Справа по обвинуваченню Сліпого Йосифа Івановича, Чарнецького Миколая Олексійовича, Будки Никити Михайловича та інших по статті 54-1 та 54-2 УРСР. — Т. 6., 290 арк.

59. Ф. 9948.

Оп. 68069.

Спр. 148372. Справа по обвинуваченню Сліпого Йосифа Івановича, Чарнецького Миколая Олексійовича, Будки Никити Михайловича та інших по статті 54-1 та 54-2 УРСР. — Т. 7., 351 арк.

60. Ф. 9948.

Оп. 68069.

Спр. 148371. Контрольна переписка Хомишина Григорія Лукича та Лятишевського І. Ю., 111 арк.

Державний архів Львівської області (ДАЛО)

61. Ф. П-3. Львівський обком Компартії України 1939-1946 р.

Оп. 1.

Спр. 212. Інформації, доповідні записки обкому партії ЦК ВКП (б), ЦК КП(б) У про настрої місцевого населення у зв'язку з публікацією статті В. Росовича «З хрестом чи з ножем», про об'єднання греко-католицької та Російської православної, 198 арк.

62. Ф. П-3. Львівський обком Компартії України 1939-1946 р.

Оп. 1.

Спр. 212. Лист Уповноваженого Ради у справах Руської православної церкви при РНК УРСР П. Ходченка членам «Ініціативної групи» по возз'єднанню греко-католицької церкви з Руською православною церквою 18 червня 1945, 15 арк.

63. Ф. П-3. Львівський обком Компартії України 1939-1946 р.

Оп. 1.

Спр. 426. Інформація Львівського обкому КП (б) У о настроях та висловлюваннях населення, у зв'язку з переходом уніатської релігії до православної також повідомлення прокуратури УРСР о боротьбі уніатів, 23 арк.

64. Ф. П-3. Львівський обком Компартії України 1939-1946 р.

Оп. 1.

Спр. 439. Інформація секретаря Львівського обкому КП (б) У. І. Грушецького секретарю ЦК КП (б) У. М. Хрущову про реагування населення області на проведення церковного собору 30 березня 1946 р., 25 арк.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України

65. Ф. XVIII. Колекція рукописів та архів митрополита А. Шептицького.

Спр. 543. Лист від 19 грудня 1910 р. з м. Броди у Львів у справі про напад на пароха в Жнирові Липка, 2 арк.

66. Ф. XVIII. Колекція рукописів та архів митрополита А. Шептицького.
Спр. 544. Селянський парох в с. Волчинець — ректору. Лист від 11 січня 1911 р. з с. Волчинець у Львів про дозвіл сповіді, причастя католиків та хрещенні їх дітей в парафії греко-католицького обряду, 2 арк.
67. Ф. XVIII. Колекція рукописів та архів митрополита А. Шептицького.
Спр. 549. Свідоцтво бідності Марії Залеської з с. Слободка, видане громадським та парафіяльним урядами для прийняття її сина Миколая Залеського в бурсу Св. Йосафата, 1 арк.
68. Ф. XVIII. Колекція рукописів та архів митрополита А. Шептицького.
Спр. 606. Хроніка Митрополичого Ординаріату про розпорядження та призначення в парафіях, 1 арк.
69. Ф. XVIII. Колекція рукописів та архів митрополита А. Шептицького.
Спр. 608. Бон, ієромонах чину Св. Спасителя в греко-католицький митрополичій консисторії. Лист від 9 грудня 1914 р. з Тернополя у Львів з проханням про дозвіл служіння у церкві Св. Георгія в м. Броди та надання духовної допомоги в лікарнях м. Броди, 2 арк.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО)

70. Ф. 3833. ОУН.
Оп. 1.
Спр. 30. Вітальні телеграми сільських громад митрополиту А. Шептицькому з нагоди проголошення УСДД, 69 арк.
71. Ф. 3833. ОУН.
Оп. 1.
Спр. 66. Архіпастирське послання преосвященого Полікарпа єпископа Луцького до українців Волині у зв'язку з проголошенням Української держави, 14 арк.
72. Ф. 3833. ОУН.

Оп. 1.

Спр. 68. Пастирський лист митрополита і всіх єпископів, висланих в Сибір, з благословенням українському народу, 14 арк.

73. Ф. 3833. ОУН.

Оп. 1.

Спр. 90. Відомості про співпрацю духовенства Української православної церкви в Галичині з представниками німецького уряду і ОУН, 8 арк.

74. Ф. 3833. ОУН.

Оп. 1.

Спр. 90. Лист Українського греко - католицького уряду парохіального в Городлі Грубешівської округи до пана губернатора Дистрикту у Любліні про виникнення непорозумінь між греко-католицькою і ортодоксійною церквою та вимог ортодоксів передати в їхню власність церкву в Городлі і всі повноваження, 20 арк.

75. Ф. 3833. ОУН.

Оп. 1.

Спр. 90. Меморандум групи православних українців Холмщини про історію появи і затвердження на території уніатської церкви і відношення її з православною церквою, 15 арк.

76. Ф. 3837. Дивізія СС УПА, «Південь».

Оп. 1.

Спр. 4. Повідомлення УПА про грабiжницькі напади на церкви і монастирі та про поляків, що мордували українців і працюють в підпільних польських організаціях, 11 арк.

77. Ф. 3838. УПА – Північ.

Оп. 1.

Спр. 1. Довідка Сокольницького райвиконкому про взяття на облік служителя релігійного культу Порика Івана, 3 арк.

78. Ф. 3838. УПА – Північ.

Оп. 1.

Спр. 35. Лист командира «Князіва» до священника Свинарин безплатно повинчати стрільців УПА, 6 арк.

79. Ф. 4648. Уповноважений Уряду при СМРСР по Укр РСР.

Оп. 1.

Спр. 19. Документи про греко-католицьку церкву в західноукраїнських областях та ліквідація унії, 60 арк.

Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДАЛ)

80. Ф. 201. Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів. 1806-1945.

Оп. 1 р.

Спр. 5. Послання апостольської канцелярії в Римі про призначення Й. Сліпого коад'ютором Управи й адміністрації греко-католицької церкви та заступником митрополита А. Шептицького, 11 арк.

81. Ф. 201. Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів. 1806-1945.

Оп. 1 р.

Спр. 86. Постанови, звіти, листування з ректором Й. Сліпим, вирізки з газет та інші документи про діяльність автокефальної церкви на Україні, 164 арк.

82. Ф. 201. Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів. 1806-1945.

Оп. 1 р.

Спр. 105. Листування Шептицького з Сліпим про надання останньому посади генерального вікарія, 10 арк.

83. Ф. 201. Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів. 1806-1945.

Оп. 1 р.

- Спр. 123. Листування Йосифа Сліпого з духовними та світськими особами з суспільно-політичних, релігійних, господарських та інших питань, 205 арк.
84. Ф. 201. Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів. 1806-1945.
Оп. 1 р.
Спр. 124. Листування Й. Сліпого з духовними та світськими особами, 57 арк.
85. Ф. 201. Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів. 1806-1945.
Оп. 1 р.
Спр. 125. Листи митрополита Й. Сліпого голові Ради по справам релігійних культів при РНК СРСР Полянському І. в Москві повноваженому по релігійним справам при уряді СРСР Даниленку в Києві з проханням дозволити впровадження греко-католицького культу на території СРСР, 6 арк.
86. Ф. 201. Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів. 1806-1945.
Оп. 1 р.
Спр. 127. Звіт священника Тита про релігійну практику в таборах Львова, 3 арк.
87. Ф. 201. Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів. 1806-1945.
Оп. 1 р.
Спр. 163. Листування з деканальними урядами про висвячення священників, призначення до стрілецької дивізії «Галичина» та інші питання, 6 арк.
88. Ф. 201. Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів. 1806-1945.
Оп. 1 р.

- Спр. 164. Листування з апостольським візитатором для українських греко-католиків у Берліні з Вергуном про відрядження священників до Німеччини, 164 арк.
89. Ф. 201. Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів. 1806-1945.
Оп. 1 р.
Спр. 178. Приватне листування священників, 43 арк.
90. Ф. 201. Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів. 1806-1945.
Оп. 1 р.
Спр. 192. Список духовних осіб, які були арештовані органами радянської влади, 64 арк.
91. Ф. 358. Шептицький Андрей Граф, митрополит Галицький греко-католицької церкви, архієпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ 1865-1944.
Оп. 1.
Спр. 8. Листи кардинала Св. Конгрегації для Східної церкви у Римі Тіссерана Є. до Шептицького А. про підтвердження папою Пієм XII вживати титул «єпископ Кам'янець-Подільський», 1 арк.
92. Ф. 358. Шептицький Андрей Граф, митрополит Галицький греко-католицької церкви, архієпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ 1865-1944.
Оп. 1.
Спр. 14. Розпорядження, обіжники, інструкції та звернення ординаріату та Шептицького А. 1942 р., 23 арк.
93. Ф. 358. Шептицький Андрей Граф, митрополит Галицький греко-католицької церкви, архієпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ 1865-1944.
Оп. 1.

- Спр. 15. Пастирське послання Шептицького А. «До української віруючої православної інтелігенції» (1942), 5 арк.
94. Ф. 358. Шептицький Андрей Граф, митрополит Галицький греко-католицької церкви, архієпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ 1865-1944.
Оп. 1.
Спр. 345. Листи о. ректора Й. Сліпого до А. Шептицького, 208 арк.
95. Ф. 408. Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 47. Циркуляри, розпорядження, протести, скарги списки арештованих та інші документи про переслідування польською владою греко-католицької церкви, 108 арк.
96. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 48. Листи, донесення, рішення та інші питання про переслідування греко-католицьких священників і депутатів Волинського клубу соціалістів, 175 арк.
97. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 51. Пропозиції апостольського нунція до польського уряду і Ватикану про посилення ролі греко-католицької церкви в суспільно-політичному житті, 15 арк.
98. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.
Оп. 1.

- Спр. 52. Повідомлення деканальних урядів редакції журналу «Нива» з приводу опублікованої заяви солідарності спрямованої проти конкордату, 10 арк.
99. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 56. Листи, звернення та інші документи про проведення духовних місій на Волині з метою приєднання православного населення до католицької церкви, 7 арк.
100. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 64. Пастирське послання митрополита Й. Сліпого духовенства і парафіян про лояльне відношення органів радянської влади в Західній Україні, 22 арк.
101. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.
Оп. 1.
Листи духовних осіб в Польщі та за кордоном з прізвищами на букви «А» — «І» про становище греко-католицької церкви, політичну ситуацію в країні, навчання священників, особисті та інші питання, 115 арк.
102. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 69. Листи духовних осіб в Польщі та за кордоном з прізвищами на букви «С» — «Я» про стан греко-католицької церкви, політичну ситуацію в країні, навчання священників особисті та інші питання, 145 арк.
103. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.

- Оп. 1.
Спр. 70. Листи громадян української національної Східної Конгрегації в Римі про становище греко-католицької церкви в Польщі, 50 арк.
104. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 221. Листи священника Пересипкіна Петра з монастиря у с. Словіті про богословські студії у Варшаві, надання посад з протестом проти несправедливих доносів та інше, 17 арк.
105. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 279. Листи Й. Сліпого митрополиту А. Шептицькому з повідомленням про діяльність духовної семінарії у Львові, 30 арк.
106. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 592. Декларація листування скарги та інші документи про діяльність УНДО, 20 арк.
107. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 613. Лист президента члена Католицької Акції Дзеровича Маркіяна А. Шептицькому про організацію стан акції на території галицької греко-католицької провінції, 33 арк.
108. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.
Оп. 1.

- Спр. 621. Лист — відповідь станіславівського єпископа Г. Хомишина українським товариствам з приводу протесту проти його розпорядження про заборону священикам брати участь в діяльності товариств, 8 арк.
109. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 623. Лист філіалу товариства «Союзу українок» у Ковлі луцькому воєводстві з опротестуванням постанови староства в Ковлі про ліквідацію товариства, 3 арк.
110. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 627. Лист секретаріату управи м. Львова з запрошенням на нараду з нагоди визволення українських земель німецькою армією, 1 арк.
111. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 631. Листування з Українським Центральним комітетом у Львові про неможливість переведення церкви в Грубешеві на православний обряд та реабілітацію осіб єврейської національності перед українським населенням, 6 арк.
112. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 632. Повідомлення керівництва ОУН про вбивство Ярослава Барановського, 1 арк
113. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.
Оп. 1.

- Спр. 633. Протокол, листування та список українців, які загинули від нападу банд, 6 арк.
114. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 643. Доповідні записки єпископа Н. Будки про священників Гаврилюка, Білинського, Прийму та інших у Львівському деканаті, 1 арк.
115. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 646. Список священників Глинянського деканату представлених до відзначення, 2 арк.
116. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 648. Списки священників і парафій на «А» – «Р», 15 арк.
117. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 653. Список студентів греко-католицької духовної академії у Львові, призначених на переселення в Новий Санч, 2 арк.
118. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 687. Листи Кравчука С. Шептицькому про політичне становище українців на Буковині та з проханням в особистих справах, 15 арк.
119. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.
Оп. 1.

- Спр. 711. Особова справа кандидата на священика Беготи Василя,
9 арк.
120. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів
1863-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 752. Особова справа кандидата на священика Харина Михайла,
19 арк.
121. Ф. 408. Греко-католицький Митрополичий Ординаріат, м. Львів
1863-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 57. Протест греко-католицького духовенства проти обмежень прав
уніатської церкви, 9 арк.
122. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 60. Розпорядження Греко-католицького митрополичого
ординаріату в м. Львові про організацію навчального процесу та
листування з ним з цього питання, 47 арк.
123. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп.1.
Спр. 63. Доповідні записки ректора Йосифа Сліпого митрополиту
Шептицькому Андрію про стан запровадження celibату в академії,
14 арк.
124. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп.1.
Спр. 71. Промова Й. Сліпого під час відкриття навчального року 1938 р,
7 арк.

125. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 76. Навчальні програми 1933-1937 рр., 130 арк.
126. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 77. Навчальні програми 1942-1943 рр., 45 арк.
127. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 100. Правила поведінки семінаристів та листування ректора
Сліпого Йосифа з духовними особами про їх обговорення і надання
своїх зауважень, 91 арк.
128. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 110. Статут, протоколи зборів і баланс каси взаємодопомоги
товариства українських богословів «Власна Поміч» в м. Львові, 5 арк.
129. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 114. Звіти протоколи, листування та інші документи про діяльність
БНТ, 63 арк.
130. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
оп.1.
Спр. 115. Звіт про діяльність «Освітнього кружка богословів у Львові
за 1925 р.», 5 арк.

131. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 116. Статут товариства «Читальня» богословів ім. Маркіяна Шашкевича та звіти про його діяльність за 1929 – 1935 рр., 19 арк.
132. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 117. Звіт про діяльність семінаристського гуртка «Нове життя» за 1929 – 1930 рр., 2 арк.
133. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 120. Звіт про діяльність богословського і музично-драматичного гуртків за 1929-1930 навчальні роки., 14 арк.
134. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 122. Протоколи засідань семінарського гуртка «Суспільна секція» за 1930 – 1939 рр., 71 арк.
135. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп.1.
Спр. 124. Протоколи загальних зборів «Читальня» українських богословів ім. М. Шашкевича у Львові., 94 арк.
136. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 126. Звіт про діяльність краєзнавчого гуртка за 1936 – 1938 рр., 19 арк.

137. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 127. Плани роботи історичного семінара на 1937 – 1939 рр.,
46 арк.
138. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 128. Звіт про діяльність семінарського гуртка «Суспільна секція» за
1938 р., 3 арк.
139. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 130. Лист товариства «Просвіта» в м. Львові про надання дозволу
семінаристам брати участь в діяльності гуртків товариства, 2 арк.
140. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 135. Звіт про діяльність академії за 1926-1928 рр., 2 арк.
141. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 137. Звіти про проведення семінарських занять з різних дисциплін,
24 арк.
142. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 223. Листування про виділення коштів на утримання семінарії,
50 арк.

143. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 239. Листи ректора Й. Сліпого до греко-католицької консисторії
про утруднення в діяльності семінарії у зв'язку з розміщенням бурси в її
будинку, 10 арк.
144. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 367. Статути Малої духовної семінарії, 10 арк.
145. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 368. Лист педагогічної ради Малої духовної семінарії митрополиту
Шептицькому про надання дозволу на відкриття восьмого класу
семінарії, 5 арк.
146. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 369. Протоколи, звіти, листування та інші документи про
діяльність Малої духовної семінарії в м. Львові за 1938-1939 рр., 72 арк.
147. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 370. Листи греко-католицького митрополичого ординаріату в
м. Львові викладачам Малої духовної семінарії там же про введення їх
до складу екзаменаційної комісії для прийому випускних екзаменів,
23 арк.
148. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.

Оп. 1.

Спр. 372. Листування Малої духовної семінарії в м. Львові з Греко-католицьким митрополичим ординаріатом там же про виділення грошей на господарські потреби, 10 арк.

149. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.

Оп. 1.

Спр. 374. Листи ректора Малої духовної семінарії в м. Львові Глинки Льва греко-католицькому Митрополичому Ординаріату там же про спростування поміщеної на нього замітки в газеті «Новий час», 6 арк.

150. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.

Оп. 1.

Спр. 375. Звіт ректора Малої духовної семінарії в м. Львові про результати його поїздки в Західну Європу для вивчення стану виховання католицької молоді там і релігійних відносин серед емігрантів греко – католицького віроісповідань, 24 арк.

151. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.

Оп. 1.

Спр. 376. Листування Греко-католицького Митрополичого Ординаріату в м. Львові з Малою духовною семінарією там же про призначення викладачів, 34 арк.

152. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.

Оп. 1.

Спр. 378. Листування Греко-католицького Митрополичого Ординаріату в м. Львові з парафіяльними управліннями, притулками для сиріт, товариством «Просвіта» про прийом учнів до Малої духовної семінарії, 15 арк.

153. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 1.
Спр. 620. Повідомлення про промову Скоропадського в Чикаго на святі
«Український день» та з спростованням відозви Союзу українок
Німеччини, 2 арк.
154. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 119. Листування ректора Йосифа Сліпого з семінаристами, які
бажали виїхати за кордон для продовження навчання, 33 арк.
155. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 141. Листування ректора Йосифа Сліпого з монахами орденів
редемптористів в місцевостях на букви «А» – «Л», 204 арк.
156. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 143. Листування ректора Йосифа Сліпого з монахами орденів
василіанок і сестер служебниць пречистої діви Марії в місцевостях на
букви «А» – «Л», 230 арк.
157. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 147. Листування ректора Й. Сліпого із світськими особами з
прізвищами «А» – «Б», 206 арк.
158. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 2.

- Спр. 148. Листування ректора Йосифа Сліпого із світськими особами з прізвищами на букви «В» – «Г», 245 арк.
159. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 161. Листування ректора Йосифа Сліпого з Греко – католицькою митрополичою консисторією в м. Львові про його участь в засіданнях комісії останньої, 103 арк.
160. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 163. Листування ректора Йосифа Сліпого із світськими особами з прізвищами «А» – «Б», 206 арк.
161. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 167. Листування ректора Йосифа Сліпого з українськими політичними партіями, організаціями науковими і культурно- освітніми товариствами і установами у Львові, Варшаві та інших містах про діяльність, фінансову допомогу обмін, науковими виданнями та інші питання, 173 арк.
162. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 168. Листування ректора Й. Сліпого з греко-католицьким Митрополичим Ординаріатом в м. Львові про видавництво журналів «Дзвони», «Нива», 18 арк.
163. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.
Оп. 2.

- Спр. 171. Листування ректора Йосифа Сліпого із світськими та духовними особами з прізвищами на букви «А» – «Л» про видавничу діяльність, 143 арк.
164. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 173. Листування ректора Йосифа Сліпого з братом Родіоном і членами його сім'ї, 147 арк.
165. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 174. Листування ректора Йосифа Сліпого з братом Родіоном і членами його сім'ї, 137 арк.
166. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783 -1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 178. Листування ректора Сліпого з товаришами приватного змісту, 206 арк.
167. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 195. Вітальні листи ректору Йосифу Сліпому від українських установ, політичних партій і організацій, 148 арк.
168. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 197. Запрошення церковних комітетів і релігійних товариств у м. Львові, Познані, Вільнюсі та інших надіслані ректору Й. Сліпому для взяття участі у посвячені церков, релігійних з'їздах та інших міроприємствах, 219 арк.

169. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 198. Запрошення богословського наукового товариства, вручені ректору Й. Сліпому для взяття участі в засіданнях і конференціях, 207 арк.
170. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 199. Запрошення українських політичних партій надіслані Й. Сліпому для взяття участі в їх засіданнях, нарадах, зборах, 131 арк.
171. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 200. Запрошення українських і польських наукових, культурно – освітніх і спортивних товариств і установ, надіслані ректору Й. Сліпому для взяття участі в зборах, нарадах з'їздах, 245 арк.
172. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 203. Запрошення українських студентських товариств, надіслані ректору Йосифу Сліпому для взяття участі у відзначенні різноманітних річниць, ювілеїв та інших міроприємств, 106 арк.
173. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 206. Запрошення Земельного іпотечного банку, в м. Львові, надіслані ректору Й. Сліпому для взяття участі в його засіданнях і зборах, 199 арк.

174. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 214. Листування ректора Йосифа Сліпого із священниками і семінаристами з прізвищами на «М» – «С», які навчалися в Інсбруку, про стан їх навчання, надання їм матеріальної допомоги та інші питання, 183 арк.
175. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 219. Листування з галицьким намісництвом про виділення грошей на утримання семінарії, 72 арк.
176. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 226. Листування ректора Йосифа Сліпого з українськими священниками в Німеччині, які втекли туди у зв'язку з приходом Червоної Армії на західноукраїнські землі, про їх повернення до Львова, після нападу гітлерівської Німеччини на СРСР, 54 арк.
177. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 227. Листування ректора Йосифа Сліпого з іноземними священниками в країнах на букви «А» – «Р» про участь в релігійних конгресах, обмін теологічною літературою, 128 арк.
178. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова
1783-1945 рр.
Оп. 2.

- Спр. 228. Листування ректора Йосифа Сліпого з іноземними священиками в країнах на букви «Ф» – «Ю» про участь в релігійних конгресах, обмін теологічною літературою та інші питання, 114 арк.
179. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.
- Оп. 2.
- Спр. 229. Листування ректора Йосифа Сліпого з іноземними кореспондентами в країнах на букви «А» – «К», про видавничу діяльність, висилку книжок, рецензування статей, 180 арк.
180. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.
- Оп. 2.
- Спр. 232. Листування ректора Йосифа Сліпого з Апостольським візитатором в Німеччині П. Вергуном про політичну гризню між українськими націоналістичними угрупованнями, діяльність академії та інші питання, 71 арк.
181. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.
- Оп. 2.
- Спр. 233. Листування ректора Йосифа Сліпого з представниками українського інституту в м. Берліні Антоновичем, Дорошенком Д. та інші про діяльність інституту, взаємин між різними українськими націоналістичними угрупованнями та інші питання, 76 арк.
182. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.
- Оп. 2.
- Спр. 342. Листи релігійних установ та навчальних закладів з рекомендацією про прийняття окремих осіб на навчання, 69 арк.
183. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.

Оп. 2.

Спр. 346. Листування з Греко-католицьким митрополичим ординаріатом в м. Львові про прийом осіб до семінарії, 12 арк.

184. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.

Оп. 2.

Спр. 347. Листування з Греко-католицькою митрополичою консисторією в м. Львові деканатським урядом в м. Самборі та інші про прийом осіб до семінарії, 8 арк.

185. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.

Оп. 2.

Спр. 351. Листування з Греко-католицькою митрополичою консисторією в м. Львові в справі видачі богословам довідок про навчання в семінарії для пред'явлення військовим властям, 11 арк.

186. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.

Оп. 2.

Спр. 353. Листування з міністерством військових справ і магістратом м. Львова про звільнення семінаристів від проходження військової служби, 28 арк.

187. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.

Оп. 2.

Спр. 354. Листування з дирекціями українських гімназій в селі Бережанах, Стрию Тернополі та інших про надання характеристик випускників, які бажають поступити до богословської академії, 19 арк.

188. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.

- Оп. 2.
Спр. 355. Листування з Греко-католицьким Митрополичим Ординаріатом в м. Львові про встановлення терміну висвячення семінаристів, 9 арк.
189. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 376. Листування Греко-католицького Митрополичого Ординаріату в м. Львові з Малою духовною семінарією там же про призначення викладачів, 34 арк.
190. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 378. Листування греко-католицького Митрополичого Ординаріату в м. Львові з парафіяльними управліннями, притулками для сиріт, товариством «Просвіта» про прийом учнів до Малої духовної семінарії (1931-1935), 15 арк.
191. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 382. Списки учнів Малої духовної семінарії 1932 р., 31 арк.
192. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.
Оп. 2.
Спр. 383. Листування з ректоратом греко-католицької єпархіальної семінарії в м. Станіславові про надіслання характеристик семінаристів, переведення та навчання до Львівської семінарії., 5 арк.
193. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.
Оп. 2.

- Спр. 393. Судові повістки семінаристам обвинувачених у виступах проти австрійського уряду., 3 арк.
194. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.
- Оп. 2.
- Спр. 432. Заява семінаристів Галицькому Намісництву про надання їм матеріальної допомоги., 2 арк.
195. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.
- Оп. 2.
- Спр. 435. Колективні заяви семінаристів про надання їм стипендій, відстрочення терміну здачі екзаменів та інші особисті питання, 11 арк.
196. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.
- Оп. 2.
- Спр. 577. Статистичні дані про кількість семінаристів, прийнятих на навчання на 1938 – 1939, 1941 – 1942, 1942 – 1943 навчальні роки, 4 арк.
197. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.
- Оп. 2.
- Спр. 638. Списки семінаристів на отримання знижок на залізничні квитки та листи дирекції залізниці у м. Львові з цього питання, 27 арк.
198. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.
- Оп. 2.
- Спр. 639. Списки семінаристів з зазначенням результатів складення екзаменів за 1929- 1930 рр., 14 арк.
199. Ф. 451. Греко-Католицька Богословська Академія м. Львова 1783-1945 рр.

Оп. 2.

Спр. 645. Списки випускників за 1939 роки допущених до свячень,
38 арк.

III. ЛІТЕРАТУРА

200. Аввакумов Ю. Екуменізм, «вселенської» широти. Спадщина митрополита Андрея Шептицького у контексті суперечки про «візантійство» в Україні та Росії першої третини ХХ століття. / Ю. Аввакумов // Церква, нація, держава. Матеріали міжнародної конференції у Кракові 25-26 листопада 2009. — Варшава. — С. 51-106.
201. Антонюк Н. В. Українське культурне життя в (Генеральній Губернії 1939-1944): За матеріалами періодичної преси / Н. Антонюк. — Львів : Місіонер, 1997. — 232 с.
202. Бабенко Л. Вжити необхідних агентурно-оперативних заходів: спецслужби у справі ліквідації Української греко-католицької церкви (1939-1941 рр.) / Л. Бабенко // Історія релігій в Україні: наук. щорічник / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. — Л.: Ін-т релігієзнавства – філія Львів. Музею історії релігії; вид-во «Логос», 2006. — Кн. 1. — С. 154-161.
203. Бабенко Л. Чому митрополит Андрей Шептицький став об'єктом радянських спецслужб / Л. Бабенко // Митрополит Андрей Шептицький : церковно-релігійна та громадсько-політична діяльність : зб. наук. пр. / гол. ред. В. М. Хмарський . — О. ; Л., 2007. — С. 6-15.
204. Бадяк В. Наш владика Йосафат Коциловський / В. Бадяк. — Львів : Місіонер, 2002. — 230 с.
205. Бажан О. Антирелігійна політика в УРСР в 1950-ті роки: позиція церкви настрої серед віруючих / О. Бажан // Релігія і церква в історії України. — Полтава, 2006. — С. 31-39.
206. Бажан О. Українська греко-католицька церква в умовах «хрущовської відлиги» / О. Бажан // Митрополит Андрей Шептицький: церковно-

- релігійна та громадсько-політична діяльність : зб. наук. пр. / гол. ред. В. М. Хмарський. — О. ; Л., 2007. — С. 16-24.
207. Базилевич А. Введення у твори А. Шептицького / А. Базилевич. — Торонто : Свічадо, 1965. — 237 с.
208. Баран І. Українська греко-католицька церква на початку Першої світової війни (1914-1915 рр.) / І. Баран // Вісник Львівського університету : Серія юридична. — Львів, 2010. — С. 57-64.
209. Баран О. Матеріальне становище галицького сільського духовенства кінець 30-х рр. ХХ ст. / О. Баран // Вісник Прикарпатського університету. Серія історична. Вип. XV. — 2010. — С. 14-20.
210. Баран О. Митрополит А. Шептицький і його екуменічні ідеї / О. Баран // Патріархат. — 1992. — № 5. — С.37- 42.
211. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький. — Мюнхен : Вернигора, 1947. — 151 с.
212. Барна Л. Підготовка вчителів в учительських семінаріях Східної Галичини // Наукові записки Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника. Серія педагогіка. — 2009. — Вип. 10. — С. 32-37.
213. Беген О. Діяльність Генерального інституту Католицької акції в Галицькій митрополії 1931-1939 / О. Беген // Історія релігій в Україні : наук. щорічник / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. — Л.: Ін-т релігієзнавства – філія Львів. музею історії релігії; вид-во «Логос», 2006. — Кн. 1. — С. 187-196.
214. Безпалько У. Листування митрополита А. Шептицького та єпископа Антонія Храповицького: пошуки діалогу / У. Безпалько // Історія релігій в Україні: наук. щорічник / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. — Л.: Ін-т релігієзнавства – філія Львів музею історії релігії; вид-во «Логос», 2011. — Кн. 1. — С. 461-469.
215. Беляев В. Я обвиняю / В. Беляев. — М. : Политиздат, 1980. — 160 с.

216. Бистрицька Е. Й. Сліпий – організатор богословської науки в Україні / Е. Бистрицька // Патріарх Й. Сліпий як визначний український ієрарх, науковець та патріот. — К., 2003. — С. 108-114.
217. Білас Я. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців. автореф. ... канд. іст. наук : 09. 00. 11 (на правах рукопису) / Білас Я. — К., 2003. — 17 с.
218. Білинський В. Чому за патріархальний устрій УКЦ / В. Білинський // Патріархат. — 1968 . — № 4. — С. 6-10.
219. Біскуп А. Проповідники ворожнечі / А. Біскуп. — Львів : Каменяр, 1986. — 69 с.
220. Блажейовський Д. Берестейська унія та українська історична доля і недоля: Внутрішня вартість медалі / Д. Блажейовський. — Львів : Каменяр, 1995. — Т.1. — 646 с.
221. Бойко О. Історія України. Навчальний посібник / О. Бойко — К. : Академвидав, 2004. — 656 с.
222. Боляновський А. Національна політика нацистської Німеччини в Галичині / А. Боляновський // Вісник Львівського університету. Серія історія. — 1998. — Вип 33. — С. 186-194.
223. Боцюрків Б. Українська греко-католицька церква у 1939-1950 рр. і радянська держава / Б. Боцюрків. — Львів, 2006. — 223 с.
224. Боцюрків Б. Українська греко-католицька церква в катакомбах (1946-1989) / Б. Боцюрків // Ковчег. — 1993. — № 1. — С. 123-165.
225. Брицький П. Україна у Другій світовій війні (1939-1945 рр.) / П. Брицький. — Чернівці, 1995. — 114 с.
226. Васьків А. Львівський псевдособор 1946 року, організація та проведення (до 60-ліття трагедії) / А. Васьків // Історія релігій в Україні: наук. щорічник, / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. — Л. : Ін-т релігієзнавства – філія Львів музею історії релігії; вид-во «Логос», 2006.— Кн. 1. — С. 209-211.

227. Великий А. З літопису християнської України: / А. Великий. В 9 т. / Українська духовна бібліотека. — Рим, 1977. — Т. 9 : XX століття. — 301 с.
228. Веселовський Я. Митрополит Андрій граф Шептицький у духовній тюрмі / Я. Веселовський // На поворот митрополита Андрея графа Шептицького дня 10 вересня 1917 р. — С. 12-13.
229. Вінцковський Т. Отець Ілля Кливак : будівничий храму та релігійно-національного єднання // Чорноморська хвиля Української революції. Провідники національного руху в Одесі у 1917-1920 рр. / Вінцковський Т., Музичко О, Хмарський В. та ін. — Одеса : Тес, 2011. — С. 472-478.
230. Вітвицький О. Духовенство УГКЦ у боротьбі за збереження національної свідомості українців Східної Галичини на початку 20-х рр. XX ст. / О. Вітвицький // Український визвольний рух. — Львів, 2005. — № 4. — С. 52-57.
231. Власовський І. Нарис історії Православної церкви / І. Власовський. — Торонто : Свобода, 1962. — Т. 2. — Кн. 4.— 105 с.
232. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс / В.А. Войналович. — К.: Світогляд, 2005. — 741 с.
233. Волошин Л. Митрополит А. Шептицький як меценат Олекси Новаківського і його школи / Л. Волошин // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. — Т. XXII. Праці серії мистецтвознавство. — Львів. — 1994. — С. 196-215.
234. Волошин Ю. Українська Православна церква в роки нацистської окупації / Ю. Волошин. — Полтава : Освіта, 1997. — 127 с.
235. Гайова О. Християнські засади суспільної діяльності митрополита А. Шептицького / О. Гайова // Київська церква. — 1999. — № 4. — С. 47-53.
236. Гайковський М. Провал радянської політичної «соборової» акції ліквідації Української греко-католицької церкви. / М. Гайковський //

- Історія релігій в Україні: наук. щорічник / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. — Л.: Ін-т релігієзнавства – філія Львів. музею історії релігії; вид-во «Логос», 2006. — Кн. 1. — С. 209-211.
237. Гайковський М. Українська греко-католицька церква в часи митрополита А. Шептицького / М. Гайковський // Київська церква. — 2002. — № 3. — С. 32-47.
238. Галан Я. З хрестом чи з мечем / Я. Галан. — Львів, 1962. — 118 с.
239. Галан Я. Що таке унія / Я. Галан. — Львів, 1962. — 230 с.
240. Гвоздецька Є. Митрополит А. Шептицький / Є. Гвоздецька // Світло. — 1961. — № 3. — С. 11-13.
241. Гейман Л. Забута епопея графа Андрея Шептицького / Л. Гейман // Жіночий світ. — 1984. — № 11-12. — С. 11-13.
242. Гентош Л. Постать митрополита А. Шептицького в радянських та польських наукових виданнях останнього десятиріччя / Л. Гентош // Україна модерна. — 2008. — № 8. — С. 179-210.
243. Гентош Л. Харитативна та фінансово-економічна діяльність митрополита як фактор модернізації українського суспільства Галичини / Л. Гентош // Церква, нація, держава. Матеріали міжнародної конференції у Кракові 25-26 листопада 2009. — Варшава. — С. 115-134.
244. Г. Гладка Суспільно-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького (1899-1939 рр.). автореф. ... канд. іст. наук : 07. 00. 01 (на правах рукопису) / Г. Гладка. — Чернівці., 2000. — 18 с.
245. Глистюк Я. Генеральна греко-католицька духовна семінарія у Львові (1848-1914) : інституційна та соціальна історія. автореф. ... канд. іст. наук : 07. 00. 01 (на правах рукопису) / Я. Глистюк. — Львівю., 2008. — 17 с.
246. Гнот С. Добродійна діяльність греко-католицької церкви у 1921-1939 рр. (за матеріалами Галицької митрополії): автореф. ... канд. іст. наук : 07. 00. 01 (на правах рукопису) / С. Гнот. — Львів, 2003. — 19 с.

247. Голубенко І. Греко-католицька церква і національно-визвольний рух в західноукраїнських землях (30-40 рр. ХХ ст.) / І. Голубенко // Церква і соціальні проблеми. — Львів, 1993. — С. 288-298.
248. Гординський В. Спогади львів'ян під час двох окупацій / В. Гординський // Сучасність. — 1986. — № 12. — С. 85-91.
249. Готра І. Поворот митрополита Андрея Шептицького з заслання / І. Готра // Світло — 1964. — № 3. — С. 116-120.
250. Гринів О. Йосиф Сліпий як історик, філософ, педагог / О. Гринів. — Львів : Місіонер, 1994. — 157 с.
251. Гриньох І. Послання патріарха Йосифа про поєднання в Христі / І. Гриньох // Записки ЧСВВ. — 1992. — Ч. 2 — С. 10-72.
252. Гриньох І. Слуга Божий Андрей — благовісник єдності / І. Гриньох. — Мюнхен : Бібльос, 1961. — 220 с.
253. Гриньох І. Ще у справі українського військового духівництва / І. Гриньох // Патріархат. — 1992. — № 5. — С. 23-25.
254. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ – ХХ століття / Я. Грицак. — К. : Генеза. — 2000. — 360 с.
255. Гуркіна С. Духовенство «ліквідованої» церкви у 1946-1953 рр.: на прикладі Львівської області / С. Гуркіна // Історія релігій в Україні: наук. щорічник / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. — Л. : Ін-т релігієзнавства – філія Львів музею історії релігії; вид-во «Логос», 2006. — Кн. 1. — С. 228-235.
256. Гуркіна С. Напередодні вічності митрополит Андрей Шептицький в останні три місяці свого архієрейського служіння / С. Гуркіна // Митрополит Андрей Шептицький: церковно-релігійна та громадсько-політична діяльність: зб. наук. пр. / гол. ред. В. М. Хмарський . — О. ; Л., 2007. — С. 24-35.
257. Гуркіна С. Патріотизм, історична пам'ять – молодь / С. Гуркіна // Церква, нація, держава. Матеріали міжнародної конференції у Кракові 25-26 листопада 2009. — Варшава. — С. 165-174.

258. Даців П. Село Мшанець / П. Даців // Теробовлянська земля. Історико-мемуарний збірник. — Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1968. — С. 755-768.
259. Делятинський Р. Станіславівська духовна семінарія у 1918-1925 роках: етапи повоєнного відновлення та її роль у формуванні духовенства нового типу / Р. Делятинський // Нарис історії Івано-Франківської духовної семінарії імені Священномученика Йосафата (1907-2007).— Івано-Франківськ, 2009. — С. 77-85.
260. Делятинський Р. Становище та діяльність духовенства Станіславівської єпархії УГКЦ в 1919-1920 рр. / Р. Делятинський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. № 7. — Івано-Франківськ, 2010. — С. 69-74.
261. Діанова Н. Церковно-релігійна діяльність митрополита Андрея Шептицького / Н. Діанова // Митрополит Андрей Шептицький: церковно-релігійна та громадсько-політична діяльність : зб. наук. пр. / гол. ред. В. М. Хмарський. — О. ; Л., 2007. — С. 35-52.
262. Дмитрук К. В одній імперіалістичній упряжці: Антинародна суть так званого «союзу» українського буржуазного націоналізму і уніатства / К. Дмитрук. — К.: Знання, 1982. — 49 с.
263. Дмитрук К. Під штандартами реакції і фашизму. Крах антинародної діяльності уніатської та автокефальної церков / К. Дмитрук. — К. : Наук. думка, 1976. — 384 с.
264. Дмитрук К. Уніатские крестоносцы: вчера и сегодня / К. Дмитрук. — М. : Политиздат, 1988. — 381 с.
265. Дмитрух С. Митрополит Андрей Шептицький та мистецтво / С. Дмитрух // Церква, нація, держава. Матеріали міжнародної конференції у Кракові 25-26 листопада 2009. — Варшава. — С. 135-148.
266. Добош О. Унія на Україні вік ХХ / О. Добош. — Львів. — 1996. — 234 с.
267. Добричев В. У тіні святого Юра / В. Добричев. — Львів : Політздат, 1971. — 136 с.

268. Доброєр О. Католицька церква в Україні. Статистика, аналізи, коментарі / О. Доброєр. — К. : Кайрос, 2001. — 222 с.
269. Драгомирецька Л. Діяльність Української клерикальної організації Галичини у сфері кооперації 1925-1939 рр. / Л. Драгомирецька // Галичина. — 2004. — № 3. — С. 453-460.
270. Дудикевич Б. Одвічні вороги українського народу / Б. Дудикевич // Під чорними крилами Ватикану. — Львів, 1955. — С. 23-24.
271. Єгрешій О. Взаємовідносини митрополита Андрея Шептицького і єпископа Григорія Хомишина / О. Єгрешій // Галичина. — 2002. — № 5. — С. 315-320.
272. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча / О. Єгрешій. — Івано-Франківськ: «Нова Зоря», 2006. — 146 с.
273. Єгрешій О. Ставлення польської адміністрації і політикуму до програми українсько-польського порозуміння 1930-х рр. єпископа Г. Хомишина / О. Єгрешій // Історія релігій в Україні: наук. щорічник, / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. — Л.: Ін-т релігієзнавства – філія Львів музею історії релігії; вид-во «Логос», 2002. — Кн. 1. — С. 385-391.
274. Єгрешій О. Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність єпископа Григорія Хомишина (1904-1945 рр). дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 (на правах рукопису) / О. Єгрешій. — Івано-Франківськ, 2003. — 185 с.
275. Єгрешій О. Суперечності між Українським Католицьким Союзом та Українською католицькою народною партією у 1930-х рр. генезис, зміст, наслідки / О. Єгрешій // Галичина. — 2004.— № 3. — С. 320-328.
276. Заборовський Я. Митрополит А. Шептицький в національному і духовному відродженні України / Я. Заборовський. — Львів : Плай. — 2000. — С. 31-41.

277. Замлинський В. Чорні патріоти / В. Замлинський. — Львів. — 1964. — 240 с.
278. Ідзьо В. Митрополит А. Шептицький на шпальтах преси та часопису українців в Росії «Украинская жизнь» у 1914-1917 рр. ХХ ст. / В. Ідзьо. — Львів : Сполом, 2002. — 52 с.
279. Історія релігії в Україні. У 10-ти т. / Редкол. : А. Колодний (голова) та ін. — К. : Центр духовної культури. Т. 10. Релігія і Церква років незалежної України (за ред. Проф. А. Колодного). — Дрогобич. : Коло, 2003. — 616 с.
280. Казанский Е. Галицко-русские беженцы в Одессе 1915-1916 / Е. Казанский. — Одесса, 1916. — 55 с.
281. Казанский Е. Присоединение Галиции / Е. Казанский. — Одесса, 1914. — 52 с.
282. Казимира Б. Богословська академія під час і після Другої світової війни / Б. Казимира // Наук. зап. УВУ. — 1967-1968. — Ч. 9-10. — С. 249-266.
283. Кирилюк Г. Прислужники паліїв війни / Г. Кирилюк // Під чорними крилами Ватикану. — Львів. — 1955. — 237 с.
284. Кириченко О. «Уніатська церква: шлях до Львівського собору» / О. Кириченко // Західна Україна: перше десятиріччя після війни. (Інститут історії України АН УРСР). — К., 1988. — С. 3-13.
285. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50 рр. ХХ ст. / Ю. Киричук. — Львів : Львівський національний університет імені І. Франка, 2000. — 304 с.
286. Киричук Ю. Український національний рух 40–50 років ХХ століття: ідеологія та практика / Ю. Киричук. — Львів, 2003. — 178 с.
287. Ковба Ж. Роль митрополита Шептицького в рятуванні галицьких євреїв у часи голокосту / Ж. Ковба // Митрополит Андрей Шептицький: церковно-релігійна та громадсько-політична діяльність: зб. наук. пр. / гол. ред. В. М. Хмарський. — О. ; Л., 2007. — С. 52-68.

288. Комар І. Навчально-виховні заклади УГКЦ як осередки духовно-морального виховання молодого покоління / І. Комар // Наукові записки Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника. — Серія : Психологія і педагогіка. — Вип. 8. — Івано-Франківськ, 2010. — С. 32-39.
289. Колтун І. Патріарх Й. Сліпий як ректор богословської академії у Львові / І. Колтун // Патріарх Й. Сліпий і духовне відродження України. — Львів, 2003. — С. 68-73.
290. Концур-Карабинович Н. Львівський собор 1946 року та його місце в історії УГКЦ / Н. Концур-Карабинович // Наукові записки. Серія : Історія. — Вип. 2. — Тернопіль, 2006. — С. 55-59.
291. Концур-Карабинович Н. Львівський собор 1946 року і проблеми виживання греко-католиків / М. Концур-Карабинович // Наукові записки. Серія : Історія. — Вип. 3. — Тернопіль, 2008. — С. 268-271.
292. Концур-Карабинович Н. Патріарх Йосиф Сліпий: штрихи до портрета релігійного діяча / Н. Концур-Карабинович // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. — Івано-Франківськ, 2008. — № 14. — С. 397-400.
293. Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні / В. Косик. — Париж; Нью-Йорк; Львів : Атлас, 1993. — 530 с.
294. Косів М. Києво-Галицький патріархат Української церкви як українська багатовікова туга за єдністю / М. Косів. — Львів : Свічадо, 2004. — 19 с.
295. Кошетар У. Роль Української греко-католицької церкви у формуванні галицького консерватизму 1900-1939 рр. автореф. ... канд. іст. наук : 07. 00. 01 (на правах рукопису) / У. Кошетар. — Запоріжжя, 2007. — 20 с.
296. Кошетар У. Українська греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини (1900-1939 рр.) / У. Кошетар. — К.: МАУП, 2005. — 126 с.
297. Кравчук А. Християнська соціальна етика під час німецької окупації Галичини 1941-1944: митрополит Андрей Шептицький про солідарність,

- опір владі та захист святості життя / А. Кравчук // Ковчег. — 2000. — № 2. — С. 223-269.
298. Крупа Л. Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця ХІХ — першої половини ХХ ст. автореф. ... канд. іст. наук : 07. 00. 01 (на правах рукопису) / Л. Крупа. — Чернівці, 2003. — 20 с.
299. Кудрик В. Маловідоме з історії греко-католицької церкви. — Т. 3 / В. Кудрик. — Вінніпег; Манітоба : Тризуб, 1995. — 254 с.
300. Кульчицький О. Незнаний митрополит / О. Кульчицький // Сучасність. — 1962. — № 7. — С. 97-114.
301. Лаба В. Митрополит Кир Йосиф гідний перемник великого митрополита Кир Андрея на галицькому митрополичому престолі / В. Лаба // Богослов'я. — 1972. — № 36. — С. 5-12.
302. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918 рр. — Ч.1. / К. Левицький. — Львів : Жовківська друкарня оо. Василян, 1958. — 285 с.
303. Ленцик В. Богословська академія у Львові / В. Ленцик // Логос. — 1958. — Т. 9. — Кн. 2. — С. 85-96.
304. Ленцик В. Визначні постатті української церкви: Андрей Шептицький і патріарх Йосиф Сліпий / В. Ленцик. — Львів. : Свічадо, 2004. — 521 с.
305. Ленцик В. Патріарх Й. Сліпий як ректор духовної семінарії і богословської академії у Львові / В. Ленцик // Пам'яті Патріарха. — Львів : Місіонер. — 1994. — С. 51-63.
306. Лисенко О. До питання про становище церкви в Україні у період Другої світової війни / О. Лисенко // УІЖ. — 1995. — № 3. — С. 73-81.
307. Лисенко О. Релігійна ситуація на Україні 1941-1946 рр : автореф. дис... д-ра іст. наук : 07.00.01 (на правах рукопису) / О. Лисенко / Ін-т історії України НАН України. — К., 1999. — 35 с.
308. Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр / О. Лисенко. — К. : Інститут історії України НАНУ, 1998. — 413 с.

309. Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України / І. Лисяк-Рудницький. – Львів : Меморіал, 1991. – 101 с.
310. Мадей Н. Концепція Української греко-католицької церкви Костельника в контексті історії уніатських церков : автореф. ... канд. іст. наук : 09. 00. 11. (на правах рукопису) / Н. Мадей. — К, 2001. — 20 с.
311. Мазур О. Українська греко-католицька церква на початку Першої світової війни (1914-1915 рр.) / О. Мазур // УІЖ. — 2005. — № 6. — С. 57-64.
312. Марчук В. Греко-католицька церква в умовах німецького та радянських окупаційних режимів (1941-1946 рр.) / В. Марчук // Галичина. — 2003. — № 3. — С. 66-71.
313. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. Марчук. — Івано-Франківськ : Плай, 2004. — 464 с.
314. Маянська Л. П. Критика ідейних основ союзу українського буржуазного націоналізму та уніатської церкви : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 01 (на правах рукопису) / Л. Маянська. — Львів., 1976. — 19 с.
315. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин. Патріот. Мученик / П. Мельничук. — Львів : Місіонер, 1996. — 414 с.
316. Мигович І. Уніатська церква і український буржуазний націоналізм / І. Мигович. — К. : Вища школа, 1981. — 142 с.
317. Миньковецький Д. Антинародна діяльність уніатської церкви в роки війни: автореф. ... канд. іст. наук: 07. 00. 01 (на правах рукопису) / Д. Миньковецький. — Л., 1974. — 17 с.
318. Миронюк І. Посоромлення Ватикану на західноукраїнських землях / І. Миронюк. — Львів : Каменяр, 1957. — 198 с.
319. Мисечко А. Андрей Шептицький та українська громада в Одесі у боротьбі за український університет у Львові / А. Мисечко // Митрополит Андрей Шептицький: церковно-релігійна та громадсько-

- політична діяльність : зб. наук. пр. / гол. ред. В. М. Хмарський . — О. ; Л., 2007. — С. 74-81.
320. Мишанич О. Йосиф Сліпий перед «судом» / О. Мишанич // Богословія. — 1992. — № 2. — С. 65-85.
321. Мишанич О. Митрополит Й. Сліпий за матеріалами судових справ 1945-1946 рр, 1958-1959 рр / О. Мишанич // Пам'яті патріарха. — Львів: Свічадо. — 1994. — С. 68-110.
322. Москалик Я. Концепція церкви митрополита Андрея Шептицького / Я. Москалик. — Львів : Свічадо, 1997. — 127 с.
323. Музичко О. «Твердий фермент української державності»: участь галичан в одеських подіях Української революції 1917 – початку 1920-х рр / О. Музичко // Український визвольний рух. — 2011. — № 16. — С. 110-141.
324. Нагаєвський І. Католицька церква в минулому і сучасному України / І. Нагаєвський. — Філадельфія : БМВ, 1950. — 88 с.
325. Олійник М. Й. Сліпий і питання патріархату на сучасному етапі / М. Олійник // Нова зоря. — 2004. — № 3. — С. 3-5.
326. Пам'яті патріарха Йосифа кардинала Сліпого // Матеріали наукової конференції Львівського державного інституту прикладного та декоративного мистецтва. — Львів : Свічадо, 1994. — 147 с.
327. Панчук М. Історія Української церкви / М. Панчук. — Львів : Місіонер, 1992. — 158 с.
328. Пащенко В. Греко-католики в Україні / В. Пащенко. — Полтава, 2002. — 615 с.
329. Перевезій В. Просвітницька діяльність УГКЦ в 20-30-х рр. ХХ ст : автореф. ... канд. іст. наук : 07. 00. 01 (на правах рукопису) / В. Перевезій. — К., 1998. — 235 с.
330. Перевезій В. Просвітницька діяльність УГКЦ в 20-30-х рр. ХХ ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07. 00. 01 (на правах рукопису) / В. Перевезій. — К, 1998. — 20 с.

331. Перевезій В. Служіння Богу і народу: Українська греко-католицька церква між двома світовими війнами / В. Перевезій. – К. : Світогляд, 2004. – 203 с.
332. Перейда Ю. Апостол церковного єднання / Ю. Перейда. – Львів : Свічадо, 1994. – 42 с.
333. Пилипів І. До питання про греко-католицьких капеланів в Українській Повстанській Армії (1942-1946 рр.) // І. Пилипів // Галичина. – 2008. – № 14. – С. 303-318.
334. Пилипів І. Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького у міжвоєнний період / І. Пилипів // Галичина. – 2002. – № 2. – С. 308-312.
335. Пилипів І. Українська греко-католицька церква в період німецької окупації (1941–1944 рр.) / І. Пилипів // Галичина – 2002. – № 8. – С. 108-115.
336. Поїздник І. Відносини між греко-католицькою та римо-католицькою церквами на українсько-польському порубіжжі (1939-1946 рр.) : автореф. ... канд. іст. наук : 07. 00. 01. (на правах рукопису) / І. Поїздник. – К, 2007. – 18 с.
337. Поїздник І. Митрополит А. Шептицький та український національний рух (1941-1944 рр). Церква, нація, держава / І. Поїздник // Матеріали міжнародної конференції у Кракові 25-26 листопада 2009. – Варшава. – С. 149-164.
338. Полик В. Феномен кардинала Йосифа Сліпого та УГКЦ в роки тоталітарних режимів / В. Полик // Кардинал Йосиф Сліпий і сучасність. Всеукраїнська наукова конференція на пошанування 110 річниці. – Івано-Франківськ : Плай. – 2002. – С. 116-120.
339. Пристай М. Львівська греко-католицька духовна семінарія (1783-1945 рр.) / М. Пристай. – Львів : Свічадо, 2003. – 522 с.
340. Реєнт О. Українська національна ідея і християнство / О. Реєнт, О. Лисенко. – К. : Богдана, 1997. – 128 с.

341. Сапеляк А. Київська церква на слов'янському Сході. — Буенос-Айрес: / А. Сапеляк. — Львів : Місіонер, 1999. — 231 с.
342. Сапеляк А. Україна крізь віки. Релігійно-церковний аспект / А. Сапеляк. — Львів : Червона калина, 2006. — 155 с.
343. Сениця П. Джерела до історії Української католицької богословської академії 1928-1929-1944 / П. Сениця // Світильник істини. — Чикаго, 1976. — 298 с.
344. Сергійчук В. Греко-католицька церква в 1944-1991 рр. / В. Сергійчук // УІЖ. — 1996. — № 4. — С.101-112.
345. Сердюк Н. Єпископ Г. Хомишин мовою матеріалів слідства (за документами Галузевого Державного архіву СБУ України) / Н. Сердюк // З архівів ВУЧК-ГПУ-КГБ. — 2004. — № 1, 2. — С. 451-479.
346. Сердюк Н. Репресії радянських органів державної безпеки щодо української греко-католицької церкви в 1944-1949 рр. автореф. ... канд. іст. наук : 07. 00. 01 (на правах рукопису) / Сердюк Н. — К, 2006. — 18 с.
347. Сердюк Н. Справа ієрархів УГКЦ (1945 р.) : документи і матеріали / Н. Сердюк // З архівів ВУЧК-ГПУ-КГБ. — 2004. — № 1, 2. — С. 287-354.
348. Сивицький Д. Нариси з історії села Мшанець. / Д. Сивицький — Тернопіль, 2004. — С. 52-60.
349. Сліпак М. Микола Хмільовський видатний діяч УГКЦ і воюючої України / М. Сліпак // Український визвольний рух. — 2005. — № 5. — С. 177-188.
350. Стоколос Н. Коли митрополиту залишилося 44 дні / Н. Стоколос // Людина і світ. — 2004. — № 9. — С. 21-30.
351. Стоколос Н. Підготовка духовенства до неоунії у міжвоєнній Польщі 1918-1939 рр. / Н. Стоколос // Наукові записки історичного факультету Львівського державного університету імені І. Франка. Збірник наукових праць. — Львів : ЛДУ імені І. Франка, 1999. — Вип. 3. — С. 60-69.

352. Сурмач О. Внутрішньодержавне життя УГКЦ в роки німецької окупації (1941–1944) / О. Сурмач // Питання історії України. – Чернівці, 2000. – Т. 4. – С. 175-179.
353. Сурмач О. Греко-католицька богословська академія в роки німецької окупації (1941-1944 рр.) / О. Сурмач // Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету імені І. Франка. Збірник наукових праць. – Львів : ЛДУ імені І. Франка, 1999. – Вип. 2. – С. 185-187.
354. Сурмач О. Греко-католицька церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941-1944 рр.) автореф. ... канд. іст. наук : 07. 00. 01. (на правах рукопису) / О. Сурмач. – Львів, 2001. – 18 с.
355. Сурмач О. Екуменічна діяльність УГКЦ в роки німецької окупації Галичини (1941-1943) / О. Сурмач // Київська церква. – 2004. – № 3. – С. 72-79.
356. Сурмач О. Митрополит А. Шептицький у часи німецької окупації. / О. Сурмач / О. Сурмач // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень VII Міжнародного круглого столу (Львів, 12-14 травня 1997 р.). – Львів, 1997. – С. 188-189.
357. Сурмач О. Роль УГКЦ у порятунку євреїв під час німецької окупації // Науковий вісник Ужгородського університету. – Ужгород, 2000. – С. 126-128.
358. Сурмач О. Соціальна опіка УГКЦ в роки німецької окупації / О. Сурмач // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень IX Міжнародного круглого столу (Львів, 11-13 травня 1999 р.). – Львів, 1999. Кн. II. – С. 161-163.
359. Тарасов О. Про політичні погляди митрополита А. Шептицького / О. Тарасов // Політологічний вісник. Матеріали Всеукраїнської конференції. – К., 1993. – 139 с.
360. Тельман І. Кладовище таємниць на Ватиканському горбі / І. Тельман. – К. : Вища школа, 1960. – 105 с.

361. Тиміш Л. І. Українська греко-католицька історіографія міжвоєнного Львова : організація, інституційний розвиток, напрямки досліджень. автореф. ... канд. іст. наук : 07. 00. 06 (на правах рукопису) / Л. Тиміш. — К, 2003. — 19 с.
362. Тожецький Р. Митрополит А. Шептицький / Р. Тожецький // Ковчег. — Львів : Либідь, 1993. — С. 101-113.
363. Трофимович В. Україна в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.) / В. Трофимович. — Львів : Ред.- видавн. Відділ Львів. держ. ун-ту, 1995. — 102 с.
364. Турій О. Греко-католики, латинники і православні в Україні: проти, поруч чи разом? / О. Турій // Ковчег.— Ч. 3. — Львів, 2000. — С. 2-14.
365. Турій О. Митрополит Андрей Шептицький про християнські засади політичного життя / О. Турій // Митрополит Андрей Шептицький: церковно-релігійна та громадсько-політична діяльність: зб. наук. пр. / гол. ред. В. М. Хмарський . — О. ; Л., 2007. — С. 89-98.
366. Українська греко-католицька церква / Гол. упор. / В. Гаюк В. Тушенний. — Львів : Логос, 1992. — 128 с.
367. Ульяновський В. Церква в Українській державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради) / В. Ульяновський. — К, 1998. — 282 с.
368. Уткін О. Львівський церковний собор 1946 р. в контексті тогочасних політичних реалій / О. Уткін // УІЖ. — 1998. — № 5. — С. 109-112.
369. Уткін О. Унія : шлях зради і ганьби / О. Уткін. — Ужгород, 1987. — 176 с.
370. Химка І. Греко-католицька церква і українське національне відродження у Галичині у 1772-1918 рр. / І. Химка // Ковчег. — Львів, 1993.— № 4. — С. 79-208.
371. Ходак І. Внесок митрополита Йосифа Сліпого в розбудову Львівської богословської академії / І. Ходак // Науковий вісник. Серія Науки : економіка, політологія, історія / Одес. держ. екон. ун-т, Всеукр. Асоціація молодих науковців. —2009. — № 7. — С. 99-106.

372. Ходак І. Внесок митрополита Йосифа Сліпого у розвиток богословської освіти у 20-30 рр. ХХ ст. / І. Ходак // Краєзнавство : наук. журн. — 2010. — № 3. — С. 43-46.
373. Ходак І. Екуменічна діяльність Андрея Шептицького / І. Ходак // Історія релігій в Україні: наук. щорічник, 2014. — Л.: Логос, 2014. — Кн. 1. — С. 726-733.
374. Ходак І. Діяльність Андрея Шептицького під час Другої світової війни / І. Ходак // Митрополит Андрей Шептицький: церковно-релігійна та громадсько-політична діяльність: зб. наук. пр. / гол. ред. В. М. Хмарський. — О.; Л., 2007. — С. 99-108.
375. Ходак І. Доля греко-католицького духовенства в контексті рішень Львівського собору 1946 р. / І. Ходак // Гілея : науковий вісник : зб. наук. пр. / гол. ред. В. М. Вашкевич. — К. : УАН ТОВ «НВП ВІР», 2013. — Вип. 69. — С. 130-133.
376. Ходак І. Ідея єдності української церкви в діяльності Йосифа Сліпого / І. Ходак // Історія релігій в Україні: наук. щорічник, / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. — Л. : Ін-т релігієзнавства – філія Львів музею історії релігії; вид-во «Логос», 2008. — Кн. 1. — С. 585-589.
377. Ходак І. Місіонерська діяльність Іллі Кливака на півдні України в 1917-1919 рр. / І. Ходак // Чорноморська минувшина. Записки відділу історії козацтва на півдні України Науково-дослідного інституту Інституту історії України НАН України : зб. наук. пр. — Одеса, 2013. — Вип. 8. — С. 85-93.
378. Ходак І. Освітня діяльність Малої духовної семінарії у Львові в першій половині ХХ ст. / І. Ходак // Історія релігій в Україні : наук. щорічник / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. — Л.: Ін-т релігієзнавства – філія Львів музею історії релігії; вид-во «Логос», 2011. — Кн. 1. — С. 469-473.
379. Ходак І. Роль богословського наукового товариства у розвитку богословської науки у 20-30 рр. ХХ ст. / І. Ходак // Записки історичного

- факультету ОНУ імені І. І. Мечникова. — О. : Астропринт, 2009. — Вип. 20. — С. 183-187.
380. Ходак І. Становище Української греко-католицької церкви у 20-30 рр. ХХ ст. / І. Ходак // Науковий вісник. Серія Науки : економіка, політологія, історія / Одес. держ. екон. ун-т, всеукр. асоціація молодих науковців. — 2010. — № 7. — С. 123-130.
381. Ходак І. Суспільно-політична діяльність греко-католицького духовенства у 20–30 – ті рр. ХХ ст. / І. Ходак // Історія релігій в Україні : наук. щорічник / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. — Л. : Ін-т релігієзнавства – філія Львів музею історії релігії; вид-во «Логос», 2010. — Кн. 1. — С. 858-861.
382. Ходак І. Суспільно-політична діяльність греко-католицьких ієрархів Східної галичини : історіографічний аспект проблеми / І. Ходак // Нові завдання суспільних наук у ХХІ ст. : зб. Тез наукових робіт. — К : «Київська наукова суспільствознавча організація», 2014. — С. 30-33.
383. Хома І. Йосиф Сліпий отець та ісповідник української мученицької церкви / І. Хома. — Рим : Салезіяни, 1995. — 182 с.
384. Хома І. Шляхами каторги Блаженнішого Йосифа від 11. 05. 1945 р. до 27. 01. 1963 р. / І. Хома // Богословія. — 1985. — № 49. — С. 89-132.
385. Цегельський Л. Митрополит Андрій Шептицький / Л. Цегельський. — Львів : Місіонар, 1995. — 73 с.
386. Чернухін В. Колекція рукописів та архів митрополита Андрея Шептицького / В. Чернухін // Каталог фонду ХVІІІ Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського / НАН України. Інститут історії України : національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. — К. : Інститут історії України, 2011. — 242 с.
387. Чернописька В. Діяльність Климентія Шептицького в період німецької окупації (1941-1944) / В. Чернописька // Волинські історичні записки. — 2010. — № 5. — С. 250-255.

388. Чернописька В. Релігійна та громадська діяльність Климентія Шептицького (1869-1951). автореф. ... канд. іст. наук : 07. 00. 01 (на правах рукопису) / В. Чернописька. — Тернопіль, 2013. — 18 с.
389. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. — Рим, 1965. — 800 с.
390. Щербяк Ю. Науково-педагогічна діяльність Йосифа Сліпого / Ю. Щербяк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. — 2008. — № 1. — С. 71-75.
391. Щербяк Ю. Освітньо-виховна діяльність митрополита Андрея Шептицького (перша половина ХХ ст.) / Ю. Щербяк // Освіта Донбасу. — 2008. — № 5, 6. — С. 109-133.
392. Щербяк Ю. Освітня доктрина української греко-католицької церкви та її впровадження в Україні (середина ХІХ-ХХ ст.). автореф. ... докт. пед. наук : 13. 00. 01 (на правах рукопису) / Ю. Щербяк. — Харків, 2009. — 30 с.
393. Щербяк Ю. Розвиток богословської освіти і шкільництва в Галичині у період Другої світової війни (1939-1946 рр.) / Ю. Щербяк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. — 2008. — № 4. — С. 77-83.
394. Щербяк Ю. Роль католицької періодики у просвітницькій діяльності УГКЦ першої третини ХХ ст. / Ю. Щербяк // Педагогічні науки. — 2012. — № 54. — С. 87-94.
395. Щербяк Ю. Специфіка навчально-виховного процесу на уроках релігії в школах Галичини (перша половина ХХ ст.) / Ю. Щербяк // Вісник Черкаського університету ім. Б. Хмельницького. Вип. 104. — Черкаси, 2007. — С. 140-147.
396. Янів В. Нарис історії УБНТ / В. Янів // Наукові записки УВУ. — 1967. — 1968. — Ч. 9-10. — С. 139-160.
397. Яртись А. Концепція українського державотворення у богословській спадщині митрополита Андрея Шептицького / А. Яртись // Історія релігій в Україні: наук. щорічник / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук,

- I. Орлевич. — Л.: Ін-т релігієзнавства – філія Львів музею історії релігії; вид-во «Логос», 2005. — Кн. 1. — С. 621-626.
398. Korolevsky C. Metropolitan Andrew (1865-1944). — L'viv: Stauropegion, 1993. — 619 p.
399. Gatrell P. Whole Empire Walking: Refugees in Russia during First World War / P. Gatrell. — Bloomingington: Indiana University Press, 1999. — 317 p.
400. Prus E. Władysław Świątojurski. / E. Prus. — Warszawa: Instytut Wyd. Związków Zawodowych, 1985. — 336 s.